

Національний університет «Острозька академія»
Міністерство освіти і науки України

Національний університет «Львівська політехніка»
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БАЛАШОВА ОКСАНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 329.1/.6(477+438)"1989/2019"(043)

ДИСЕРТАЦІЯ
**ЕВОЛЮЦІЯ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ
ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА (1989–2019)**

052 – політологія

05 – соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ О.В.Балашова

Науковий керівник: **Сидорук Тетяна Віталіївна**, доктор політичних наук, професор

Острог – 2021

АНОТАЦІЯ

Балашова О.В. Еволюція партійних систем України та Республіки Польща (1989–2019 роки). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – «Політологія». – Національний університет «Острозька академія»; Національний університет «Львівська політехніка». – Острог, Львів, 2021.

Дисертаційна робота присвячена дослідженню еволюції партійних систем України та Республіки Польща протягом 1989–2019 років.

Консолідована партійна система є важливим атрибутом збалансованого та стабільного функціонування політичної системи країни. З моменту проголошення державної незалежності України її партійна система характеризується значною кількістю політичних партій, які, здебільшого, не беруть участі у політичному житті країни. Партіям притаманні брак зв'язку з електоратом, відсутність соціальної бази, домінантна роль лідера, з яким і ототожнюється вся політична сила, значний вплив фінансових угруповань на діяльність партій. Міжпартійні та внутрішньопартійні взаємодії також є мінімальними. Усі вище перераховані ознаки свідчать про нестабільність партійної системи України, а отже, і про потребу її детального дослідження, адже від стану її розвитку та функціонування залежить подальша якісна трансформація політичних інститутів у нашій державі. У процесі дослідження ми з'ясуємо, як змінювалась структура партійної системи України за роки незалежності, які чинники сприяли цим змінам та якими особливостями характеризується сучасний тип партійної системи.

Республіка Польща (далі – РП або Польща) входить до групи країн Центральної Європи, яким за короткий історичний термін вдалося успішно вийти з лав «соціалістичного табору», подолати постсоціалістичну спадщину державного врядування та «влитись» у новий демократичний простір європейського континенту. Трансформація політичної системи Польщі

протягом 1989–2019 рр. є складним системним процесом, спрямованим на інсталяцію демократичних інститутів. Досвід переходу до демократії РП підтвердив системність лібералізації та демократизації політичної системи на різних структурних рівнях. В інституційному вимірі трансформація політичної системи в Республіці Польща передусім позначилась на еволюції та плюралізації політико-партійного простору. Враховуючи той факт, що і Україна, і РП у 1990 роках опинилися у дуже схожих соціокультурних, політичних та економічних умовах, важливим є вивчення цього трансформаційного процесу, адже у РП він призвів до якісних докорінних та демократичних реформ. Важливим у цьому контексті є дослідження теоретичних та практичних аспектів еволюції партійної системи РП та вироблення пояснень, чому в Україні трансформація пішла іншим шляхом та які практичні рекомендації можна сформулювати з польського досвіду партійного будівництва.

Актуальність дослідження також визначається складністю і неоднозначністю процесів, які характерні для еволюції та функціонування української партійної системи. З формального боку вона наповнена усіма необхідними компонентами, як-от: численні політичні партії, демократичні вибори, легітимні та юридично визначені електоральні норми поведінки. Проте, з іншого боку, партійна система так і не стала повноцінною основою всієї політичної системи країни, що має стабілізуючий потенціал, а також здатність запобігати суспільним суперечностям та вирішувати їх. Натомість досвід партійної еволюції Польщі якраз демонструє значущість стабільної партійної системи в процесі демократичної консолідації, а в умовах сучасних викликів – відносну стійкість до популістських тенденції, яка не дозволяє позасистемним партіям та політикам легітимно здобувати абсолютну владу.

Усебічний аналіз питань еволюції партійних систем України та Польщі, особливо в порівняльному контексті, сприятиме розробці конкретних способів та механізмів вдосконалення і стабілізації партійної системи України, з огляду на досвід порівнюваних кейсів. Актуалізується дослідницька проблематика і за

потреби вироблення, адаптації та вдосконалення емпіричних методів вивчення процесу еволюції партійної системи із виокремленням конкретних критеріїв і детермінант цього процесу.

Метою роботи є здійснення порівняльного аналізу еволюції партійних систем України та Республіки Польща у період 1989 – 2019 рр. за допомогою комплексу кількісно-графічних і якісних методів та виявлення основних трендів розвитку партійних систем досліджуваних країн.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, представлено методологічну основу роботи, аргументовано хронологічні рамки дослідження, сформульовано наукову новизну, наголошено на теоретичному і практичному значенні отриманих результатів, відображено попередню апробацію результатів дослідження та структуру роботи.

У першому розділі систематизовано теоретико-методологічні засади дослідження партійних систем та підходи до їх класифікації, запропоновані західними та вітчизняними вченими, проаналізовано основні напрацювання українських та польських науковців у галузі вивчення еволюції партійних систем досліджуваних держав. У розділі також окреслено методологічний інструментарій дослідження, зокрема індекси націоналізації, електоральної волатильності та модель трикутника Нагаями, з допомогою яких аналізуються партійні системи України та Польщі, а також подано опис особливостей інтерпретації отриманих кількісних даних. Визначено всі ризики та похибки застосування конкретної методології в реаліях обраних країн.

У другому розділі проаналізовано партійну систему України за період її незалежності, з особливим акцентом на етапах зміни конфігурації партійної системи, основних характеристиках та особливостях, що притаманні кожному з них. Виокремлено чинники, що сприяли саме такій моделі еволюції. Усі зроблені висновки емпірично підтверджуємо через отримані кількісні показники.

У третьому розділі досліджено еволюцію партійної системи РП протягом 1989–2019 років із допомогою тієї ж кількісної методології. Значну увагу зосереджено на процесі партійного будівництва та міжпартійної взаємодії. Помітне місце приділено основним політичним силам РП в контексті парламентських електоральних циклів. Вивчено домінантні чинники, що сприяли успішній консолідації партійної системи РП.

У четвертому розділі здійснюється порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Польщі з допомогою дев'яти критеріїв – показників націоналізації, електоральної волатильності, формату партійної конкуренції, інституційних рамок партійної системи, кількості та ефективності політичних партій, способу їх фінансування, рівня персоналізації та ролі ідеології в процесі партотворення і партійного функціонування. Авторка робить спробу пояснити, чому український варіант трансформації партійної системи так суттєво відрізняється від польського зразка.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в дисертації з допомогою комплексу новітніх методів здійснено аналіз еволюції партійних систем України та РП, виявлено їх особливості та тенденції розвитку протягом 1989–2019 рр. У рамках проведеного дослідження уперше на засадах комплексного теоретико-методологічного підходу до вивчення партійних систем України і Польщі побудовано авторську дослідницьку модель для аналізу їх еволюції, яка включає індекс націоналізації, індекс електоральної волатильності та модель трикутника Нагаями у поєднанні з якісною інтерпретацією числових показників і дозволяє всебічно та аргументовано визначити особливості процесу еволюції партійних систем досліджуваних країн. На основі аналізу процесу еволюції досліджуваних партійних систем упродовж 1989–2019 рр. емпірично доведено домінування ситуативних та регіональних чинників структурування партійної системи України. Високі показники електоральної волатильності демонструють, що ситуативні орієнтири не загальнонаціонального характеру є пріоритетними як для політичних партій, так і населення. Тоді як показники націоналізації та аналіз конкурентного

формату партійної системи України показують, що регіональні шаблони електоральної поведінки відмінні від узагальненого всенаціонального зразка, що є свідченням значної (а подекуди і визначальної) ролі регіональних чинників розвитку.

Порівняльний аналіз партійних систем України та Польщі показує, що «гра за правилами» у чітко визначеному партійному форматі слугує стримувальним компонентом для девіантних проявів на рівні окремих елементів системи. У польському зразку сильною є система, яка узгоджує та стандартизує поведінку її компонентів, а в українському – система слабка, що дозволяє окремим гравцям змінювати правила електоральної гри залежно від власних амбіції та прагматичних пріоритетів. В еру популізму ця особливість може стати визначальною для визначення подальшої конфігурації партійної системи.

Також розроблено авторський «антиіндекс» націоналізації партійної системи, який може бути використаний для перевірки отриманих числових показників, відповідно до класичної формули партійної націоналізації, а також безпосередньо для аналізу ступеня «привабливості» бренду українських політичних партій на регіональному рівні в період виборчих компаній. Індекс вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули його шляхом самовисунення.

Здійснено поглиблене дослідження розрахунку індексів націоналізації політичних партій та партійної системи як в умовах мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем, індексів електоральної волатильності у класичному та корегованому форматах, моделі трикутника Нагаями відповідно до особливостей української та польської партійних систем. За результатами розрахунків проведено порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Польщі з визначенням проблемних аспектів консолідації партійної системи України. Серед основних причин порівняно успішної консолідації партійної системи Польщі виокремлюється зокрема роль конкурентності, ідеології та законодавства у цьому процесі. Також із польського досвіду стає очевидною

важливість високої партійної конкурентності на початкових етапах становлення партійної системи, в тому числі в її ідеологічному вимірі.

У процесі виконання роботи набули подальшого обґрунтування деякі політологічні теорії та припущення. Наприклад, на основі показників націоналізації партійної системи обґрунтовано найбільшу придатність саме пропорційної виборчої системи в Україні для максимально успішних темпів якісної структуризації партійної системи (переломний «скачок» ІНПС України до рівня значущості, тобто більше 0,5 відбувся саме після серії виборів 2006 та 2007 років). На українському та польському прикладах (в Україні це парламентські вибори 2015 та 2019 років, а в Польщі – парламентські вибори 2005 та 2015 років) доведено слушність тези Д. Бранкати щодо впливу результатів президентських виборів на результат парламентських перегонів (якщо вони відбуваються одні за одними, в мінімальному хронологічному проміжку).

Відповідно до викликів, породжених зростаючим явищем популізму, відбувся перегляд розуміння сутності політичних партій, та, особливо, способів їх діяльності. За результатами нашого дослідження отримані парадоксальні дані – щойно створені політичні партії (без місцевих осередків) мали найвищі показники націоналізації. Водночас класична теза про необхідність розгалуженої мережі місцевих осередків політичних партій задля високих показників їх націоналізації також залишилась не спростованою на прикладі «Батьківщини» чи «Права і Справедливості». Отримані висновки свідчать про появу нових недосліджених тенденцій у партіології, коли місцеві осередки втрачають свою історичну значущість, а натомість з'являються альтернативні чинники популяризації партій.

У висновках узагальнено основні результати компаративного дослідження партійних систем України та Республіки Польща. На основі зіставлення дев'яти критеріїв авторка констатує, що визначальне значення мають інституційні рамки функціонування партійної системи, такі як законодавча база, виборча система та політична культура, що забезпечують

усебічну та легітимну «гру за правилами» у рамках досліджуваних країн. Авторка також робить припущення, що допоки електоральна волатильність буде такою ж високою, а націоналізація політичних партій та партійної системи України порівняно незначною, важко говорити і про інституалізацію конкретного конкурентного зразка партійної системи. На основі польського досвіду виокремлюються рекомендації щодо подальшої якісної трансформації партійної системи України.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів визначаються науковою новизною та актуальністю проблеми. Воно полягає в можливості застосування результатів дослідження з науково-дослідною, прикладною та навчальною метою. Висновки та методологічно-аналітичну складову дослідження може бути інтегровано в навчальний процес під час викладання курсів, пов'язаних із функціонуванням політичних систем України та РП. Прикладна цінність отриманих результатів дисертації також полягає в можливості їхнього використання в роботі органів державної влади, зокрема Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування і його підкомітету з питань виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії, а також для роботи Центральної виборчої комісії України, адже в роботі пропонуються конкретні механізми обробки електоральної статистики. Результати дисертації можна використати для вдосконалення партійного та виборчого законодавства, зокрема внесення поправок у Виборчий кодекс України.

Ключові слова: політична партія, партійна система, Україна, Польща, вибори, політична система, індекс націоналізації, індекс електоральної волатильності, модель трикутника Нагаями.

ABSTRACT

Balashova O. Evolution of party systems of Ukraine and the Republic of Poland (1989–2019). – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

The dissertation thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 052 – «Political Science». – National University of Ostroh Academy; Lviv Polytechnic National University. – Ostroh, Lviv, 2021.

The dissertation is devoted to a thorough study of the evolution of the party systems of Ukraine and the Republic of Poland in 1989–2019.

The consolidated party system is an important attribute of the balanced and stable functioning of the country's political party system as a whole. Since proclamation of our state's independence, the party system of Ukraine is characterized by a significant number of political parties, which, however, in most cases do not participate in the political life of the country. The parties are described by a lack of communication with the electorate, lack of social foundations, the dominant role of the leader, with whom all political authority is identified, and the significant influence of financial groups on the parties' activities. Inter-party and intra-party interactions are also minimal. All the above-mentioned characteristics indicate the instability of the party system of Ukraine, and hence, the need to study it in order to explain the peculiarities of the party system, because the state of its development determines further qualitative transformation of political institutes in our country. In our research we have found out how the structure of the party system of Ukraine has been changing during the years of independence, what factors have contributed to these changes and what features characterize the modern type of party system.

The study is conducted in a comparative form, namely by comparing the evolution of the party systems of Ukraine and the Republic of Poland, which were chosen due to the most similar initial conditions for the formation of the multiparty system and the most “desirable” current characteristics inherent in the Polish party system.

The topicality of the study has also been determined by the complexity and ambiguity of the processes characteristic of the evolution and functioning of the Ukrainian party system. Formally, it has all the necessary components, such as numerous political parties, democratic elections, legally and juridically defined electoral norms of behavior, however, on the other hand, the party system has not become a full-fledged core of the entire political system, which has the stabilizing potential and ability to prevent and resolve social contradictions. The experience of the party evolution in Poland has demonstrated the importance of a stable party system in the process of democratic consolidation and, in the face of modern challenges, relative resilience to the populist tendencies, which prevents non-systemic parties and politicians from legitimately gaining the absolute power.

The aim of this thesis is making the comparative analysis of the evolution of the party systems of Ukraine and the Republic of Poland in the period of 1989–2019 with the use of qualitative-graphic and quantitative methods and identifying major trends in party systems of the studied countries.

In introduction, the relevance of the topic has been substantiated, the goal, task, object and subject of the research have been defined, the methodological foundation of the thesis has been presented, the chronological frames of the research have been reasoned, the scientific novelty has been formulated, the theoretical and practical significance of the obtained results have been emphasized, the preliminary approbation of the research results and structure of the thesis have been reflected.

The theoretical and methodological foundations of the study of party systems and approaches to their classification proposed by the national and foreign scientists have been analyzed in the first chapter. The main achievements of the Ukrainian and Polish scientists in the field of the party system evolution of the studied countries have been analyzed. The methodological tools of the study, including the indexes of nationalization, electoral volatility and the Nagayama triangle model, which are used for the analyzing of the party systems of Ukraine and Poland have been outlined in the chapter. The description of the features of the received quantitative data has been

presented. All risks and errors of application of the concrete methodology in the realities of the chosen countries have been defined.

The party system of Ukraine during the period of its independence with the special emphasis on the stages in changing of the party system configuration, the main characteristics and peculiarities inherent in each of them have been analyzed in the second chapter. The factors that contributed to this particular model of evolution have been determined. All received conclusions have been empirically confirmed by the received quantitative data.

The evolution of the party system of the Republic of Poland in 1989–2019 with the use of the same quantitative methodology has been presents in the third chapter. The primary focus has been directed at the process of party building and inter-party interaction. Considerable attention has been paid to studying the main political forces of the Republic of Poland in the context of parliamentary electoral cycles. The main factors that contributed to the successful consolidation of the Polish party system have been studied.

The comparason of the evolution of the party systems of Ukraine and Poland using nine criteria – indicators of nationalization, electoral volatility, the form of party competition, the institutional framework of the party system, the number and effectiveness of political parties, ways of party funding, the importance of personalization and ideology in process of party creation and party functioning, has been conducted in the fourth chapter. The author has attempted to explain why the Ukrainian version of the transformation of the party system differs so radically from the Polish one.

The scientific novelty of the obtained results is that the thesis is the first research in domestic political science, in which the analysis of the evolution of party systems of Ukraine and Poland, their features and development tendencies have been carried out with the help of the newest methods. In frames of the conducted study, on the basis of a comprehensive theoretical and methodological approach to the study of party systems in Ukraine and Poland, there has been built the author's research model for analysis of their evolution, which includes nationalization index, voter index and

Nagayama triangle model combined with qualitative interpretation of numerical indicators. Based on the analysis of the process of evolution of the studied party systems during 1989–2019, the dominance of situational and regional factors of structuring the party system of Ukraine has been empirically proved. High indicators of electoral volatility have demonstrated that situational guidelines of a non-national nature have been a priority for both political parties and the population. Although, the indicators of nationalization and analysis of the competitive format of the party system of Ukraine have shown that regional patterns of electoral behavior differ from the generalized national model, which has been the evidence of a significant (and sometimes decisive) role of regional development factors.

A comparative analysis of the party systems of Ukraine and Poland has shown that the “game by the rules” in a clearly defined party format has served as a deterrent component for deviant manifestations at the level of individual elements of the system. In the Polish model, there is a strong system that harmonizes and standardizes the behavior of its components, whereas in the Ukrainian model, the system is weak, which allows individual players to change the rules of the election game depending on their own ambitions and pragmatic priorities. In the era of populism, this feature can be decisive for determining the further configuration of the party system.

The author’s “anti-index” of nationalization of the party system has also been developed, which can be used to verify the obtained numerical indicators according to the classical formula of party nationalization, as well as for direct analysis of the degree of “attractiveness” of the Ukrainian political parties’ brand at the regional level.

The in-depth study of the calculation of indexes of nationalization of political parties and party system for both majority and proportional electoral systems, electoral volatility indexes in classical and adjusted formats, the Nagayama triangle model in accordance with the peculiarities of Ukrainian and Polish party systems has been conducted. According to the results of the calculations, a comparative analysis of the evolution of the party systems of Ukraine and Poland has been conducted with

the definition of problematic aspects of the consolidation of the party system of Ukraine. The role of competition, ideology and legislation in this process have been determined among the main reasons for the relatively successful consolidation of the Polish party system. In addition, the importance of high party competitiveness in the initial stages of formation of the party system, in particular in its ideological dimension has become obvious from the Polish experience.

Some political theories and assumptions have been further substantiated during the course of the work. For example, based on the indicators of a party system nationalization, the greatest suitability of the proportional electoral system in Ukraine for the most successful pace of its quality structuration has been grounded, as the crucial “turning point” of the index of nationalization of political parties jumped to the level of significance of more than 0,5 right after the series of regular elections in 2006 and 2007. On the example of the parliamentary elections in Ukraine in 2015 and 2019, and in Poland in 2005 and 2015, there has been confirmed the D. Brancati’s thesis about the impact of the results of presidential elections on the results of the race of parliamentary ones in case if they take place one after the other within a minimal chronological order.

In accordance to the challenges generated by the growing phenomenon of populism, the understanding the essence and nature of political parties, and especially the ways of their functioning, have been also analyzed. According to the empirical results of our research, paradoxical data has been obtained, when the newly created political parties without local branches had the highest rates of nationalization. Although at the same time, the classic thesis has not also been denied, as the all-Ukrainian party “Batkivshchyna” (Motherland) with the largest number of local branches has been characterized by a stable moderately high rate of nationalization. The obtained results have certified and indicated the emergence of new unexplored trends in partology, when local branches lose their historical significance and alternative factors of party popularization appear instead.

The main results of a comparative study of the party systems of Ukraine and the Republic of Poland have been summarized in the conclusions. Based on the identified nine criteria, the author has concluded the determining role of the institutional frameworks of a party system, such as legislative basis, electoral system and political culture, which provides “game by the rules” in a clearly defined format in the studies countries. The author has also suggested that while electoral volatility is high and the nationalization of political parties and the party system in Ukraine is relatively low, it is also difficult to talk about the institutionalization of a particular competitive model of the party system. Based on the Polish experience, the recommendations for further qualitative transformation of the party system of Ukraine have been determined.

Theoretical and practical significance of the obtained results has been determined by their scientific novelty and relevance of the issue. It consists in the possibility of applying the results of the study for research, applied and educational purposes. The conclusions and methodological-analytical component of the dissertation can be integrated into the educational process for teaching the courses related to the functioning of political systems of Ukraine and the Republic of Poland.

The applied value of the results of the research also consists of the possibility of their use in the work of public authorities, in particular the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Organization of State Authority, Local Self-Governance, Regional Development and Urban Planning and their subcommittees on elections, referendums and other forms of direct democracy. In addition, they can be used in the work of the Central Election Commission of Ukraine, because the specific mechanisms for processing electoral statistics have been proposed at the dissertation. The results of the dissertation can be used for improving the party and electoral legislation, in particular the amendments to the Electoral Code of Ukraine.

Key words: political party, party system, Ukraine, Poland, elections, political system, index of nationalization, index of electoral volatility, model of Nagayama triangle.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Balashova O., Savchuk V. Electoral Participation and National Identity of Ukrainian Youth: Searching for Common Ground. *Youth Voice Journal. Special Issue "Young People in Education"*. 2021. Vol. 2. P. 21–33. (Особистий внесок Балашової Оксани Володимирівни – збір матеріалу, його опрацювання, формулювання висновків та рекомендацій; усього 50% тексту).
2. Balashova O. Political parties, nationalization of the electorate and challenges for the national security of Ukraine. *Zagrozenia bezpieczenstwa w procesach globalizacji. Zagrozenia polityczne* / red. H. Chałupczak, K. Marzęda–Młynarska, M. Pietraś, R. Suduł. Lublin; Zamość: Wyd-wo Officina Simonidis, 2020. P. 411–426.
3. Балашова О. Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конкурентної конфігурації партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2020. № 28. С. 98–110.
4. Балашова О. Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Історія. Філософія. Політологія»*. 2020. № 19. С. 84–88.
5. Балашова О. Еволюція партійної системи України через призму показників націоналізації політичних партій. *Регіональні студії*. 2020. № 2. С. 12–21.
6. Балашова О. Політичні партії України: стабілізуючий чи дестабілізуючий чинник у забезпеченні національної безпеки держави? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*: зб. наук. пр. / гол. ред. чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов, 2019. Вип. 25. С. 63–75.
7. Balashova O., Sydoruk T. State Financing of Political Parties as a Chance for Healing the Party System: Polish Experience and Ukrainian Realities. *Politologija*.

2018. № 91(3). P. 166–198. (*Особистий внесок Балашової Оксани Володимирівни – збір матеріалу, його опрацювання, формулювання висновків та рекомендацій; усього 50% тексту*).

8. Balashova O. Role of Political Parties in Sustainable Democracy in Ukraine. *Variability of Perceptions of Sustainable Development: selected items*. Ostrowiec Świętokrzyski, Poland: University of Business and Entrepreneurship, 2018. P. 130–141.

9. Балашова О. Дослідження партійної системи через призму кількісної методології. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 5–14.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Балашова О. В. Націоналізація партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами четвертої Міжнародної наук. конф. (пам'яті Ю.Р. Шведа) (м. Львів, 9 листоп. 2019 р). / за ред. А. Романюка, В. Литвина. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 308–316.

11. Балашова О.В. Політичні партії та національна безпека України: Синергія чи дисбаланс? *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю відродження та 450-річчю утвор. Нац. ун-ту «Острозька академія» (м. Острог, 14 черв. 2019 р.) / упоряд. С. О. Дорогих, І. М. Доронін. Київ: НДШ НАПрНУ, 2019. С. 110–113.

12. Балашова О. В. Націоналізація партійної системи: теоретичні концепції та методологія визначення. *Актуальні проблеми дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–14 верес. 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем сучасності», 2019. С. 83–89.

13. Balashova O. Financing of Political Parties from the State Budget: Ukraine and Poland. *Cultural Heritage of Borderlands: materials of scientific*

conference. (Gorzów, May 15, 2018). Gorzów Wielkopolski, Poland: Academy of Jakub from Paradyż, 2018. P. 37–49.

14. Балашова О.В. Вибори до органів місцевого самоврядування в Польщі або над чим задуматись українському електорату? *Підвищення компетентності молоді у сфері журналістики як платформа для розвитку співпраці України та Республіки Польща*: зб. наук. тез підсум. виклад.-наук. конф. (м. Острог; Люблін, 13 лист. 2018 р.) / упоряд. Е. М. Балашов. Острог, 2018. С.12–21.

15. Балашова О. В. Впровадження державного фінансування політичних партій як перший крок до оздоровлення партійної системи України. *Наукові записки НаУ «Острозька академія», Серія «Міжнародні відносини»*. Острог, 2017. Вип. 1. С. 53 – 67.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	20
ВСТУП	22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ	31
1.1. Теоретичні засади дослідження партійних систем.....	31
1.2. Стан наукового вивчення становлення і розвитку партійних систем України і Польщі	38
1.3. Методологія аналізу еволюції української та польської партійних систем	47
1.3.1. Електоральна волатильність, як характеристика стабільності партійної системи	48
1.3.2. Індекс націоналізації політичних партій та партійної системи	53
1.3.3. Модель трикутника Нагаями, як інструмент аналізу конкурентної конфігурації партійної системи	65
Висновки до розділу 1	71
РОЗДІЛ 2. ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ	74
2.1 Особливості розвитку партійної системи України та показники її волатильності	74
2.2 Націоналізація політичних партій та партійної системи України.....	96
2.3 Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конфігурації партійної системи України	117
Висновки до розділу 2	128
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА	132
3.1 Процес консолідації партійної системи Польщі та показники її волатильності	132

3.2. Еволюція показників націоналізації політичних партій та партійної системи Польщі	160
3.3 Конфігурація партійної системи Польщі на основі моделі трикутника Нагаями	180
Висновки до розділу 3	190
РОЗДІЛ 4. ПОРІВНЯННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ	193
Висновки до розділу 4	220
ВИСНОВКИ	222
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	229
ДОДАТКИ	259

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- ББПР** – Безпартійний блок підтримки реформ (пол. Bezpartyjny Blok Wspierania Reform, BBWR)
- ВАС** – Виборча Акція Солідарність (пол. Akcja Wyborcza Solidarność, AWS)
- ВАСП** – Виборча Акція Солідарність Правих (пол. Akcja Wyborcza Solidarność Prawicy, AWSP)
- ВКА** – Виборча Католицька Акція (пол. Wyborcza Akcja Katolicka)
- ВРУ** – Верховна Рада України
- ГК** – Громадянська коаліція (пол. Koalicja Obywatelska PO .N iPL Zieloni, KO)
- ГП** – Громадянська платформа (пол. Platforma Obywatelska, PO)
- ДЛА** – Демократичний лівий альянс (пол. Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD)
- ДС** – Демократичний Союз (пол. Unia Demokratyczna, UD)
- ІЕВ** – Індекс електоральної волатильності
- ІНПП** – Індекс націоналізації політичної партії
- ІНПС** – Індекс націоналізації партійної системи
- КВК«Б»** – Католицький Виборчий Комітет «Батьківщина» (пол. Katolicki Komitet Wyborczy «Ojczyzna», ККВ «О»)
- КПН** – Конфедерація незалежної Польщі (пол. Konfederacja Polski Niepodległej, KPN)
- КПУ** – Комуністична партія України
- КСіН** – Конфедерація свободи і незалежності (пол. Konfederacja Wolność i Niepodległość, KWiN)
- ЛДК** – Ліберально-демократичний конгрес (пол. Kongres Liberalno-Demokratyczny, KLD)
- ЛіД** – Ліві і Демократи (пол. Lewica i Demokraci, LiD, SLD+SDPL+PD+UP)
- ЛПР** – Ліга польських родин (пол. Liga Polskich Rodzin, LPR)
- НАЗК** – Національне агентство з питань запобігання корупції
- НРУ** – Народний Рух України

НСПС«С» – Незалежна самоврядна профспілка «Солідарність» (пол. Niezależny Samorządny Związek Zawodowy «Solidarność», NSZZ «S»)

ОЛ – Об'єднані ліві (пол. Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni, ZL)

ПіС – Право та справедливість (пол. Prawo i Sprawiedliwość, PiS)

ПОРП – Польська об'єднана робітничка партія (пол. Polska Zjednoczona Partia Robotnicza, PZPR)

ПСП – Польська селянська партія (пол. Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL)

РП – Республіка Польща

РП – Рух Палікота (пол. – Ruch Palikota, RP)

РРП – Рух за реконструкцію Польщі (пол. Ruch Odbudowy Polski, ROP)

РС – Робітничий союз (пол. Unia Pracy, UP)

СДП – Соціал–демократія Польщі (пол. Socjaldemokracja Polska, SDPL)

СДПУ(о) – Соціалістична партія України (об'єднана)

СелПУ – Селянська Партія України

СПУ – Соціалістична партія України

СРП – Самооборона Республіки Польща (пол. Samoobrona Rzeczpospolitej Polskiej, SRP)

СРП – Союз Реальної Політики (пол. Unia Polityki Realnej, UPR)

СС – Союз Свободи (пол. Unia Wolności, UW)

ЦВК – Центральна виборча комісія

ЦУ – Центрова угода (пол. Porozumienie Centrum, PC)

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Із моменту проголошення державної незалежності України її партійна система характеризується значною кількістю політичних партій, які, здебільшого, не беруть участі у політичному житті країни. Партіям притаманні брак зв'язку з електоратом, відсутність соціальної бази, домінантна роль лідера, з яким і ототожнюється вся політична сила, значний вплив фінансових угруповань на діяльність партій. Міжпартійні та внутрішньопартійні взаємодії також є мінімальними. Усі вище перераховані ознаки свідчать про нестабільність партійної системи України, а отже, і про потребу її детального дослідження, адже від стану її розвитку та функціонування залежить подальша якісна трансформація політичних інститутів у нашій державі. У процесі дослідження ми з'ясуємо, як змінювалась структура партійної системи України за роки незалежності, які чинники сприяли цим змінам та якими особливостями характеризується сучасний тип партійної системи.

Республіка Польща (далі – РП або Польща) входить до групи країн Центральної Європи, яким за короткий історичний термін вдалося успішно вийти з лав «соціалістичного табору», подолати постсоціалістичну спадщину державного врядування та «влитись» у новий демократичний простір європейського континенту. Трансформація політичної системи Польщі протягом 1989–2019 рр. є складним системним процесом, спрямованим на інсталяцію демократичних інститутів. Досвід переходу до демократії РП підтвердив системність лібералізації та демократизації політичної системи на різних структурних рівнях. В інституційному вимірі трансформація політичної системи в Республіці Польща передусім позначилась на еволюції та плюралізації політико-партійного простору. Враховуючи той факт, що і Україна, і РП у 1990 роках опинилися у дуже схожих соціокультурних, політичних та економічних умовах, важливим є вивчення цього трансформаційного процесу, адже у РП він привів до якісних докорінних та

демократичних реформ. Важливим у цьому контексті є дослідження теоретичних та практичних аспектів еволюції партійної системи РП і вироблення пояснень, чому в Україні трансформація пішла іншим шляхом та які практичні рекомендації можна сформулювати з польського досвіду партійного будівництва.

Актуальність дослідження також визначається складністю і неоднозначністю процесів, які характерні для еволюції та функціонування української партійної системи. З формального боку вона наповнена усіма необхідними компонентами, як-от: численні політичні партії, демократичні вибори, легітимні та юридично визначені електоральні норми поведінки. Проте, з іншого боку, партійна система так і не стала повноцінною основою всієї політичної системи країни, що має стабілізуючий потенціал, а також здатність запобігати суспільним суперечностям та вирішувати їх. Натомість досвід партійної еволюції Польщі якраз демонструє значущість стабільної партійної системи в процесі демократичної консолідації, а в умовах сучасних викликів – відносну стійкість до популістських тенденцій, яка не дозволяє позасистемним партіям та політикам легітимно здобувати абсолютну владу.

Усебічний аналіз питань еволюції партійних систем України та Польщі, особливо в порівняльному контексті, сприятиме розробці конкретних способів та механізмів вдосконалення і стабілізації партійної системи України, з огляду на досвід порівнюваних кейсів. Актуалізується дослідницька проблематика і за потреби вироблення, адаптації та вдосконалення емпіричних методів вивчення процесу еволюції партійної системи із виокремленням конкретних критеріїв і детермінант цього процесу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках комплексної науково-дослідної теми «Політичні трансформації в Україні: теоретичний та емпіричний аналіз» (номер державної реєстрації 0119U103085), що розробляється кафедрою політології та національної безпеки Національного університету «Острозька академія». Тему

дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національного університету «Острозька академія» 24 листопада 2016 р. (протокол № 6).

Метою роботи є здійснення порівняльного аналізу еволюції партійних систем України та Республіки Польща у період 1989–2019 рр. за допомогою комплексу кількісно-графічних і якісних методів та виявлення основних трендів розвитку партійних систем досліджуваних країн.

Реалізація поставленої мети дослідження зумовлює необхідність розв'язання таких **завдань**:

- проаналізувати теоретичні засади і стан наукового дослідження проблематики еволюції партійних систем України та Польщі;
- охарактеризувати специфіку використання кількісних методів дослідження партійних систем, зокрема здобутки в цій галузі як вітчизняних, так і зарубіжних учених;
- проаналізувати особливості кожного циклу парламентських виборів та охарактеризувати основні етапи становлення партійної системи в Україні і РП;
- за допомогою індексів партійної націоналізації простежити особливості електоральної підтримки основних партій у регіональному спектрі та проаналізувати тренди еволюції комплексних показників націоналізації партійних систем досліджуваних країн;
- використовуючи індекс електоральної волатильності, простежити зміну електоральних преференцій за досліджуваний період;
- на основі графічних моделей трикутника Нагаями простежити еволюцію конфігурації партійних систем України та РП;
- здійснити порівняльний аналіз особливостей еволюції партійних систем України і РП, визначити тенденції їх подальшого розвитку та розробити рекомендації для вдосконалення партійної системи України на основі польського досвіду.

Об'єктом дослідження є партійні системи України та Республіки Польща.

Предметом дослідження є особливості становлення і трансформації партійних систем України та Республіки Польща в 1989–2019 рр.

Методологічну основу дисертації становить комплекс наукових підходів, методів та принципів, використання яких спрямоване на розв'язання визначених наукових завдань. Дослідження здійснюється в рамках неінституційного, структурно-функціонального та системного підходів. Неінституційний підхід проявляється у різнобічному аналізі партій як основоположних інституцій, електоральної поведінки та передбачає застосування елементів математико-статистичних обрахунків. Водночас звернення до структурно-функціонального підходу було необхідним, з одного боку, для визначення ролі і місця основних партій у партійній системі країн, а з іншого – для з'ясування сутності й ролі партійної системи як структурного елемента політичної системи суспільства загалом. Із позиції системності, партійна система – це стійкий та впорядкований взаємозв'язок різних елементів, а тому системний підхід дає розуміння її цілісності, а також уможливорює аналіз взаємодії партійної системи із середовищем.

У межах зазначених підходів використано якісні загальнонаукові (індукція, дедукція, аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, прогнозування) й кількісні спеціальні методи, що дають змогу розглядати партійні системи України та Польщі як багаторівневі цілісні системи із складною організаційною структурою, зумовленою особливостями їх еволюції. Для вивчення партійних систем на емпіричному рівні ми послуговувалися такими формалізованими методиками дослідження, як розрахунок індексів партійної націоналізації, електоральної волатильності та візуалізації графічних моделей за допомогою трикутника Нагаями.

Робота виконана з урахуванням принципів науковості, об'єктивності, ідеологічної неупередженості та репрезентативності.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період із 1989 р. до 2019 р. Для РП 1989 рік є роком перших частково вільних парламентських виборів, які заклали основу партійного плюралізму в державі та започаткували транзит від системи атомізованої багатопартійності до сучасного біполярного формату. В Україні ж у 1989 році відбуваються установчі з'їзди перших політичних партій,

альтернативних КПУ. 2019 рік є роком останніх парламентських виборів в обох країнах, тоді як аналіз електоральних циклів є основою для емпіричної частини дослідження.

Наукова новизна результатів дослідження. У дисертації з допомогою комплексу новітніх методів здійснено аналіз еволюції партійних систем України та РП, з'ясовано їх особливості та тенденції розвитку протягом 1989–2019 рр. У рамках проведеного дослідження отримано такі результати, що відзначаються науковою новизною і виносяться на захист:

уперше:

– на засадах комплексного теоретико-методологічного підходу до вивчення партійних систем України і Польщі побудовано авторську дослідницьку модель для аналізу їх еволюції, яка включає індекс націоналізації, індекс електоральної волатильності та модель трикутника Нагаями у поєднанні з якісною інтерпретацією числових показників та дозволяє всебічно та аргументовано визначити особливості процесу еволюції партійних систем досліджуваних країн;

– на основі аналізу процесу еволюції досліджуваних партійних систем упродовж 1989–2019 рр. емпірично доведено домінування ситуативних та регіональних чинників структурування партійної системи України. Високі показники електоральної волатильності демонструють, що ситуативні орієнтири не загальнонаціонального характеру є пріоритетними як для політичних партій, так і населення. Тоді як показники націоналізації та аналіз конкурентного формату партійної системи України показують, що регіональні шаблони електоральної поведінки відмінні від узагальненого всенаціонального зразка, що є свідченням значної (а подекуди і визначальної) ролі регіональних чинників розвитку;

– з'ясовано, що «гра за правилами» у чітко визначеному партійному форматі слугує стримувальним компонентом для девіантних проявів на рівні окремих елементів системи. У польському зразку система є сильною, яка узгоджує та стандартизує поведінку її компонентів, а в українському – система

слабка, що дозволяє окремим гравцям змінювати правила електоральної гри залежно від власних амбіцій та прагматичних пріоритетів. В еру популізму ця особливість може стати визначальною для визначення подальшої конфігурації партійної системи;

– розроблено «антиіндекс» націоналізації партійної системи, який може бути використаний для перевірки отриманих числових показників, відповідно до класичної формули партійної націоналізації, а також безпосередньо для аналізу ступеня «привабливості» бренду українських політичних партій на регіональному рівні в період виборчих компаній. Індекс вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули його шляхом самовисунення.

уточнено та поглиблено дослідження:

– методології розрахунку індексів націоналізації політичних партій та партійної системи як в умовах мажоритарної, так і пропорційної виборчих систем, індексів електоральної волатильності у класичному та корегованому форматах, моделі трикутника Нагаями відповідно до особливостей української та польської партійних систем. За результатами розрахунків здійснено порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Польщі з визначенням проблемних аспектів консолідації партійної системи України;

– основних причин порівняно успішної консолідації партійної системи Польщі, зокрема акцентується увага на ролі конкурентності, ідеології та законодавства у цьому процесі. Також із польського досвіду виокремлено важливість високої партійної конкурентності на початкових етапах становлення партійної системи, у тому числі в її ідеологічному вимірі.

набуло подальшого обґрунтування:

– на основі показників націоналізації партійної системи обґрунтовано найбільшу придатність пропорційної виборчої системи в Україні для максимально успішних темпів якісної структуризації її партійної системи (переломний «скачок» ІНПС України до рівня значущості, тобто більше 0,5 відбувся саме після серії виборів 2006 та 2007 років);

– на українському та польському прикладах (в Україні це парламентські вибори 2015 та 2019 років, а в Польщі – парламентські вибори 2005 та 2015 років) доведено слушність тези Д. Бранкаті щодо впливу результатів президентських виборів на результат парламентських перегонів (якщо вони відбуваються одні за одними, в мінімальному хронологічному проміжку);

– розуміння сутності політичних партій, та, особливо, способів їх діяльності. За результатами нашого дослідження отримані парадоксальні дані – щойно створені політичні партії (без місцевих осередків) мали найвищі показники націоналізації. Водночас класична теза щодо необхідності розгалуженої мережі місцевих осередків політичних партій задля високих показників їх націоналізації також залишилась не спростованою на прикладі «Батьківщини» чи «Права і Справедливості». Отримані висновки свідчать про появу нових недосліджених тенденцій у партології, коли місцеві осередки втрачають свою історичну значущість, а натомість з'являються альтернативні чинники популяризації партій.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості його інтеграції в навчальний процес під час викладання курсів, пов'язаних із функціонуванням політичних систем України та РП. Висновки роботи також можуть слугувати базою для здійснення порівняльних досліджень партійних систем широкого спектру країн. Практична цінність отриманих результатів дослідження полягає в можливості їхнього використання в роботі органів державної влади, зокрема Комітету Верховної Ради України з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування та його підкомітету з питань виборів, референдумів та інших форм безпосередньої демократії, а також для роботи Центральної виборчої комісії України, адже в роботі пропонуються конкретні механізми обробки електоральної статистики. Основні положення, теоретичні висновки та узагальнення дисертаційної роботи можна використати в українській політичній практиці для збалансування функціонування партійної

системи України. Результати дисертації можуть бути застосовані для удосконалення партійного та виборчого законодавства, зокрема внесення поправок у Виборчий кодекс України.

Особистий внесок здобувача. Дисертація становить самостійне дослідження, адже основні наукові положення та висновки дисертаційної роботи є особистим напрацюванням автора. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистих досліджень здобувача.

Апробація результатів роботи. Основні положення й результати дослідження були представлені авторкою на численних міжнародних та всеукраїнських конференціях¹, серед яких: наукові викладацько-студентські конференції «Дні науки» в НаУОА (Острог, 1–15 трав. 2020, 13–17 трав. 2019, 27–30 берез. 2017), IV Міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (Львів, 9 листоп. 2019), X International Conference «Protection of Human Rights in the Time of Crisis of Liberal Democracy» (Warsaw, April 15–16, 2019), International Conference «Threats to Security in the Processes of Globalization. Political Threats Zagrożenia bezpieczeństwa w procesach globalizacji Zagrożenia polityczne» (Zamosc, May 16–17, 2019), Międzynarodowa Konferencja Naukowa «Dziedzictwo Kulturowe Pogranicza» (Gorzów Wielkopolski, 15–16 maja 2017 r.), Międzynarodowa Konferencja Naukowa «Region, wspólnota, obywatel. Funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej» (Lodz, 27–28 października 2016) та інші.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відобразилися у 9 статтях у вітчизняних та закордонних фахових виданнях та 6 публікаціях, які додатково висвітлюють результати дослідження. Зокрема, опубліковано 2 статті у колективних монографіях, 3 статті у наукових фахових виданнях України, 3 – у наукових фахових виданнях України, які включені до

¹ Повний перелік конференцій (із зазначенням місця і дати проведення, а також теми доповідей), статей та тез подається в Додатку А.

наукометричних баз даних, 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави і 1 – у науковому періодичному виданні іншої держави, що входить до наукометричної бази даних Scopus та шість постконференційних публікацій, що також засвідчують апробацію матеріалів дисертації.

Структурно робота складається з переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел (313 найменувань українською, російською, англійською і польською мовами) та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 263 сторінки, з яких 207 сторінок – основна частина роботи та 30 сторінок – список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

1.1 Теоретичні засади дослідження партійних систем

Із розвитком загальної теорії систем, запропонованої наприкінці 30-х років ХХ ст. біологом Л. фон Берталанфі, дослідження у різних галузях науки почали активно апелювати до системного їх аспекту. Політична сфера не стала винятком, на початку 50-х років Д. Істон запропонував термін «політична система», а вже у 1956 році з'являється перша класифікація партійних систем М. Дюверже [158].

Відповідно до основних постулатів системології, Дж. Сарторі стверджував, що для того, щоб говорити про існування системи, вона повинна мати певні характеристики, які відрізняють її від окремих складових частин. Автор констатує: «... поняття системи не має жодного сенсу для наукового дослідження, якщо система відображає властивості, які не належать до її окремих складових елементів, і система є результатом структурної взаємодії її складових частин, водночас мається на увазі, що такі взаємодії забезпечують межі або принаймні обмеженість системи [254, с. 39].

Проаналізуємо класичні підходи до розуміння та класифікації партійних систем, на які ми будемо опиратись в емпіричній частині нашого дослідження. Отож, на думку М. Дюверже, партійна система може трактуватись як «...форми і способи співіснування [її складових], ... що має характеристики, які не притаманні окремим партіям, такі як ... чисельність, відносний розмір, коаліції, географічна локалізація, політичний розподіл тощо». Специфічні взаємовідносини між цими елементами і є партійною системою [158, с. 203].

Також Дж. Сарторі зазначає, що «партії «працюють на систему» лише тоді, коли вони є її частинами (у множині), а сама партійна система є саме мережею взаємодій, що виникає в результаті міжпартійної конкуренції. Тобто це система взаємопов'язаних складових, де кожна партія є функцією (у

математичному сенсі) інших елементів і реагує, шляхом конкуренції або будь-яким іншим способом, на інші партії» [254, с. 39]. Визначення Дж. Сарторі вказує на те, що розвинута партійна система вимагає чіткого розуміння того, як сторони сприймають одна одну, як вони передбачають та реагують на дії інших на основі їхніх власних очікувань, і як вони виробляють тактику, опираючись на попередній досвід взаємодій. А отже, від того, як партії сприймають одні одних, залежить функціонування всієї партійної системи. Якщо партії, в рамках демократичного режиму, визнають його справедливі правила гри, то партійна система консолідується і, як наслідок, позитивні результати її злагодженої роботи, за правилами синергії, відображаються на усій політичній системі країни.

За словами С. Волінетца, партійні системи мають низку різноманітних характеристик, таких як «кількість партій ..., їх відносний розмір і сила, кількість вимірів, у яких вони конкурують, ідеологічна відстань, яка визначає їх ставлення до ключових питань та їх готовність співпрацювати між собою ...» [303, с. 53].

А. Уер стверджує, що партійні системи відрізняються одні від одних на основі чотирьох основних критеріїв: ступеня проникнення в суспільство, партійних ідеологій, позицій партій щодо легітимності режиму та загальної кількості партій у системі [300, с. 149]. Такий підхід вкрай доречний для зіставлення партійних систем, наприклад у традиційних західних демократіях та в країнах постсоціалістичних. Як демонструють численні партійні дослідження, саме взаємозв'язок політичного режиму з партіями чинить визначальний вплив на партійні системи у нових демократіях (умовно з часу третьої хвилі демократизації).

Історично дослідження партійних систем відбувалось циклічно, із суттєвою зміною актуальних пріоритетів. З. Нвокора та Р. Пеліззо виділяють п'ять послідовних етапів, що змінювали та доповнювали один одного з початку ХХ ст. та до сьогодні [221].

Першим напрямом досліджень було питання про виникнення партійних систем, передусім, у західних демократіях. Наступним – розробка класифікації партійних систем. Третім етапом дослідження партійних систем був аналіз її статичних атрибутів, а саме напрацювання числових індексів для їх характеристики. Четвертий стосувався змін (динаміка, як протиположності) партійної системи та, емпірично, феноменів, пов'язаних зі зміною партійної системи. Дослідження на сучасному (п'ятому) етапі відбуваються в руслі виявлення та аналізу політичних наслідків атрибутів (переважно динамічних) партійної системи.

З метою класифікації партійних систем для порівняльних цілей, дослідники розробили типології, що в основному базуються на попередньо згаданих параметрах. І хоча будь-яка категорія вимагає максимального спрощення для вироблення подальших її класифікацій, описова здатність її не повинна від цього страждати. І хоча базова класифікація партійних систем, найперше описана М. Дюверже, що передбачає однопартійну, двопартійну та багатопартійну системи, є прийнятною у всіх випадках, проте далеко не завжди є достатньою у поясненні особливостей партійних систем. Як наслідок, починаючи з 50-х років минулого століття і до сьогодні науковці намагаються запропонувати «найвдалішу» модель класифікації, що змогла б охопити максимальну кількість випадків.

У контексті змагальності свою деталізовану та максимально всебічну класифікацію партійних систем запропонував Дж. Сарторі. Загалом автор використовує чотири головні критерії: кількість партій, відносний їх розмір, ідеологічна поляризація партій та модель взаємодії партій. На основі цих критеріїв, розрізняючи консолідовані партійні системи «сформованих держав» та неконсолідовані партійні системи «несформованих або мінливих держав», Дж. Сарторі розробив дві окремі, але логічно пов'язані між собою типології, кожна з яких підрозділяється на різні класи партійної системи. Спочатку це класифікація, придатна для консолідованих партійних систем, із поділом на незмагальні партійні системи (однопартійна ($r = 1$) і з партією гегемоном ($r = 1$))

та змагальні партійні системи (з домінантною партією ($r = 1$), двопартійна ($r = 2$), поміркованого плюралізму ($r = 3 - 5$), поляризованого плюралізму ($r = 6 - 8$) та атомізована ($r = > 9$)), де « r » – число релевантних, значущих партій, тобто тих, що мають коаліційний чи шантажний потенціал (coalition or blackmail potential) [254].

Класифікація партійних систем Дж. Сарторі стала найбільш цитованою та прийнятною, оскільки, як ми бачимо, вона вводить новий важливий критерій – ідеологічну дистанцію між політичними партіями як вирішальний чинник класифікації партійних систем [203]. У нашому емпіричному дослідженні ми найчастіше будемо опиратись саме на класифікацію Дж. Сарторі, адже вона найбільш показово демонструє еволюцію партійних систем, допомагає простежити зміну конфігурації навіть у межах одно- дво- чи багатопартійності.

Як відзначає П. Маєр, ця класифікація відрізняється від решти тим, що в ній підкреслюється функціонування самої партійної системи, інакше кажучи, автор враховує реляційні аспекти партійних систем при розробці типології і виходить за межі класифікацій, які зосереджені на кількості партій [205, с. 86]. Важливість класифікації Дж. Сарторі полягає в тому, що йому вдалось «поєднати критерії на основі чисел із критеріями на основі ідеологічної диференціації партійної конкуренції» [204, с. 19]. Детально досліджуючи класифікацію Дж. Сарторі, а особливо «практичне наповнення» запропонованих автором кластерів, П. Маєр стверджує, що на сучасному етапі категорія поляризованого плюралізму залишається практично порожньою у макромасштабі, тоді як поміркованого плюралізму – переповненою. А ідеальна двопартійність – взагалі рідкісний випадок [303]. Опіраючись на постулати Д. Даля та С. Роккана, автор пропонує свій підхід до класифікації партійних систем. Фокусуючись на структурі конкуренції (structures of competition), що автором розуміється як сукупність трьох наступних компонентів: зразки альтернативи уряду, тип правлячої формули та доступ до уряду, П. Маєр визначив два види партійних систем, відкриті (непередбачувані) та закриті (передбачувані) системи змагальності [204, с. 84].

Також П. Маєр на основі величини партій запропонував умовну класифікацію партійних систем відповідно до чисельності домінантних партій. Автор пропонує розрізняти чотири типи партійних систем: система великих партій, система малих партій, система середніх партій та перехідна система. У системі великих партій дві найбільші політичні сили на парламентських виборах здобувають переважну більшість голосів виборців (понад 80% місць). Система малих партій – це коли більшість голосів виборців здобувають малі партії (в середньому до 60%, тоді як великі партії – не більше 40%). У системі середніх партій малі партії здобувають до 40% голосів, тоді як великі – близько 60%. Перехідна система характерна для партій, що мають тенденцію до трансформації своєї конфігурації і переходу від одного типу до іншого [204, с. 49–82, с. 88–107].

Отож, для П. Маєра партійні системи є передусім інструментом боротьби за владу, механізмом для отримання посад, а тому автор особливий акцент робить на структурі конкуренції, яка дозволяє отримувати ці посади в парламенті та уряді, намагаючись класифікувати їх як відкриті чи закриті. Для дослідження партійних систем як України, так і Польщі такий підхід є вкрай важливий, адже дозволяє оцінити реальний стан партійної системи, присутність чи відсутність у ній суттєвих реформ. Сучасні тенденції до нівелювання представницької функції політичних партій та гіперболізація управлінського компоненту також змушує звертатися до дослідження мінливості партійної системи П. Маєра.

Іншими, більш пізніми класифікаціями, є типології А. Уєра та А. Сіароффа, які, крім чисельності, відносного розміру та ідеологічної поляризації партій, враховують також ступінь проникнення партій у суспільство, закриту або відкритую структуру конкуренції для уряду та розмір і відносну силу партій. Проте абсолютно усі подальші класифікації були розроблені на основі попередніх – або критикуючи наявні, або доповнюючи їх. Модифікуючи класифікацію Ж. Блонделя, використовуючи відсоток законодавчих місць як основу для його класифікації, А. Уєр [300] окреслює

чотири основних типи партійних систем: партійна система двох з половиною партій; система з однією великою та багатьма значно меншими партіями; системи з двома великими партіями та кількома меншими; і аналогічно, як і в Ж. Блонделя, «навіть» багатопартійні системи.

У своєму дослідженні 1996 року «Політичні партії та партійні системи» А. Уер пропонує підхід, який класифікує системи з огляду на їх відносний розмір. Як бачимо, акцент зміщується з класифікації Дж. Сарторі, де переважає «релевантність партій» (*parties relevance*), до «релевантного розміру партій» (*relative size of parties*). Сам автор пояснює відмінність так: «Ключ до розуміння розбіжності полягає в тому, що для Дж.Сарторі найважливішою особливістю будь-якої партійної системи є не те, наскільки вона є конкурентною, а лише напрям партійної конкуренції», тобто ідеологічні позиції партій, що на практиці проявляються у вищезгаданих доцентрових та відцентрових формах взаємодії [300].

Класифікація А. Уера особливо актуальна для нових демократій, адже являє собою більш комплексну аналітичну схему, яка для аналізу та порівняння партійних систем пропонує враховувати чотири основні аспекти: міра «проникнення» партій у суспільство (тобто чи партії користуються довірою та чи здатні вони мобілізувати виборців); ідеологія партій (домінантні ідеологічні тенденції країни); позиція партій щодо легітимності режиму (чи існують антисистемні партії, представлені в системі, і яка їх позиція); та кількість партій у системі [303]. Це вкотре демонструє доречність застосування цієї моделі до досліджуваних нами посткомуністичних країн.

Важливу спробу побудувати розширену класифікацію партійних систем зробив А. Сіарофф, його типологія ґрунтувалась на схемі Ж. Блонделя. Автор використовує деякі кількісні критерії, а саме: кількість партій, які отримують понад 3% місць у парламенті; частка місць, отриманих спільно двома найбільшими партіями; співвідношення місць між найбільшою та другою за величиною партіями; і співвідношення результатів між другою та третьою за величиною партіями. Опираючись на ці критерії та класифікацію Дж. Сарторі,

автор пропонує свою восьмикомпонентну типологію: 1) суто двопартійна система (дві партії отримують 95% місць); 2) двох з половиною партійна система; 3) поміркована багатопартійність з однією домінантною партією; 4) поміркована багатопартійність із двома основними партіями; 5) поміркована багатопартійна система з балансом між партіями; 6) поляризована багатопартійна система з однією домінантною партією; 7) поляризована багатопартійна система з двома основними партіями; 8) поляризована багатопартійна система з балансом між партіями [258; 259].

Як влучно зазначив Т. Саарт, дослідник країн Центрально-Східної Європи, ця класифікація демонструє свою виняткову ефективність саме в цьому регіоні, з огляду на те, що пропонує поглиблену класифікацію кластеру багатопартійності, який переважає в цих країнах. А також тому, що автор особливу увагу приділяє еволюції партійної системи. Як бачимо, він не пропонує особливих назв своїм різновидам, натомість наголошує на «моделях партійної значущості» («patterns of party strengths») від виборів до виборів [303]. У нашому дослідженні ми доповнюватимемо базову класифікацію Дж. Сарторі поглибленими підвидами, що пропонує А. Сіарофф. А саме класифікація автора кількісно корелюється з індексом ефективного числа партій, що в конкретній класифікації варіює в рамках від 1,92 (двопартійність) до 5,56 (поляризована багатопартійність балансового типу).

Як відзначає Г. Голосов, з точки зору операційної ретельності, класифікація А. Сіараффа найкраще розроблена. Переваги класифікації полягають у тому, що вона орієнтована не на електоральний потенціал партії, а на парламентський (seat-shares, а не vote-shares), орієнтується на відносний, а не абсолютний розмір партій, а також враховує коаліційний потенціал партій [163]. І, на відміну від класифікації Дж. Сарторі, А. Сіарофф значно варіативніше описує багатопартійні системи, висловлюючись чисельно, коли в моделі Дж. Сарторі виокремлюються 3 варіанти багатопартійності, то в А. Сіараффа – аж 6.

Отже, при дослідженні різних аспектів еволюції партійних систем України і Польщі ми використовуємо праці світових класиків партійних систем

– М. Дюверже, Дж. Сарторі та П. Маєра, які оперували не лише кількісними ознаками партійних систем, а й якісними, приділяючи увагу не тільки формальному числу партій, а й ідеологічній дистанції між ними, історичним передумовам їх виникнення, формату змагальності та ін. Дисертаційна робота також базується на аналізі робіт сучасних дослідників партійних систем, як- от: А. Сіарофф, А. Уер, Г. Голосов та інші.

1.2 Стан наукового вивчення становлення і розвитку партійних систем України і Польщі

Партійна тематика досліджень є доволі популярною і в світовій, і в українській політичній науці. Щорічно публікується значний масив наукової літератури, присвяченої різноманітним аспектам функціонування політичних партій та партійних систем. Проте вітчизняної спеціалізованої літератури з дослідження еволюції партійних систем, здійснюваного з допомогою кількісної методології, є незначна кількість. На сьогодні проблематика залишається малодослідженою, проте із позитивною динамікою появи аргументованих та верифікованих напрацювань кількісної методології, придатної до застосування в українських реаліях. Хоча в українській науковій літературі значна увага і приділяється вивченню партійної системи України, проте переважно з якісної точки зору, тоді як запропонований нами комплекс кількісної методології характеризується науковою новизною.

Проблематика демократичної трансформації на постсоціалістичному просторі (зокрема – РП) залишається у вітчизняній науці актуальним напрямом порівняльного аналізу. Дослідження у РП тематично зосереджуються довкола аналізу політичної історії країни останніх десятиліть; визначенні специфіки інтеграції у провідні євроатлантичні організації; компаративного аналізу практики демократизації РП та України тощо. Вивченню особливостей еволюції партійної системи Польщі у процесі демократичного транзиту присвячено не так багато дослідницької уваги.

Усю наукову літературу, дотичну до теми дисертації, доцільно умовно поділити на кілька груп за принципом конкретизації об'єкта і предмета. До першої групи зараховуємо узагальнювальні праці, в яких наведено визначальні характеристики партійних систем та розроблено підходи до їх класифікації (М. Дюверже, Дж. Сарторі, П. Маєр та ін.). Науковий доробок цих та інших авторів-класиків дослідження партійних систем ми детально розглянули у попередньому підрозділі. До другої групи належать дослідження, увага авторів яких сфокусована на аналізі особливостей еволюції партійної системи України (А. Романюк, М. Кармазіна, А. Мелешевич та ін.) та з особливим акцентом на: 1) кількісній методології дослідження (М. Лешанич, Р. Минайло-Приходько, М. Шелемба та ін.); 2) порівняльному аналізі політичних систем України і РП (С. Стоєцький, В. Стрільчук, О. Моцик). Третю групу становлять наукові праці польських і українських науковців, у яких аналізується процес становлення та розвитку партійної системи Польщі (М. Лопата, Є. Гайданка, Є. Сільський, Д. Секруцький та ін.).

З огляду на те, що у першому підрозділі ми вже розглянули узагальнювальні праці загальнотеоретичного та теоретико-прикладного характеру з проблематики партійних систем, тут детальніше охарактеризуємо другу та третю з визначених груп – історію дослідження еволюції партійних систем України і Польщі. Аналізуючи ще в 1992 році обидві країни, Г. Кітшельт запропонував для наукового обігу термін «посткомуністичні партійні системи» [178], виділяючи три типи партій у процесі транзиту до консолідованої демократії, а саме – програмні, харизматичні і клієнталістські, та стверджуючи, що у постсоціалістичних режимах раннє формування впливових партій є важливішою передумовою демократичної консолідації, ніж деінде [62]. Постсоціалістична партійна політика, у нашому випадку України та Польщі, є цікавим та актуальним предметом дослідження, оскільки схожість історичного розвитку та різні результати, отримані в умовах транзиту, дають дослідникам унікальну можливість простежити вплив різних інституційних,

соціальних та культурно-психологічних чинників на функціонування політичної системи країни загалом.

Починаючи з середини 90-х років ХХ ст. політичним партіям, як важливим елементам політичної системи України, приділялася певна увага в монографіях і статтях українських авторів, зокрема в контексті дослідження політичних структур та процесів періоду трансформації [42; 54; 70]. А з початком 2000-х років з'являються і перші навчальні посібники з партології, авторства таких відомих українських дослідників, як Ю. Шведа, М. Примуш та М. Обушний [61; 72; 107; 108; 109]. Варто зазначити, що партійна тематика досліджень для згаданих науковців і надалі залишається домінантною, завдяки їхнім напрацюванням українська політична наука отримала наукове осмислення ключових теоретичних питань та концепції в галузі політичних партій та партійних систем. Із появою нових тенденції розвитку політичних партій та партійних систем, які суттєво впливають на підходи до розуміння основоположних партійних понять і процесів, виникає логічна потреба в публікації нових робіт, у результаті з'являються книги авторства М. Чабанної, М. Кармазіної та ін. [104; 39].

Аналізуючи безпосередньо проблематику еволюції партійної системи України, варто зупинитися на характеристиці узагальнювальних монографій та дисертаційних робіт, які комплексно вивчають особливості трансформації української партійної системи або ж де дослідження здійснено в порівняльному контексті з РП чи іншими країнами. Передусім потрібно згадати монографію М. Кармазіної «Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр.» [39], де висвітлюються основні зміни на партійній арені після Революції Гідності, а також аналізуються такі актуальні феномени функціонування політичних партій, як у форматі «власних/привласнених», «іменних», регіональних та ін.; монографію ужгородських авторів Ю. Остапця, Н. Шестак, І. Дудінської «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» [63], в якій аналізуються етапи розвитку партійної системи України з особливим акцентом на участі політичних партій у семи

парламентських виборчих циклах упродовж 1994–2014 років; монографію «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті» (за редакцією Ю. Якименка) [96], де проведено аналіз етапів розвитку партійної системи України, з урахуванням широкого спектру чинників (інтегруючи обидва підходи – соціокультурний та інституційний), що впливають на цей процес.

Важливе значення мають також монографії, в яких здійснено порівняльні дослідження. Наприклад, у колективній праці Ю. Остапця, Є. Гайданки, А. Ключковича, Н. Марадик «Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України» [62] запропоновано конкретні методологічні засади аналізу розвитку партійних систем у перехідних суспільствах, а також подано приклади застосування емпіричних методів дослідження, придатних до аналізу партійних систем.

У монографіях львівських дослідників А. Романюка «Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи» [83] та А. Романюка, В. Литвина «Політичні інститути країн Центрально-Східної Європи: порівняльний аналіз» [84] аналізуються історико-політичні та соціально-економічні чинники формування партійних систем досліджуваних країн, з урахуванням впливу домінантних соціально-політичних поділів та форми правління. Особливо важлива деталь, що у згаданих порівняльних дослідженнях застосовується низка кількісних показників, як-от: індекси ефективного числа партій, агрегації, волатильності та диспропорційності.

Провідне місце у дослідженні партійних систем також відводиться дисертаційним роботам. Автори досліджують різноманітні спектри партійної сфери, а саме: аналіз значущості та функціональності політичних партій в умовах пострадянської трансформації (О. Стаценко, С. Топалова, М. Примуш, Л. Дунаєва) [71; 88; 95], шаблони співфункціонування влади й опозиції в Україні (В. Веренько, Д. Зубрицька, В. Бусленко) [15; 17; 38], питання політичної ідеології як чинника розвитку партійної системи в Україні (О. Волков, В. Лага) [23; 44], правове регулювання взаємодії політичних партій

та інших елементів політичної системи України (О. Гейда, О. Бойко) [13; 28], взаємозв'язок з виборчими процесами та виборчою системою (Г. Малкіна, Л. Шачковська) [50; 105].

У порівняльному контексті заслуговують на увагу праці О. Нікогосян, яка досліджує особливості партійного будівництва в країнах Східної Європи [60]. О. Кукуруз аналізує діяльність політичної опозиції в Україні та Польщі [43]. І особливо значуща праця А. Мелешевича, в якій не тільки запропонована методологія порівняння партійних систем Росії, України та країн Прибалтики, а й введено авторський показник визначення індексу інституціалізації партійної системи [210].

Потрібно також відзначити дисертаційні роботи, що з'явилися зовсім недавно, упродовж 2018–2020 років. З точки зору всебічного аналізу партійної системи, коли амбітні наукові цілі досягаються зваженим комплексом кількісних та якісних методів, з одночасним напрацюванням авторських числових індексів, варто найперше проаналізувати такі три дисертації. У роботах Р. Манайло-Приходько «Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України» [51] та М. Шелемби «Особливості процесу націоналізації партійної системи України: теоретичний та емпіричний виміри» [110] аналізуються особливості двох різнополюсних процесів – регіонального структурування партійної системи України та її націоналізації. Обидві авторки працюють із методологією індексу націоналізації, пропонуючи свої модифікації, зокрема задля врахування специфіки місцевих виборів. Варто зазначити, що це перші дослідження, де використовується згадана методологія. У нашій роботі вона також є одним з інструментів дослідження. Також дуже значущим для української партіології є дослідження М. Лешанича «Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту» [46], який запропонував ефективний методологічний інструментарій для дослідження процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України. Удосконалюючи індекс інституціалізації політичних партій, запропонований А. Мелешевичем, автор

пропонує новий. Основні вісім критеріїв, яким дослідник надає числового вираження, – це вік політичної партії, електоральний результатів на парламентських, президентських і місцевих виборах, рівень територіального покриття, рівень націоналізації політичної сили, спосіб утворення партії, наявність/відсутність державного фінансування, інформаційні можливості партій та рівень деперсоналізації. Усі три вище згадані дослідження, на нашу думку, є значущими не лише для розвитку теоретико-практичного потенціалу української політичної науки, а й розширюють її методологічний арсенал, шляхом напрацювання авторських емпіричних методик.

Окрім вище згаданих науковців, проблематику становлення, трансформації та функціонування партійної системи України досліджують такі вчені, як М. Майборода, Г. Зеленько, А. Колодій, В. Лебедюк, Н. Шестак, О. Фісун, Ю. Мацієвський, С. Белашко, П. Молочко, О. Сидорчук, О. Рибій, А. Бучин, Р. Демчишак та ін. [8; 16; 30; 37; 41; 45; 49; 52; 56; 82; 87; 101; 112].

Виходячи з мети нашого дослідження, проаналізуємо також історію вивчення партійної системи Польщі, зокрема й у порівняльному з Україною контексті. Важливо зазначити, що тут присутній деякий філософський елемент, зокрема питання об'єктивності дослідника та впливу на нього середовища, в якому він функціонує. Для прикладу, ані А. де Токвіль у «Демократія в Америці» [153], ані О. Шпенглер у «Присмерк Європи» [113] не ставили за мету здійснення порівняльного аналізу, проте в їхніх працях чітко простежується зіставлення американських зразків демократії з європейськими, західноєвропейської культури із рештою культур. Автор завжди є носієм тих норм, з якими стикається найчастіше, а тому досліджуючи «інші» феномени, апіорі, усвідомлено чи несвідомо, у працях присутній елемент порівняння. Тому вважаємо за доречне розпочати огляд досліджень партійної системи Польщі українських авторів.

Публікації, в яких предметом дослідження є особливості становлення та еволюції партійної системи Польщі, мають місце в українській політичній науці. Наприклад, у своїй статті Є. Гайданка аналізує специфіку еволюції партійної

системи польського зразка, зазначаючи, що вона являє собою складний системно-процедурний процес, який у підсумку завершився плюралізацією та консолідацією політико-партійного простору країни, шляхом транзиту від атомізованої багатопартійності до формату двопартійної змагальності [25]. К. Бакалець значну увагу звертає на чинники, що вплинули на становлення польської партійної системи, а саме конкретні суспільно-політичні події, які стали визначальними при структуризації політичних настроїв виборців, що, своєю чергою, відображалось на результатах парламентських виборів, серед яких, наприклад, президентські вибори, прийняття виборчого законодавства, вступ країни до ЄС та НАТО, а також релігійні чинники, пов'язанні з особою Папи Римського Івана Павла II [2]. І. Задорожній зазначає, що партійна система Польщі, хоч і успішно пододала етап фрагментації, проте і до сьогодні не є достатньо стабільною. Автор пояснює це досі значущим руйнівним спадком комунізму, високою електоральною нестабільністю та присутністю суттєвого протестного потенціалу [34]. Політичні преференції польського населення як на локальному, так і на загальнодержавному рівнях виступають основним об'єктом дослідження М. Лопати [48]. Також українські автори на польському прикладі досліджують механізми найбільш ефективної взаємозалежності партійної та виборчої систем [81].

Варто також сказати, що дослідженню окремих політичних партій сучасної Польщі та найрізноманітніших аспектів їх функціонування, у тому числі з використанням кількісної методології, присвячені праці С. Антонюк, О. Антонюк, Л. Алексієвця, В. Струтинського, О. Білянського, Є. Бучковського, О. Сахаренко, А. Романюка [83; 90; 200].

Порівняльних досліджень еволюції партійних систем України та Польщі ми не зустрічали, що додає цінності та наукової новизни нашому компаративному дослідженню. Проте порівняльний напрям дослідження демократичного транзиту та процесу державотворення України та Польщі є помітно популярним серед науковців. Особливо поширені порівняльні дослідження історичних аспектів розвитку державності та зовнішньополітичних питань євроінтеграції. Для

прикладу, Я. Таран досліджує значення української діаспори в Польщі в процесі демократизації нашої країни [92], С. Шумихіна на основі проведеного історіографічного дослідження історії відродження і становлення Другої Речі Посполитої робить низку висновків та рекомендацій щодо важливих тенденцій розвитку української історіографії, її інтеграції в європейський історіографічний простір, розвитку співробітництва українських і польських істориків [114]. В. Стрільчук досліджує основні аспекти історії становлення та розвитку українсько-польського транскордонного співробітництва у культурній сфері, наголошуючи на особливій значущості для цього туризму та діяльності молодіжних організацій [90]. У євроінтеграційному контексті С. Стоєцький вивчає взаємовідносини України та Польщі в процесах євроатлантичної та європейської інтеграції, з особливим акцентом щодо конкретних форм впливу Польщі на процес реалізації зовнішньополітичного стратегічного курсу України [89]. К. Мелекєсцев досліджує трансформацію українсько-польських відносин від формату білатерального співробітництва до унікальної складової мультилатеральних відносин у контексті інтеграції до ЄС і НАТО [53]. О. Моцик у своєму дослідженні аналізує потенційні варіанти модернізації інституційної структури міждержавних відносин у гуманітарній сфері між Україною і Польщею в рамках процесів євроінтеграції [57].

Очевидно, що серед польських науковців тематика дослідження партійної системи актуальна та вивчається всебічно. Проте цікавим є контекст кількісних досліджень: числові показники хоч і застосовуються (як- от індекс інституціоналізації партійної системи, індекси фрагментації, поляризації, волатильності, ефективного числа партій та ін. [207; 213; 246]), проте в комплексному форматі та для аналізу всіх циклів парламентських виборів у Третій Республіці Польща, ми не виявили жодного дослідження партійної системи через призму індикаторів націоналізації та, особливо, моделі трикутника Нагаями. Це дає нам підстави припускати, що проведене нами дослідження є також значущим для польської партології і має потенціал

розкрити нові особливості процесу еволюції партійної системи навіть для польських науковців, які більш детально займаються згаданою тематикою.

Теоретичні аспекти дослідження еволюції партійної системи Польщі та підходи до її періодизації, запропоновані Є. Сільським та Д. Секруцьким [263; 264], більш деталізовано ми розглянемо в третьому розділі, оскільки запропонований авторами підхід максимально інтегровано до інтерпретації особливостей конфігурації партійної системи, відповідно до моделей трикутника Нагаями.

Також потрібно зазначити, що в дисертації ми посилаємось на роботи польських дослідників, що вивчають конкретні особливості партійного функціонування, а саме питання фінансування, ідеології, феномену персоналізації партій та ін. У порівняльному підрозділі ми більш спеціалізовано аналізуємо ідеї та погляди В. Сокол, А. Дудек, К. Пашкевич, Д. Секлуцкі, К. Зуба та ін. [124; 148; 156; 159; 161; 172; 191; 222; 236; 260; 268; 275; 282; 312].

Попри значну увагу, яку вчені приділяють вивченню політичних партій і партійних систем, проблематика, пов'язана з їхньою еволюцією та якістю консолідації потребує більш глибоких наукових пошуків. Очевидний брак комплексних досліджень партійних систем України та Польщі зокрема через призму застосування кількісної методології, яка б була адаптована до відповідних реалій. Водночас запропонований напрям дослідження є актуальним для вітчизняної політичної науки, в якій зазначена проблематика залишається малодослідженою, а відтак вивчення партій і партійних систем за допомогою числових індексів (особливо запропонованих українськими науковцями) ще не стало повноцінним предметом політологічного аналізу. Отож, проаналізувавши стан наукового вивчення досліджуваної тематики, ми маємо усі підстави стверджувати, що запропонований нами порівняльний аналіз партійних систем України та Польщі, здійснюваний з допомогою комплексу кількісної методології, є актуальним, адже в такій постановці проблема не досліджена всебічно ні в українській політичній науці, ані в польській.

1.3 Методологія аналізу еволюції української та польської партійних систем

Незважаючи на деякий скепсис вітчизняних науковців, сучасна політична наука нерозривно пов'язана з кількісною методологією, проте, як демонструють результати західних досліджень, лише у поєднанні з якісною їх інтерпретацією. Пропонована дисертаційна робота є спробою максимально інтегрувати кількісні та якісні методи до дослідження партійних систем України і Польщі, з метою отримання аргументованих висновків.

Загалом, методологічна основа роботи ґрунтується на концепціях зарубіжних і вітчизняних учених щодо соціальної природи політичних партій, партійних систем, їх структури та способів кількісного аналізу. Дослідження здійснюється в рамках неінституційного, структурно-функціонального та системного підходів. Неінституційний підхід проявляється у різнобічному аналізі партій як основоположних інституцій, електоральної поведінки та передбачає застосування елементів математико-статистичних обчислень. Водночас звернення до структурно-функціонального підходу було необхідним, з одного боку, для визначення ролі і місця основних партій у партійній системі країн, а з іншого – для з'ясування сутності й ролі партійної системи як структурного елементу політичної системи суспільства загалом. З позиції системності, партійна система – це стійкий та впорядкований взаємозв'язок різних елементів, а тому системний підхід дає розуміння її цілісності, а також уможливорює аналіз взаємодії партійної системи із середовищем.

Виходячи із визначення Дж. Сарторі, який трактує партійну систему як «систему взаємодій, що виникають внаслідок міжпартійної конкуренції» [254], можна виокремити три основні компоненти цієї системи. По-перше, партійна система повинна складатися більше ніж з однієї партії (щоб уможливити міжпартійну конкуренцію). Для вивчення цього елементу ми детально аналізуємо особливості кожного виборчого циклу, із поглибленим акцентом на парламентські партії. По-друге, партійна система чітко передбачає щось більше, ніж суму її складових частин (процес взаємодії у партійному просторі). У цьому

контексті вбачається логічним проаналізувати такі динамічні особливості партійної системи, як рівень її націоналізації та електоральної стабільності. По-третє, саме поняття «система» означає певний ступінь тривалості, що забезпечує певну спадкоємність міжпартійних взаємодій [4]. Саме цей аспект добре корелюється із дослідженням еволюції партійної системи, зокрема шляхом моделювання її домінантної конфігурації.

Методологія дослідження еволюції партійних систем у нашому дослідженні ґрунтується на засадах комплексного поєднання трьох методологічних інструментів: 1) методології вивчення процесів електоральної волатильності; 2) методології дослідження націоналізації політичних партій і партійних систем; 3) методології аналізу особливостей конфігурації партійних систем. Поряд із зазначеними кількісними методами здійснюється і якісний опис особливостей становлення та трансформації партійних систем України та Польщі, із використанням таких загальнонаукових методів, як аналіз та синтез, індукції та дедукції. Отримані числові показники інтерпретуються з допомогою методів екстра- та інтерполяції, також використовуються методи порівняння та прогнозування в контексті порівнюваних кейсів та шляхів подальшої трансформації досліджуваних партійних систем. Проаналізуємо детальніше основні, застосовувані в роботі методологічні інструменти.

1.3.1 Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи. У рамках біхевіористичного підходу до дослідження політичних процесів [6; 245], особлива увага приділялась вивченню (не)стабільності партійних систем. Стабільна партійна система класично вважається ознакою зрілої демократії [235]. Нестабільна партійна система може призвести до переваги короткострокових політичних цілей, надати доступ екстремістським кандидатам і політичним партіям, наразити систему національної безпеки як на внутрішні, так і на зовнішні загрози і послабити фундаментальні інститути демократії [253]. Одним із кількісних індикаторів аналізу стабільності чи нестабільності партійної системи є саме індекс

електоральної волатильності, що дозволяє проявити латентні характеристики та потенційні тенденції розвитку партійної системи.

Досліджуючи процеси демократичної консолідації в країнах Центрально-Східної Європи, Г. Тока [292] стверджує, що електоральна нестабільність є найважливішим показником наявності чи відсутності стабілізації партійної системи. А. Пшеворський та Дж. Спраг [245] досліджували вплив змін в електоральній поведінці на інституціоналізацію партійної системи. В. Ешер і А. Тарроу [127] визначають волатильність як кінцеві зміни в межах партійної системи внаслідок зміни партійних преференцій окремих виборців. Також дослідники пропонують використовувати показники електоральної волатильності як «незалежну зміню для дослідження здоров'я демократії» [132]. Науковці одностайні в тому, що існує зв'язок між змінами політичного ландшафту партії та процесом демократизації, а стабільна партійна система є ключовим елементом загальної демократичної стабілізації [287].

У дослідженнях нових демократій у Південній Європі та Латинській Америці і Л. Морліно [215], і С. Майнверінг, і Т. Скаллі [201] стверджують, що стабільність партійної системи є необхідною (але недостатньою) умовою для консолідації демократії, та в багатьох наступних дослідженнях пов'язують високий і стійкий рівень волатильності зі слабкістю демократії. Ф. К. Бертоа [132] звернув увагу на ще одну важливу річ, яка додає актуальності дослідженню показників електоральної волатильності, адже, як констатує автор, такий індекс (тут конкретно індекс Педерсена) використовується не лише як показник змін у голосуванні за конкретні політичні партії, але також і як інструмент аналізу для багатьох інших процесів та явищ, включаючи дослідження «електоральних траєкторії» [152], чергування уряду [205], інституціоналізації партійної системи [301], зміни еліти [170], зниження партійної залежності [199] та стабільності політичного режиму [136].

Серед українських науковців безпосередньо чи опосередковано вплив електоральної волатильності на партійну систему вивчають такі дослідники, як Г. Боднараш [10; 11], Н. Шестак [112], Р. Манайло-Приходько [51] та ін.

М. Педерсен визначає електоральну нестабільність як зміну відносної сили політичної партії від одних виборів до інших, а показник, що дозволяє оцінити динаміку електоральних преференцій від виборів до виборів, є індексом електоральної волатильності (українські варіанти перекладу також звучать як індекс електоральної мінливості або індекс електоральної неусталеності [112]). Уперше індекс був запропонований М. Педерсеном у 1979 році у статті «Динаміка європейських партійних систем: зміна моделей електоральної волатильності» [238].

Автор стверджує, що на початковому етапі досліджень неможливо охопити всі ці виміри, і першочергово варто зосередити увагу на рівні електорату. М. Педерсен аргументує це тим, що навіть якщо вибори далеко не завжди є визначальними подіями для дослідження структури партійної системи, вони все ж є найкращою можливою точкою дослідження змін, оскільки зміни будуть або результатом виборів, або вибори відображатимуть будь-які зміни, які можуть відбутися в партійній системі. М. Педерсен запровадив в обіг поняття «електоральна волатильність», під якою розуміє зміни в партійній системі, обумовлені змінами в голосуванні виборців. Він пропонує обчислювати мінливість за допомогою спеціального індексу та класифікувати партійні системи (європейські) відповідно до цього параметра.

М. Педерсен, підсумовуючи свою роботу, робить такий важливий висновок: навіть якщо електоральна волатильність є лише одним із декількох можливих показників стійкості/змін партійної системи, вона все ж є досить важливим індикатором, який допоможе верифікувати це твердження.

Отож, запропонований М. Педерсеном індекс електоральної волатильності демонструє мінливість електоральних преференцій від виборів до виборів та вираховується як половина суми модульної різниці у відсотках голосів, отриманих партією на двох останніх виборах:

$$EV = 0,5 * |(A1-A2) + (B1-B2)... + (N1-N2)| \quad (1.1)$$

де А, В, N – партії, що брали участь у двох виборах;

A1, B1, N1 – результати партій на перших виборах, у відсотках;

A2, B2, N2 – результати других виборів.

Значення індексу перебуває в межах від 1 до 100. За умов максимально усталених електоральних уподобань індекс мінімальний, тобто $EV=1$ (допустима межа $EV=15$). Показник індексу волатильності $EV > 15$ свідчить про неусталені виборчі преференції у період між черговими виборами. Тобто індекс дозволяє простежити динаміку «сили» партії від виборів до виборів.

Хоча індекс застосовується вже майже 40 років, актуальність його не зменшується, а лише зростає (як і число його модифікацій). Як афористично зазначив П. Маєр, сучасна криза демократії та політичних партій пояснюється «розлученням» *demos(a)* (громадяни) та *kratos(a)* (партії/держава) [203], та, як влучно доповнив Мюллер-Роммель, партії сьогодні більше «урядують», аніж «представляють» [131]. Саме індекс електоральної волатильності дозволяє оцінити «стабільність» цього зв'язку між громадянами та партіями. Дослідницька увага зараз найбільше приділена його модифікованим варіантам, котрі дозволяють оцінити зміни у парламенті та уряді, акценти окремо робляться на преференції до «старих» та «нових» партій, а також його пояснювальний потенціал щодо рівня інституціалізації партійної системи.

Недавні дослідження на електоральну тематику, окрім послаблення зв'язків партій з громадянами, виокремлюють ще декілька тенденцій, які впливають на політичну поведінку, зокрема виборчу. Ці тенденції включають зміни в соціальній структурі основних традиційних політичних розколів, появу нових питань порядку денного та нових політичних цінностей та уподобань [151].

Розглянемо також деякі особливості методики визначення показників електоральної волатильності для України, які зумовлені змішаною виборчою системою та блоковою участю. У нашому дослідженні як для України, так і для Польщі ми послуговуємось класичною формулою М. Педерсена, що демонструє зміну електоральних преференцій населення від виборів до виборів. Враховуючи мінливість партійного представництва на виборах і застереження

науковців щодо ретельності застосування такої математичної формули та можливих обмежень, що з неї випливають [132], щодо українського зразка ми пропонуємо ввести такі критерії проведення обрахунків:

1. Враховуємо партії, що за результатами виборів здобули не менше 1% голосів виборців, адже сумарно вони відображають виборчі преференції 85–97% електорату. На нашу думку, такий показник як в польських, так і в українських реаліях забезпечує максимальну репрезентативність.

2. Враховуємо доміную до 2012 року, блокову участь політичних партій у виборах, намагаємося простежити у відсотковому еквіваленті електоральну популярність саме політичних партій як складових виборчих блоків. Адже блоки зазвичай формувались винятково для участі у виборах та їм не притаманна стабільність функціонування. Навіть за умови участі виборчого блоку в кількох послідовних виборчих циклах партійні складові у них змінювались.

3. Для розрахунку пропорційної частки кожної політичної партії у складі виборчого блоку послуговуємось даними Центральної виборчої комісії (далі – ЦВК) щодо партійного представництва кандидатів у багатомандатних виборчих округах. Виняток становить лише 2007 рік. Враховуючи відсутність інформації щодо партійності кандидатів на виборах, ми розраховували пропорції на основі отриманих мандатів у Верховній Раді України 6-го скликання.

4. Усі розрахунки здійснено на основі даних по БВО. Винятково з метою умовного зіставлення розрахунок здійснено і для 1998 (порівняно з 1994) року, коли для порівняння ми оперували партійністю кандидатів, що здобули перемогу в одномандатних округах. Хоча з математичного погляду ця операція не має особливої цінності, проте з точки зору комплексного бачення ситуації ми вважали за потрібне зробити таке зіставлення.

5. І останнє, проте найважливіше: вважаємо за доречне дещо видозмінити класичну формулу електоральної волатильності, запропонувавши «нові» політичні партії, що з'являються у парламенті, прирівнювати до 0 на попередніх виборах. Подібна операція уже застосовувалась українськими

дослідниками [62], проте ми рекомендуємо вдаватись до згаданого вище зіставлення винятково для парламентських партій. Класичний індекс несповна описує електоральну мінливість без врахування цього чинника, особливо це актуально щодо виборів 2012 та 2014 років. Модифікований варіант формули застосовуємо також і для Польщі.

1.3.2. Індекс націоналізації політичних партій та партійної системи.

Емпіричні дослідження партійних систем розпочинаються зі спроб дослідити ступінь їх поляризації [254] та її кількісного наповнення, зокрема ефективно число політичних партій [254; 286]. Згодом, коли з'ясувалось, що отримані показники варіюють у межах норми, проте досі відсутня консолідована та самозбалансована партійна система – з'явилась потреба у дослідженні рівня інституалізації та націоналізації партійної системи [131; 202], що демонструють здатність партійних систем зберігати своє ефективне функціонування в тривалих часових рамках.

Предметне дослідження націоналізації партійних систем розпочинається з 1960 років у США [149; 175; 277], у рамках двопартійної системи, і ці методики демонструють свою ефективність винятково в умовах двопартійності. Цікаво відзначити, що і сама ідея «націоналізації політики» має якраз американське походження, і що тісно пов'язана з появою держави США та послідовною консолідацією американської нації [145; 156].

Говорячи про сам концепт «націоналізації» у партійних дослідженнях, варто найперше зазначити, що в науковому розумінні він пройшов еволюцію від винятково «американського» зразка, де дослідження зосереджувалась на проблематиці співвідношення субрегіональних патернів електоральної поведінки із загальнонаціональним шаблоном [149; 175], будучи тісно пов'язаними з двопартійною системою та президенціалізмом, до сучасних досліджень, де питання націоналізації набуло глобального виміру застосування з урахуванням усіх національних специфік, переваг та недоліків, що впливають із згаданого процесу. Націоналізація американського зразка тісно

пов'язана з президентською формою правління. Зі зміцненням інституту президентства у США зростала і роль політичних партій, які делегують та забезпечують підтримку потенційних кандидатів на пост президента, що, своєю чергою, потребувало розширення національних партійних комітетів, нівелюючи роль локальних пріоритетів. Кінцевим результатом цього процесу і стала націоналізація американського електорату [175; 180].

Отож, концепт «націоналізації» у партійних дослідженнях уперше був запропонований американськими вченими. Переважна більшість цих досліджень зосереджувалась на проблематиці співвідношення субрегіональних зразків електоральної поведінки із загальнонаціональним патерном [149; 175; 256]. Дослідження проводились у двох основних напрямках – виявлення схожості міжрегіональних патернів електоральної поведінки від одних виборів до наступних та географічної гомогенності схеми голосування на одних виборах.

Як дуже вдало відзначив російський дослідник Р. Туровський [97], у американсько-європейських дослідженнях питання партійної націоналізації розглядається як результат тривалого історичного процесу, що пов'язаний із націотворенням та формуванням державності [276], суть якого полягає в територіальній гомогенізації електоральної поведінки, яка включає як електоральну участь, так і підтримку певних партій [145]. Кажучи словами Д. Карамані, «перетворення місцевих електоратів та сегментованих партійних систем у національні виборчі сузір'я».

Відповідно до цієї думки, націоналізація є невід'ємною складовою розвитку і становлення політичних партій та партійних систем. Умовною точкою відліку доречно вважати ХІХ ст., тобто виникнення перших традиційних політичних партій, підтримка яких була максимально локалізованою, фрагментарною та докорінно відмінною у спектрі регіонів. З появою на політичній арені масових партій, інституалізацією партійних взаємодій, змінюються і патерни партійної підтримки. Саме націоналізація партійних «стандартів» стає своєрідним каталізатором, що сприяє формуванню

«національних електоратів і партійних систем» [144]. З набуттям партіями більш централізованого характеру, партійна система стає цілісною картиною в рамках окремих країн, що породжує багатоаспектні її класифікації та типологізації.

П. Тейлор [171] звернув увагу на ще одну надважливу деталь, що завдяки процесу націоналізації політичні партії водночас є «агентами соціального конфлікту та інструментами політичної інтеграції». Першопочаткове трактування твердження впливає із соціоструктурного підходу С. Ліпсета та С. Роккана [198], які розглядали партії, як наслідок і результат соціальних розмежувань/розколів у суспільстві. Тобто через відмінні соціокультурні характеристики і виникають політичні партії як виразники ідей окремих груп суспільства, що, відповідно, є свідченням існування в країні соціальних конфліктів. Абсолютно нові характеристики системи вносить процес націоналізації, коли одні й ті самі структурні характеристики електоральної конкуренції повторюються в межах всієї країни. Відповідно до цієї логіки, партії виникають із конфліктності інтересів, проте для перманентного їх існування та ефективного функціонування з часом національні інтереси починають переважати над локальними, з метою розширення електорату задля збільшення виборчої підтримки. Російський дослідник Р. Туровський [97] теж звертає увагу на цей аспект, зазначаючи, що сучасні партії забезпечують не лише прояв соціальних розмежувань, але й підвищують рівень націоналізації загалом, тобто не тільки «розколюють», але й «інтегрують», сприяючи ерозії територіальних відмінностей.

Уперше П. Чібер і К. Колман [147] вимірюють націоналізацію партійних систем, використовуючи різницю між ефективною кількістю виборчих партій у національній партійній системі та середньою ефективною кількістю партій у місцевих партійних системах. У міру того, як зростає цей показник (оригінально у авторів *deviation, D*), націоналізація стає слабшою.

Хронологічно другим підходом стала методика Г. Кокса [150], що теж ґрунтується на попередній девіації співвідношення ефективної кількості партій

на національному та локальному рівнях, проте дає оцінку націоналізації партійної системи у відсотках (в оригіналі – інфляція партійної системи – inflation).

Ситуація докорінно змінилась починаючи з 2003 року, із виходом статті С. Майнверінга та М. Джонса «Націоналізація політичних партій та партійних систем: емпіричне дослідження на прикладі країни Америки» [171], які запропонували модель вимірювання націоналізації, яка чудово узгоджується з багатопартійністю, тривалими часовими рамками та широкими географічними масштабами. Актори запропонували математичну формулу для обрахунку індексу націоналізації, на основі оберненого значення індексу Джині, який, як ми знаємо, є показником нерівності розподілу конкретних величин. У нашому випадку – це нерівність розподілу в регіональному спектрі електоральних преференцій щодо конкретних партій. Тобто, якщо електоральні вподобання не суттєво відрізняються у всіх виборчих округах, то є сенс називати таку партійну систему високонаціоналізованою, що передбачає не лише голосування за одні й ті ж партії в усіх регіонах, а й приблизно однаковий їх рівень електоральної підтримки. У слабонаціоналізованих партійних системах рівень підтримки основних партій дуже сильно варіює в межах всієї країни. Наше дослідження, за аналогією попередньо згаданих авторів, ми побудуємо таким чином, що спочатку дослідимо рівень націоналізації усіх значущих політичних партій за весь період незалежності України, на основі чого визначимо індекс націоналізації партійної системи загалом у спектрі всіх циклів парламентських виборів.

Також колосальна перевага зазначеного індексу в тому, що він бере за основу класичний індекс Джині, а це означає, з одного боку, зрозумілу методику обрахунку, а з іншого – потенціал до зіставлення отриманих даних різними науковцями, адже методика спільна. Інтерпретуючи значення коефіцієнта Джині, що перебуває в діапазоні від 0 до 1, щодо результатів голосування можемо констатувати таке співвідношення. Значення на рівні 0 – у випадках ідеальної рівності розподілу електоральних преференцій у всіх

порівнюваних регіонах, тобто партія у всіх виборчих округах отримує приблизно однакову кількість голосів. Показник 1 отримуємо у випадку абсолютної нерівності електоральної підтримки, тобто в одному регіоні партія отримує 100% голосів та 0% у всіх інших. Для уникнення логічної плутанини, оскільки в оригіналі значення індексу Джині 0 означає «позитивний» результат, присутність рівності розподілу, баланс, тоді як 1 означає повний дисбаланс, «негативну» тенденцію, абсолютну нерівність, автори запропонували користувались оберненим значенням. Математично ця операція елементарно така: $1 - \text{показник індексу Джині}$. Автори назвали цей показник – Індекс партійної націоналізації (Party Nationalization Score). Основна дослідницька цінність зазначеного індексу полягає в тому, що він демонструє приховані тенденції. Дві партії можуть отримати абсолютно однакову кількість голосів за результатами голосування, проте індекс націоналізації цих партій може докорінно відрізнятись та візуалізувати зовсім інші конкурентні ситуації та партійні стратегії. Оперуючи цими даними (за умови якісної інтерпретації), ми можемо глибше та системніше оцінити стан партійної системи та присутні у ній тренди. Комплексну ж оцінку системи найкраще демонструє запропонований авторами Індекс націоналізації партійної системи, що являє собою інтегрований показник націоналізації окремих партій, з урахуванням частки голосів, що партія отримала за результатами виборів.

Націоналізація партійних систем в цьому контексті апелює до міри, в якій партії, з приблизно однаковою силою, конкурують у різних географічних одиницях у рамках однієї держави. Сильно націоналізовані партійні системи – це системи, де частка голосів кожної партії є подібною в усіх географічних одиницях (наприклад, виборчі округи, регіони чи провінції), тоді коли слабо націоналізовані партійні системи виявляють велику різницю в частці голосів партій на рівні субнаціональних одиниць [212].

У розумінні питань партійної конкуренції стратегічне значення має рівень націоналізації партійної системи. Порівнюючи дві партійні системи, де провідні партії набрали приблизно однакову кількість голосів, бачимо, що ситуація на

рівні регіонів може бути кардинально відмінною. У контексті однієї країни підтримка партій на субнаціональному рівні буде приблизно однаковою, а в іншій можуть проявитись тенденції до абсолютного домінування певних сил у певних регіонах.

Наступною важливою особливістю, яку проявляє рівень націоналізації партійної системи, є партійне відкрите чи приховане апелювання до регіональних чи загальнонаціональних інтересів.

Наприклад, М. Джонс та С. Майнверінг наголошують на такій закономірності: коли підтримка керівної партії є відносно рівномірною по всій країні (сильно націоналізована система), цілком ймовірно, що партія апелює до загальнодержавних проблем. Коли ж підтримують правлячу партію лише у певному географічному регіоні (слабонаціоналізована система), партія може схилитись до регіональних цінностей та надавати їм перевагу [171]. Підхід С. Майнверінга та М. Джонса відмінний тим, що акцентує увагу водночас і на окремих політичних партіях та їх еквіваленті виборчих преференцій у спектрі регіонів, і на їхніх сумарних показниках.

Існують також і сучасні альтернативні способи визначення індексу націоналізації. Для прикладу, дослідники Ю. Касуя та Й. Моніус зазначають, що всі попередні індекси апелюють лише до «інфляційної складової» показника, який застосовується для пояснення того, наскільки середній розмір партійних систем регіонального рівня завищений до національного рівня [174, с. 127]. Тобто, увага приділяється лише чисельності політичних партій, що лідирують на регіональному та національному рівнях. Автори пропонують додати ще другу складову «дисперсію», котра описує, наскільки внесок партійної системи кожного округу в розмір партійної системи на національному рівні змінюється в різних округах, таким чином вирішуючи неоднорідність конкуренції партійної системи в різних округах [174]. Максимально спростивши таке трактування – «дисперсія» виявляє «вклад» кожного регіону в національний показник, тобто те, які саме партії переважають на регіональному та локальному рівнях.

Також заслуговує на увагу підхід до розуміння та визначення націоналізації партійної системи, запропонований іспанськими дослідниками І. Лаго та Х. Монтеро, що заснований на мінімалістичному визначенні явища, а емпірично базується на індексі територіального покриття (territorial coverage index) С. Карамані та обчислюється як відсоток округів, у яких партія висунула своїх кандидатів у співвідношенні до загального їх числа [192, с. 30–31].

Як уже зазначалось вище, для початкового етапу партійної компаративістики було характерне дослідження процесу становлення загальнонаціональних патернів партійної конкуренції [145; 171], де націоналізація розглядалась у контексті «сприяння» формуванню партійної системи та її консолідації. Науковий ракурс сучасних досліджень націоналізації партійної системи дещо змістився у бік детальнішого вивчення чинників, що «сповільнюють» цей процес – етнічна фрагментація, федералізм чи мажоритарна виборча система [140; 192]. У випадку дослідження посткомуністичних країн науковці пропонують акцентувати увагу на глибшому вивченні таких «причинно-наслідкових механізмів» [24, с. 47], як комуністичне минуле та особливості посткомуністичного транзиту, соціетальна диверсифікація, децентралізація та федералізм, президенціалізм та вплив регіональних еліт, електоральна система та домінуючі патерни електоральної поведінки [23, с. 130]. І хоча, як показує приклад таких країн, як Бельгія чи Швейцарія, консолідовані партійні системи можуть якісно функціонувати в поєднанні з низьким рівнем націоналізації, проте все ж загальною тенденцією залишається теза про те, що розвиток та консолідація демократичних інститутів сприяє поступовій націоналізації партійної системи [29; 139].

Отож, аналізуючи політичні партії України і Польщі та еволюцію їх партійних систем через призму показників націоналізації, ми скористаємось методикою Майнверінга-Джонса, визначаючи показники націоналізації окремих політичних партій (ІНПП) та партійної системи загалом (ІНПС). Ще раз наголосимо, чому саме ми звернулись до цієї формули:

1. Націоналізація партійної системи відображає важливий компонент динаміки партійної конкуренції (тенденція до націоналізації чи регіоналізації – inter-state differences).

2. Навіть якщо частка голосів різних партій на національному рівні однакова, це не означає, що підтримка у всіх регіонах однакова. Зазначений індекс дозволяє побачити цю різницю.

3. Відстежити партійні тенденції – зростання чи спадання електоральної підтримки в національному масштабі, проте з огляду на регіональні характеристики. Тобто простежити тенденцію еволюції партійної підтримки, з одного боку, та можливість порівняти показники різних партій, з іншого.

4. Індекс враховує кількість округів, регіональний показник партій та національний показник партій.

Однією з проблем при вивченні націоналізації, як динамічного процесу, в Україні вважається мінливість меж виборчих округів, яка робить вибори різних років важко порівнюваними. Проте ця суперечність легко піддається вирішенню, якщо аналіз адаптувати до кордонів не виборчих округів, а територіально-адміністративних одиниць (що хоч і вимагає додаткових розрахунків, проте інтерпретаційний потенціал вбачається більш логічним). Також важливо, що дані за мажоритарною і пропорційною системами в офіційних джерелах агрегуються по-різному. В основному дані виборів за мажоритарною системою збираються по виборчих округах, а за пропорційною – по регіонах. Оскільки для цілей дослідження вкрай важливо зіставляти дані одного рівня, то в дослідженні ми усі наші розрахунки здійснюємо на рівні областей, проте з пропорційним перерахунком даних із виборчих округів.

Враховуючи те, що більшу частину свого посткомуністичного розвитку Україна послуговувалась змішаною виборчою системою, можна припустити, що пропорційна та мажоритарна системи чинили неоднаковий вплив на процес націоналізації партійної системи загалом. Теоретично, голосування в одній частині виборчої системи повинно було призводити до невисокої націоналізації, тоді як інша частина, потенційно, могла сприяти формуванню національного

електорату [29, с. 135]. На сьогодні наявні дослідження підтверджують цю теорію [140]: справді, між патернами партійної підтримки в пропорційній і мажоритарній частинах виборчої системи спостерігаються значні розбіжності. У зв'язку з цим, у фокусі нашого аналізу надалі буде звернено увагу не лише на пропорційну частину, але й на мажоритарну.

Для обчислення ІНПП та ІНПС у мажоритарній складовій, у ОВО ми аналізуємо політичні сили, що отримали мінімум 4 місця в парламенті, тобто це партії, що у мажоритарній частці здобули більше 2% голосів. Емпірично перевірений рівень значущості (тестовано до 1%) уже після 3% демонструє мінімальні відхилення, тому статистично межа у 2% найбільш обґрунтована як з точки зору часозатратності, так і її інтерпретаційного потенціалу. Обрахування індексу націоналізації для мажоритарної складової виборів на теренах постсоціалістичних країн демонструє свою перевірену беззаперечну інтерпретаційну ефективність [162].

З нашого погляду, дослідницький інтерес тут, як мінімум, двовекторний. З одного боку, це демонструє популярність «бренду» політичних партій на регіональному рівні, адже кандидати в депутати ще перед участю у виборах приймають важливе рішення – яким чином вони будуть балотуватись. Далеко не останнім тут є чинник популярності тієї чи іншої політичної сили та потенційно очікуваний її електоральний результат. Можна припустити, що якщо партія має «привабливий» вигляд в очах жителів регіону, і є підстави вважати, що ця політична сила за пропорційною частиною виборів має усі шанси подолати виборчий бар'єр, тоді більш ймовірно, що кандидати в депутати у ОВО будуть балотуватись саме від неї. Це звичайно питання мотивів, партійної ідентифікації, ролі пріоритетів власної вигоди, які потребують детальнішого вивчення, проте, враховуючи українську багаторічну специфіку стабільної електоральної мінливості, можемо припустити, що в рамках нашого дослідження зазначена теза має сенс та заслуговує бути врахованою при аналізі рівня націоналізації політичних партій та партійної системи загалом. Інший чинник важливості проявляється у безпосередньому процесі вибору. Теж

припускаємо, що партійність кандидатів має значення та враховується виборцями, що, своєю чергою, зовсім не суперечить особистісним якостям кандидатів. Тобто навіть якщо і надається пріоритет особистісним якостям кандидата, його партійна належність, очевидно, теж враховується. Ця гіпотеза також заслуговує окремого детальнішого дослідження.

Оскільки в українському варіанті виборчої системи половина депутатів обирається за мажоритарною системою, врахування цих показників вбачається логічним, хоча і не визначальним. Аналізуючи основні, отримані за пропорційною системою результати, для більш комплексного аналізу ми будемо лише опосередковано враховувати показники за мажоритарною частиною.

Особливої уваги також заслуговує своєрідний «антиіндекс» для націоналізації партійної системи, який ми вираховуємо на основі пропорційної частки мандатів депутатів, що здобули його шляхом самовисунення. Відповідно до вищезгаданої аргументації, він двічі свідчить про «непривабливість» партійного бренду на регіональному рівні, адже, спочатку, балотуючись, певна частка депутатів прийняла рішення не ставати «обличчям» жодної з партій, щоб не було ніяких асоціацій з політичними силами, а, по-друге, уже за результатами голосування були обрані депутати, що в цьому часовому проміжку не віддали пріоритет жодній з партій (як уже згадувалось вище, мотиви тут можуть бути дуже різні – суперечності в партійній ідентифікації, зневіра у «прохідність» партії, несприятливий імідж партії в регіоні і т. ін.), а електорат, обираючи між партійними кандидатами та самовисуванцями, віддав перевагу останнім, нівелюючи партійний чинник (навіть якщо це не визначальний мотив).

Тобто саме в цій ситуації і простежується інтеграційна функція партій у територіальній політиці. За класифікацією С. Роккана [198], який описав чотири стадії цього процесу, позначивши їх як стадії інкорпорації, мобілізації, активізації та політизації, що послідовно проявляються у формальному включенні нових громадян у структуру держави, залученні їх як виборців,

висунення своїх кандидатів на виборах. Нарешті, фінальна стадія передбачає заміну локального правління, здійснюваного силами суто місцевих гравців, правлінням загальнонаціональних партій, тобто коли партійний пріоритет переважає над особистісним. Саме «досяжність» (наближення) до цієї стадії і демонструє наш умовний «антиіндекс» націоналізації: чим він нижчий, тим вищий рівень значущості політичних партій на місцевих рівнях.

Підсумовуючи, зазначимо, що отриманий показник за мажоритарною системою свідчить про дві основні речі – здатність політичних партій висувати кандидатів у всіх регіонах та рівномірність голосування за кандидатів від конкретних партій на локальних рівнях. Тобто, наприклад, високий показник свідчить про те, що партія висунула своїх кандидатів у всіх (або майже всіх) округах і що у кожній (або майже в кожній) області обрано представників конкретної партії.

Враховуючи, що вибори до польського Сейму відбуваються винятково за пропорційною системою, показник не потребує додаткових модифікацій. Проте, зважаючи на порівняльний характер дослідження, тобто на те, що отримані дані щодо двох кейсів – України та Польщі, у завершальному підрозділі будуть зіставлятись, важливе значення має використання єдиної методології дослідження. В аналізі націоналізації політичних партій ми зіткнулись із такою проблемою, як спосіб вибору репрезентативних локальних одиниць. Важливо пам'ятати, що визначальними тут є особливості виборчої системи країни, а саме її тип (пропорційна, мажоритарна чи змішана) та кількість виборчих округів. Враховуючи, що ця методика першочергово апелює до пропорційної виборчої системи, досліджуватимемо її (щоправда, стосовно України для перевірки додаткових гіпотез ми також визначали індекси націоналізації і для мажоритарної складової), тобто стосовно Польщі – це вибори до Сейму, які відбуваються на пропорційній основі, саме вони і є основним нашим дослідницьким полем та емпіричною базою даних. Складність проявляється в іншому компоненті – виборчих округах. Для формули Майнверінга-Джонса це стратегічно важливий пункт, важливо, щоб їх кількість була наближено

рівномірною. На першому етапі дослідження найбільш логічним способом агрегації даних мав рівень «область (Україна)-воєводство (Польща)». В обох випадках присутня деяка диспропорція, наприклад, для Чернівецької області включено лише дані з 4 виборчих округів, а для Донецької – аж з 21. Тобто різниця в 5,25 рази. Аналогічна ситуація із Польщею, наприклад, у Любуському та Опольському воєводствах усього по 1 виборчому округу, на які припадає по 12–13 мандатів (враховуючи особливості виборчої системи Польщі, цей показник буде визначальним для нас в цьому порівняльному контексті), тоді як Мазовецьке та Слаське воєводства включають у себе 5–6 виборчих округів із загальним числом мандатів 57–60. Отже, у мандатному співвідношенні різниця між найменшим та найбільшим воєводством теж буде дорівнювати 5. Як бачимо, екстремуми показників для обох країн приблизно збігаються, а отже, дані будуть приблизно в однаковому відносному діапазоні, бо ж кінцеві результати партій подаватимуться у відсотковому еквіваленті.

Актуальність такого типу агрегації для порівняння кейсів України та Польщі демонструє значущість, адже виборчих округів у них 225 та 41 відносно, що очевидно надто диспропорційно. Тоді коли порівняння відбуватиметься на рівні регіонів «область-воєводство», різниця буде більш статистично незначущою (а це має особливе значення для обрахування показників націоналізації), бо ж обрахунки здійснюватимуться в математичних межах 25–16.

Проте, здійснивши обрахунки відповідно до описаного вище способу агрегації, стало зрозуміло, що через «згладження» результатів (середні дані для 16 воєводств у пропорційному перерахунку з 41 виборчого округу) проявилась суттєва похибка. Наприклад, за умови агрегації даних ІНПС Польщі в 2001 році становитиме 0,81, що є непропорційно завищеним значенням показника для відповідних умов. Тоді коли перевірили значення показника ІНПС на рівні округу, отримуємо значення 0,72, що є значно більше репрезентативним у цій ситуації. Отже, нами було прийняте рішення зупинитись на дослідженні показників націоналізації Польщі саме на рівні виборчих округів. Якщо

стосовно часозатратності, раціональності та можливості подальших порівнянь аналіз процесів націоналізації в Україні все ж відбувся на рівні регіонів, тобто 24 одиниць, то одиницею дослідження для Польщі буде виборчий округ, тобто 41 одиниця. Зрештою, похибка була б наявна в обох варіантах – «24–16» і «24–41», проте в другому – вона не така значуща статистично. Також варто зауважити, що до реформи виборчого законодавства Польщі в 2001 році вибори взагалі здійснювались у 52 виборчих округах, що має потенціал спровокувати ще більшу похибку в отриманих кількісних результатах, проте в бік зменшення значення показника, тобто більш критичного його наповнення.

1.3.3 Модель трикутника Нагаями, як інструмент аналізу конкурентної конфігурації партійної системи

Ще з кінця ХХ ст. П. Маєр [203] констатував кризу масових політичних партій у сталих демократіях, Р. Лачат простежив факт дезінтеграції громадян та партій, назвавши цей феноменом «електоральним віддаленням» (electoral dealignment²), що призводить до переоцінки традиційних моделей виборчої поведінки. Г. Кітшельт [177], своєю чергою, апелює до розширення рамок розуміння, які ж інструменти придатні для налагодження взаємодії виборців із партією, називаючи їх «стратегії зв'язку» (linkage strategies), наголошуючи, що попередні теорії були зосереджені на політичних обіцянках (на майбутнє) та досягненнях політики (у минулому), однак ці теорії ігнорують інші можливі зв'язки, такі як харизма та клієнтелізм. Саме останній випадок виявляється домінантним в українському варіанті партобудівництва, що в поєднанні з вищеописаними глобальними тенденціями суттєво впливає на «якість» політичних партій та формат міжпартійної конкуренції між ними, а отже, визначає і конфігурацію партійної системи країни загалом³. Криза сучасних політичних партій та складність передбачення майбутніх конфігурацій

² Цей феномен в політологічній літературі зустрічається часто, наприклад, Р. Далтон [151] описує його як «зв'язки, що руйнуються як наслідок соціальної та політичної модернізації...»

³ Відповідно на визначення Дж. Сарторі [245, с. 44], де партійна система є «системою взаємодій, що виникають в результаті міжпартійної конкуренції».

партійної системи породжує ще більше уваги до дослідження цієї проблематики. Особливо актуальним вбачається використання уніфікованих методик, які вже мають успішний попередній досвід застосування, однією з яких є модель трикутника Нагаями.

Як уже зазначалось у попередньому підрозділі, ми не віднайшли прикладів застосування цієї методики для аналізу партійної системи Польщі, тоді, як в останні роки серед українських дослідників особливою популярністю користується графічна модель трикутника Нагаями для опису конфігурації партійної системи України. Нами вперше було використано цю методику для аналізу партійної системи України ще в 2010 році [14]. Згодом модель стала успішно використовуватись для порівняння партійних систем України й інших пострадянських та центрально-східних європейських країн, відповідний аналіз присутній у роботах В. Лебедюка [45], Г. Боднараша [10], Я. Яроша [118] та ін. Також обов'язкової уваги щодо популяризації кількісних методик дослідження партійної системи України заслуговує ініціатива організаторів наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) 2017 року, де були надані рекомендації та конкретна схема-пропозиція для синтезованого порівняльного аналізу щодо використання зокрема і моделі Нагаями на регіональному рівні, з метою отримання новаторських результатів. Як наслідок, за допомогою трикутника Нагаями були проаналізовані вибори в практично всіх західних областях України (Львівській, Рівненській, Хмельницькій, Волинській, Чернівецькій та Закарпатській), а також у трьох східних – Харківській, Донецькій та Луганській [69].

У нашому дослідженні пропонується аналіз партійних систем України та Польщі на основі моделі трикутника Нагаями з особливим акцентом на еволюційний тренд, адже піддані опису усі парламентські електоральні цикли включно до 2019 року. Отож, поряд із числовими індексами у кількісному дослідженні партійних систем вагому роль відіграють і графічні методи. Одним із таких методів є вище згадана графічна модель трикутника Нагаями, суть якої полягає у виявленні тенденції до формування того чи іншого різновиду

формату партійної конкуренції. Методика ґрунтується на електоральній статистиці та дозволяє оцінити формат партійного змагання на рівні виборчого округу (регіону), виходячи з результатів двох провідних партій, і на основі такого аналізу зробити висновок про тип партійної системи в державі загалом. А порівнюючи результати кількох виборів, ми можемо простежити тенденцію формування того чи іншого різновиду партійної системи впродовж певного часу. Оцінка електоральної конкуренції здійснюється в спектрі одно-, дво- та багатопартійності.

Розглянемо детальніше запропоновану просторову модель. Трикутник Нагаями – це модель, за допомогою якої графічно зображується розподіл позицій між двома найвпливовішими конкурентами. Аналізуючи партійну систему, цю модель варто інтерпретувати так: це схематичне відображення простору змагання між партією, що здобула максимальну кількість голосів виборців, та другою в рейтингу політичною силою. За допомогою цієї моделі схематично можемо визначити відстань від «еквілібріуму Дюверже» (коли всі голоси дістаються тільки двом партіям/кандидатам) до будь-якої іншої точки системи.

Ця модель є відносно новою, адже була вперше запропонована та використана М. Нагаямою 1997 року. Починаючи з 2000-х років, користується популярністю серед зарубіжних дослідників. У своїй праці «Як працюють закони Дюверже в Італії» 2001 року С. Рід використав трикутник Нагаями для визначення реального впливу кандидатів в одномандатних округах на виборах 1994 та 1996 років. За допомогою графічних зображень він показав трансформацію партійної системи в напрямку від багатопартійності (1994 рік) до двопартійної системи, але все ж із порівняно сильною третьою партією (1996 рік). Також С. Рід досліджував партійну систему Японії [248].

Застосування зазначеної методології присутнє і в працях Р. Таагапери, який є професором політичних наук у Каліфорнійському університеті. Автор показав, як область потенційного застосування моделі трикутника Нагаями може бути значно розширеною. Порівнював партійні системи Франції, Великобританії та США [285].

Отож, повернемося до пояснення суті моделі трикутника Нагаями. Для початку уточнимо, для чого ж він застосовується у політичних дослідженнях. Головне призначення моделі – графічно зобразити поле конкуренції між двома провідними партіями в окрузі, що дасть змогу судити про присутній в країні різновид партійної системи.

Будується трикутник так: у прямокутній системі координат по осі абсцис (X) відкладаються результати партії, що лідирує, враховуючи, що максимально вона може набрати 100% голосів виборців (абсолютний лідер), по осі ординат (Y) – відсоток голосів, що набрала друга політична сила. Враховуючи, що ми розглядаємо результати голосування лише двох партій, то друга може набрати максимум 50% голосів (пропорція 50% на 50%; ідеальна двопартійність та абсолютний «еквілібріум Дюверже»), тому що вона друга в рейтингу і її результати мають бути меншими за першу (наприклад, 50%+1 голос вона набрати не може, бо автоматично перетвориться на переможну партію).

Важливо також зазначити, що при побудові графіка ми порівнюємо не дві одні і ті самі політичні сили, а ті партії, які користуються найбільшою підтримкою у визначеному регіоні (тобто партії можуть бути різні). Це пояснюється тим, що першочерговим нашим завданням є саме простежити тенденцію у напрямку формування в країні двопартійності, а не описати вплив та популярність окремих політичних сил [285].

На Рис. 1.1 вершина В є точкою «еквілібріуму Дюверже», тобто у ній дві партії, що лідирують, набирають по 50% голосів. За таких умов формується ідеальна двопартійність.

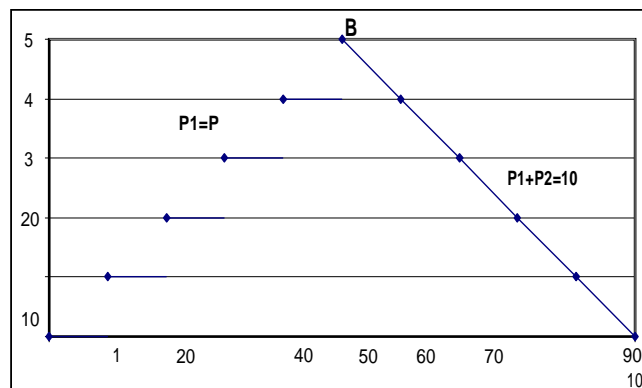

Рис. 1.1. Схематичне зображення трикутника Нагаями

Відхилення від точки В у напрямку до точки С символізує моноцентричний формат змагання (тобто рівень підтримки однієї партії суттєво перевищує інший), а до точки А – поліцентризм, тобто обидві провідні партії набирають незначну кількість голосів, а переможна партія набирає лише відносну більшість голосів, а не абсолютну (≥ 50) [117].

На діаграмі чітко представлені кількісні показники, що характеризують формат електорального змагання і дозволяють оцінити як сумарну частку голосів, отриманих першими двома політичними партіями, так і різницю їх результатів. Сумарна частка фіксує загальну вагу фіналістів порівняно з рештою учасників виборчих змагань, що важливо при ідентифікації біполярного (сума дорівнює 100%) та поліцентричного формату. Своєю чергою, різниця в результатах вказує на кількісний відрив переможця від суперників, без чого неможливо ідентифікувати моноцентричний формат змагання. І, чим більший відрив, тим більш вираженою є однопартійність.

Оскільки «еквілібріум Дюверже» явище малопоширене, здебільшого трапляються комбінації моно-та поліцентризму, тому чіткість виділення меж між двома згаданими форматами змагання має для нас принципове значення. У цьому випадку адекватніше аналізує ситуацію модифікована версія трикутника Нагаями Б. Грофмана та його колег. Ці автори, як уже зазначалося, запропонували розділити трикутник на сегменти з різними комбінаціями процентних часток голосів, відданих за першу та другу партію, виділивши тим самим області з порівняно однорідними форматами змагання [164].

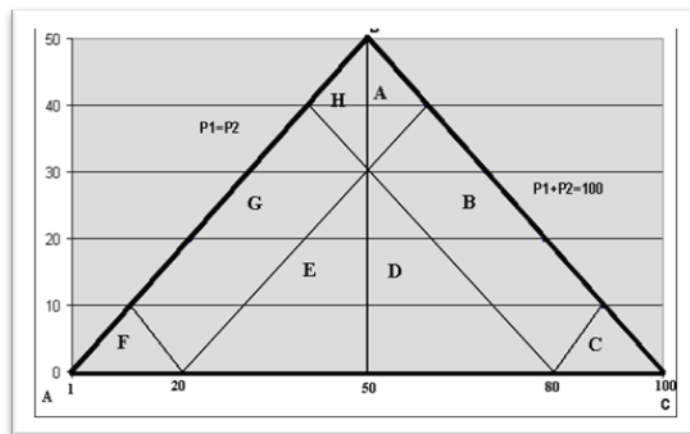

Рис. 1.2. Сегментований трикутник Нагаями

За допомогою медіани трикутника ABC та ще чотирьох допоміжних ліній трикутник Нагаями ділиться на 8 сегментів, які симетричні відносно медіани. Умовно кожному сегменту присвоюється відповідна буква. У правій частині трикутника (область A+B+C+D) партія – переможець набирає більше 50% голосів, у лівій (область H+G+F+E) – отримує менше половини голосів.

У сегментах H+A+B+C розташовуються округи зі слабкими третіми партіями, і фіналісти розділяють між собою більшість голосів виборців. Сектор C позначає ситуацію абсолютного домінування однієї партії, яка отримує 80% і більше голосів електорату. Область A+H+G+F можна назвати «конкурентною», бо в ній відбувається інтенсивне змагання, як мінімум між двома партіями. Сегмент F характеризується атомізованою багатопартійністю, де максимально можлива підтримка партії становить лише 20% голосів. У районі вершини трикутника (сегменти A+H) концентруються випадки з біполярним форматом змагання та слабкими (або зовсім відсутніми) третіми політичними силами.

В області D+E дві перших політичних партії не домінують на електоральній арені і між ними немає інтенсивної боротьби. Тобто становище таких політичних сил є нестабільним і часто змінним залежно від обставин. Цей сектор – це наче проміжна зона між тенденціями до сформованої та консолідованої одно-, дво- та багатопартійної системи [286].

Отже, знаючи процентні частки голосів, відданих за перші дві політичні сили, можна співвіднести досліджуваний округ з одним із сегментів трикутника Нагаями, визначивши його наближеність до біполярності, моно- чи поліцентризму. При цьому сукупний розподіл округів на Рис. 1.2 дозволяє виявити загальний тренд трансформації форматів змагання вже в масштабах держави. У рамках кількісного підходу до визначення структури та конфігурації партійної системи, модель трикутника Нагаями посідає вагоме місце. Хоча ця методика є порівняно новою, проте впродовж останнього десятиліття користується великою популярністю. Найбільше практикується в працях західних дослідників, але ця методика також трапляється в роботах російських учених, зокрема Н. Ягомської та А. Ліхтенштейна.

Отож, методологічна основа нашого дослідження складається із сукупності якісних та кількісних методів. Якісний опис особливостей становлення та трансформації партійних систем України та Польщі здійснюється із використанням таких загальнонаукових методів, як аналіз та синтез, індукція та дедукція. Отримані числові показники інтерпретуються з допомогою методів екстра- та інтерполяції, також використовуються методи порівняння та прогнозування в контексті порівнюваних кейсів та шляхів подальшої трансформації. Ядром кількісної складової методології є партійні індекси та моделі, зокрема показники волатильності, націоналізації та моделювання конкурентної конфігурації формату партійної системи через призму трикутника Нагаями.

Висновки до розділу 1

Таким чином, теоретичну основу дослідження становлять праці світових класиків партійних систем – М. Дюверже, Дж. Сарторі та П. Маєра, які оперували не лише кількісними ознаками партійних систем, а й якісними, приділяючи увагу не тільки формальному числу партій, а й ідеологічній дистанції між ними, історичним передумовам їх виникнення, формату змагальності та ін. Дисертаційна робота також базується на аналізі робіт сучасних дослідників партійних систем, таких як А. Сіарофф, А. Уер, Г. Голосов та ін. У дослідженні розкрито специфіку розуміння партійних систем та основних підходів до їх класифікації зарубіжними вченими. Наведено основоположні типології, до яких ми будемо звертатись у наступних емпіричних розділах задля інтерпретації отриманих кількісних показників.

У роботі проаналізовано особливості вивчення партійних систем України і Польщі як українськими, так і польськими дослідниками. Констатовано, що попри значну увагу, яку вчені приділяють вивченню політичних партій і партійних систем, проблематика, пов'язана з їхньою еволюцією та якістю консолідації потребує більш глибоких наукових пошуків. Виявлено брак комплексних досліджень партійних систем України та Польщі зокрема через

призму застосування кількісної методології, яка була б адаптована до відповідних реалій. Водночас вважаємо, що запропонований напрям дослідження є актуальним для вітчизняної політичної науки, у якій зазначена проблематика залишається малодослідженою, а відтак вивчення партій і партійних систем за допомогою числових індексів (особливо запропонованих українськими науковцями) ще не стало повноцінним предметом політологічного аналізу.

Аналіз стану наукового вивчення проблеми дозволив виділити кілька груп досліджень, дотичних до теми роботи. По-перше, це узагальнювальні праці, в яких досліджуються визначальні характеристики партійних систем та підходи до їх класифікації (М. Дюверже, Дж. Сарторі, П. Маєр та ін.). По-друге, праці, увага авторів яких сфокусована безпосередньо на особливостях еволюції партійної системи України (А. Романюк, М. Кармазіна, А. Мелешевич та ін.) та з особливим акцентом на кількісній методології дослідження (М. Лешанич, Р. Минайло-Приходько, М. Шелемба та ін.). Також є певна традиція українських науковців у проведенні досліджень у порівняльному контексті України із РП (С. Стоєцький, В. Стрільчук, О. Моцик). По-третє, наукові розвідки польських та українських науковців, у яких вивчається процес становлення та розвитку партійної системи Польщі (М. Лопата, Є. Гайданка, Є. Сільський, Д. Секруцький та ін.). Характеристика джерельної бази засвідчує недостатність теоретичних узагальнень, комплексного дослідження низки питань, пов'язаних з еволюцією партійних систем України та Польщі в українському політологічному дискурсі. Лакуна тут найбільш помітна в контексті напрацювання адекватного і верифікованого методологічного інструментарію та здійснення порівняльних досліджень з метою чіткого розуміння національної специфіки і розробки конкретних шляхів усунення недоліків функціонування партійних систем та їх подальшого реформування.

Методологічна основа дослідження ґрунтується на концепціях зарубіжних і вітчизняних учених щодо соціальної природи політичних партій, партійних систем, їх структури та способів кількісного аналізу. Дослідження здійснюється в рамках неінституційного, структурно-функціонального та

системного підходів. Основна увага приділяється кількісній методології, а саме графічним, статистичним методам та моделюванню, за допомогою яких ми простежуємо трансформацію партійних систем України і РП. Для пояснення змін в еволюції партійних систем вважаємо за потрібне обрахувати індекс партійної націоналізації, електоральної волатильності та візуалізувати графічні моделі зміни конфігурації партійної системи для порівнюваних країн. Важливе місце посідає порівняльний метод (при аналізі результатів парламентських виборів), а також прогностичний, що використовуватиметься для виявлення тенденцій щодо подальшого розвитку партійних систем.

РОЗДІЛ 2

ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Особливості розвитку партійної системи України та показники її волатильності

Процес створення політичних партій в Україні, як історично перших – кінця XIX ст., так і основного масиву, починаючи з 1990 року, тісно пов'язаний із боротьбою за незалежність нашої держави. За аналогією А. де Токвіля, що досліджував інститут демократії в країнах Західної Європи та США, у тому числі і роль політичних партій у її якісному функціонуванні, для цілеспрямованого руху вперед завжди потрібний «об'єкт для порівняння» [153], своєрідний маяк, що вказує орієнтир. В умовах комуністичної радянської ідеології така конструкція «прижилась» в абсолютно модифікованому форматі, а саме у вигляді існування образу «ворога», який об'єднує і стимулює для подальшої діяльності та боротьби. Така аналогія виявилась дієвою та рушійною і для імпліцитного етапу процесу партотворення в українському варіанті. Переломний 1990 рік, коли у новій редакції з'являється Стаття 6 Конституції УРСР, що звучить як «Компартія України, інші політичні партії, а також профспілкові, молодіжні громадські організації та масові рухи через своїх представників, обраних до Рад народних депутатів, та в інших формах беруть участь у розробці політики Української РСР, в управлінні державними й громадськими справами» [47], та безпосередньо 1991 рік, коли офіційно була заборонена діяльність Комуністичної партії України (далі – КПУ) – назавжди змінили русло політичної історії України.

Оцінюючи ситуацію зараз, з перспективи майже 30 років незалежності України, простежуємо парадоксальну ситуацію, породжену особливостями бачення політичних реалій з позиції радянського менталітету. Із зникненням з політичної арени Комуністичної партії (як основного ворога і стимулу для політичної інтеграції) та відсутністю будь-яких юридичних чи соціально-

політичних перешкод для функціонування «альтернативних» політичних сил, проявляється їх абсолютна неготовність та неспроможність до самостійного та автономного функціонування, оскільки основний ресурс було вкладено у досягнення таких «проміжних» цілей: боротьба проти КПРС, здобуття незалежності України та прагнення до формальної інституалізації політичних партій, тобто цілей, які було повністю досягнуто вже у 1991 році.

Отже, виконано умовну програму мінімум і максимум без особливих зусиль політичних активістів. Тоді новостворені політичні партії постали перед дилемою – спільного «ворога» більше не існувало, потрібна була чітка програма державного будівництва, країни, що тільки отримала незалежність. Саме цей момент, на нашу думку, виявився ключовим, коли, здавалось, є повна свобода дій, проте немає політичної волі та бажання здобувати власний досвід.

Спробуємо детальніше розглянути цю гіпотезу в контексті становлення партійної системи України, зокрема її багатопартійного формату. Серед науковців тут немає однозначності, особливо у питанні, з якого саме моменту починати відлік. М. Примуш вважає, що перший етап формування багатопартійності в Україні розпочався в шістдесятих роках ХХ ст., охоплюючи період «від хрущовської до горбачовської відлиги», коли виникали і формувалися, хоч переважно і нелегально, політичні об'єднання і рухи. Разом з авторитетними колегами у політичній науці, у співавторстві одного з найперших українських підручників з партології, автор особливо наголошуватиме на ролі громадських об'єднань як майбутньої бази для подальшого створення політичних партій (така практика ідеально накладається на «переформатування» активних груп інтересів у ефективні політичні партії Заходу ХХ ст.). У підручнику зазначається, що «в авторитарних і тоталітарних державах громадсько-політичні рухи переважно виступають чинниками соціальної і політичної дестабілізації правлячих режимів, ... вони є постійним чинником усунення правлячих верхів від влади і передачі її демократично обраним представникам народу» [72].

О. Бойко натомість стверджує, що відправною точкою є 1988 рік (після інциденту масової підтримки несанкціонованих мітингів у Львові) [13]. О. Вишняк та І. Шевель початком політичної структуризації суспільства також вважають кінець 1980-х років [20]. Така періодизація є цілком виправданою, адже за короткий дворічний період з 1987 р. по 1989 р. в Україні було створено понад 125 громадсько-політичних клубів, груп та об'єднань [9].

У чому більшість дослідників не має сумнівів, так це твердження, що легалізація політичного плюралізму в Україні остаточно утверджується з утворенням Народного руху України (далі – НРУ). М. Томенко називає цей час (організаційне утворення НРУ у вересні 1989 р., зазначаючи, що вже тоді політична організація має всі ознаки партії) початком «партійної ери» України [94].

Здорова та природна партійна конкуренція часто виступає запорукою стійкості політичної системи. Як зазначає професор Г.-Й. Феєн, досліджуючи партійні системи посткомуністичних країн, масові, народні партії, щоб зберегти свою дієвість, завжди вимагають наявності адекватного «партнера» з протилежного табору [99].

Саме НРУ мав шанс стати повноцінною альтернативою лівій ідеології, скерувавши розвиток держави у ліберально-демократичне русло з достатнім рівнем національної ідентичності, згуртованості та перспективою побудови консолідованої політичної нації. Дуже амбітний вигляд мав перший офіційний з'їзд 1989 року – більше тисячі делегатів, що репрезентували близько 300 тис. активних учасників цієї масової організації. На той час Рух об'єднував громадян найрізноманітніших політичних спектрів – від комуністів-реформаторів до членів Української Гельсінської Спілки (УГС) [26].

На порядку денному тепер стояло питання переходу на новий рівень – переформатування у статус політичної партії, що виявилось непосильно складним для активістів руху. З одного боку, причиною була надто строката структура масової організації, а з іншого, – відсутність чіткого усвідомлення у лідерів, що потрібно діяти консолідовано, спільними зусиллями та

продемонструвати електорату чіткий план дій. Паралельно із спробами реорганізації НРУ, у листопаді 1989 р. відбулася вирішальна дискусія в керівництві УГС з метою перетворення її на повноцінну політичну партію, проте лише після виборів до ВРУ у 1990 р. відбувся установчий з'їзд Української республіканської партії (УРП) [61], що стала першою офіційно зареєстрованою партією України. У НРУ все більше наростали відцентрові тенденції, що ускладнювали процес реорганізації у політичну партію. Як влучно зазначив тогочасний очільник НРУ І. Драч, «Рух занадто широкий і різномасний, занадто різнорідний, щоб бути прообразом нової політичної партії» [27].

Саме цей часовий проміжок 1990–1991 років був визначальним. Були помітні чіткі та обнадійливі обриси структуризації партійного простору з класичними полюсами: лівої ідеології, яка ніде не ділась навіть із заборонаю КПУ, адже продовжувала жити в свідомості як політиків, так і пересічного населення, і правої, що бере сміливий початок із НРУ. У цей момент важливо було консолідувати зусилля задля подальшої структуризації як партійної системи України, так і електоральної бази, через зрозумілу населенню ідентифікацію двох політичних альтернатив – лівих та правих. Проте партійне будівництво розпочалось дещо в іншому руслі, тим самим розсіявши свій потенціал, націонал-демократи повели процес партбудівництва під егідою НРУ, але без мети загальної консолідації правих сил. Базою нових партійних структур виступили політичні організації, які перебували в сфері впливу НРУ. Так, відомі активісти НРУ стали ініціаторами створення перших політичних сил, наприклад, І. Юхновський став одним із співзасновників Української селянської демократичної партії, І. Драч і Д. Павличко доклали зусиль до створення Демократичної партії України.

Як політична партія НРУ нарешті інституціоналізується у 1992 році, а реєстрація Міністерством юстиції України взагалі відбувається ще через рік – у 1993 році. Як бачимо, такий довгий шлях НРУ від громадського об'єднання до політичної партії тісно пов'язаний з бажанням та амбіціями

лідерів посилити свої політичні позиції у боротьбі за владу. Напередодні парламентських виборів 1998 року НРУ вдалося об'єднати навколо себе кілька інших політичних сил та здобути підтримку 8,5% українського електорату та, як наслідок, – сформувати другу за чисельністю (після КПУ) депутатську фракцію. Проте вже на початку 1999 року в результаті внутрішньопартійних суперечок у поєднанні із зовнішніми чинниками фракція розділилась на дві частини. А після трагічної загибелі лідера Руху В. Чорновола, який на той час залишався єдиною консолідуючою силою партії, виникає і дві партії – Народний рух України на чолі з Г. Удовенком та Український народний рух під керівництвом Ю. Костенка. Цей розкол серйозно і назавжди послабив позиції правого центру в Україні, адже з доктринальних позицій обидві партії практично не відрізнялись між собою, а згодом взагалі разом увійшли до складу блоку партії «Наша Україна».

На нашу думку, саме цей час є періодом «втраченої можливості» для партійної системи України почати свій розвиток на принципах прозорості змагальності та ідеологічної структурованості, натомість партійне будівництво звернуло в русло хаотичності та формальності. Роль політичних партій з самого початку української незалежності дуже нівелювалась, розглядалась лише як додатковий інструмент боротьби за владу, а не основоположний канал взаємодії населення та владного апарату. Цікавий аргумент наводить М. Рябчук, зазначаючи, що на перших в історії України загальнонародних президентських виборах усі кандидати від партій набрали менше 10% голосів у сумі (В.Чорновіл, який представляв НРУ, як громадську організацію, отримав 26,6% підтримки, а «безпартійний» Л. Кравчук – 54%) [85].

Ще одним аргументом нівелювання партійної ролі стали залишкові етатистські настрої партійних лідерів, що вилились у домінуючу концепцію «непартійного» уряду. Цю тенденцію дуже влучно простежив В. Войтків, запропонувавши в одній зі своїх статей [22] діаграму співвідношення нормотворчої активності Верховної Ради і Президента України впродовж 1992–1998 років. Діаграма переконливо доводить надмірне домінування

Президента у процесі прийняття політичних рішень, оскільки щорічна кількість Указів Президента коливається в межах 300–800, тоді як законів ВРУ – лише 100–220. Такий розклад сил офіційно набув вираження в тексті Конституції України, прийнятої 1996 року, якою визначалась президентсько-парламентська форма правління.

Отож, ми спробували продемонструвати, в яких політичних умовах зароджувалась багатопартійність в Україні, які були основні запити та перешкоди для подальшого її розвитку та консолідації. Враховуючи специфіку нашого дослідження, а саме те, що основним інструментом аналізу є електоральна статистика парламентських виборів, подальший розгляд процесу еволюції партійної системи здійснюватимемо через призму всіх виборчих циклів незалежної України. Особливість такого підрозділу в тому, що водночас із загальною характеристикою партійної системи кожного з етапів визначатимемо і показники електоральної волатильності, з метою відстеження присутності/відсутності тенденції до стабілізації партійної системи України.

Тепер перейдемо безпосередньо до якісного опису еволюції основних параметрів партійної систем України з паралельним визначенням індексів електоральної волатильності для кожного з етапів. Отож, спробуємо детальніше проаналізувати усі цикли парламентських виборів у визначеному контексті. За результатами виборів 1994 р., що відбувались за мажоритарною системою абсолютної більшості, у Верховній Раді України II скликання були представлені 14 політичних партій (а після другого туру перевиборів пройшов ще й представник п'ятнадцятої партії), проте більшість депутатського корпусу становили позапартійні депутати (близько 55%) [18]. Більшість отримали представники Комуністичної партії України (85 мандатів), наступними були представники НРУ, що отримали суттєво менше – лише 20 мандатів, Селянська партія України (далі – СелПУ) – 18 мандатів, та Соціалістична партія України (далі – СПУ) – 14, решта партій мали менше ніж по 10 представників у парламенті. Отож, партійна конфігурація парламенту мала такий вигляд: ліві

отримали 133 мандати, праві та правоцентристи здобули 53, а центристи – 14 [96]. На її основі було створено 11 депутатських фракцій та груп, основними інтегруючими критеріями виступали як партійно-ідеологічні засади, так і регіональні та корпоративні особливості. Ці результати є дуже показовими, адже очевидний кількісний контраст лівих і правих сил. Це якраз те, про що ми згадували на початку підрозділу – ліві сили (через заборону КПУ) були недооцінені, а праві, на чолі з НРУ, не змогли мобілізувати зусилля і виступити єдиною силою, тим самим ставши рівносильним конкурентом усталеній лівій ідеології.

Політичні партії реєструються дуже активно, за перші 4 роки незалежності створено 20 політичних сил (див. Рис. 2.1), при цьому за класичною схемою «будівництво знизу», тобто відповідно до запитів та очікувань населення, ними ж самими створюється політична партія. Відповідно до класифікації партійних систем Дж. Сарторі [254], такий набір особливостей партійної системи описується, як атомізована партійна система, адже немає і натяку на структуризацію партійного простору, змагальність між політичними силами чи наміру консолідувати зусилля заради досягнення довгострокових цілей. Єдиним мотивом як для створення політичних партій, так і для участі їх у виборах, є доступ до влади, навіть без конкретного плану дій. До речі, можна припустити, що якраз на цьому етапі у подальшу українську «партійну» ментальність було закладено нехтування основоположними принципами діяльності політичних партій – як-от існування чіткої програми політичної партії та їх політична безвідповідальність, що на той час логічно впливала із специфіки чинних «непартійних» урядів.

Оскільки це перший цикл парламентських виборів, то ми не можемо для нього визначити показники волатильності, адже індекс апріорі демонструє зміну, тобто передбачає існування об'єкта для порівняння.

*Рис. 2.1. Динаміка створення політичних партій
в Україні впродовж 1990–1995 років⁴*

Враховуючи те, що за результатами дострокових виборів 1994 року в першому турі було обрано лише 10% депутатського корпусу (49 народних депутатів), і навіть за підсумками другого туру Верховна Рада все ще залишалась не повністю укомплектованою (45 необраних народних депутатів) [103], було прийнято рішення внести зміни у виборче законодавство. Як наслідок, у 1997 році скориговано виборчу систему, а саме введено змішану систему: пропорційна система з голосуванням за закриті списки в єдиному багатомандатному виборчому окрузі (225 депутатів) та мажоритарна система відносної більшості в 225 одномандатних округах (відхилення у кількості виборців між округами не більше 10%, що на 4% менше, ніж у 1994 році) з виборчим бар'єром на рівні 4%.

Упродовж цього періоду продовжується активний процес створення політичних партій, упродовж 1996–1999 років зареєстровано 38 нових політичних сил [55].

⁴Джерело інформації для побудови усіх графіків, що демонструють динаміку створення політичних партій в Україні – [55]

*Рис. 2.2. Динаміка створення політичних партій
в Україні впродовж 1996–1999 років*

Важливо зазначити, що на парламентських виборах 1998 року взяла участь переважна більшість (40 з 52) із легалізованих на той час партій: 21 – самостійно, 19 – у складі дев’яти виборчих блоків. Щодо парламентського представництва, то виборчий бар’єр змогли подолати сім партій та один блок (складався із двох партій), а своїх представників в одномандатних округах провели ще 13 політичних партій. Таким чином, у Верховній Раді III скликання були представлені 22 політичні партії [67].

П’ять політичних партій, такі як ПЗУ, Народно-демократична партія на чолі з А. Матвієнком, ВО «Громада» П. Лазаренка, Прогресивна соціалістична партія України (далі – ПСПУ) Н. Вітренко та Соціал-демократична партія України (об’єднана) (далі – СДПУ(о)), вже тоді очолювана В. Медведчуком, характеризувались електоральною підтримкою на рівні 4–5%. Блок «За правду, за народ, за Україну», що об’єднував СПУ та СелПУ, отримав більше 8% голосів електорату. Другою партією за чисельністю мандатів у ВРУ став НРУ, який завдяки якісній кооперації з іншими політичними силами зумів отримати найвищий за всю свою історію електоральний показник – майже 10% голосів виборців. Проте, як згадувалось раніше, через внутрішньопартійні суперечки та загибель лідера партія не лише не змогла утримати такий рівень електоральної підтримки, а

взагалі розпалась на дві окремі політичні сили. Вкотре лідером електоральних перегонів стала КПУ, отримавши майже 25% голосів українців.

У політологічному лексиконі з'являється новий термін – «партія влади». У рамках нашого дослідження ця категорія сильно перегукується з російським варіантом «губернаторських машин» [24; 29], які там гарантують сталу підтримку конкретних політичних сил, формуючи так званій «електоральний авторитаризм» [24; 162]. Ознаки такого електорального авторитаризму простежуються і за результатами виборів 1998 року. Як відомо, саме в цей час були створені перші «партії влади», такі як Народно-демократична партія та Аграрна партія України, для організаційної розбудови яких використовувалися державні структури – центральні та місцеві органи виконавчої влади загалом (для НДП) чи певних галузей (зокрема, агропромислового комплексу, лісового господарства – для АПУ) [96]. Проте відмінність від російського зразка величезна, адже ці партії, як зазначено вище, не користувалась значною загальнодержавною популярністю, а на політичній арені присутні активні діючі інші учасники (політичні партії зокрема) виборчого процесу.

Ще однією особливістю виборів став так званій феномен «лівої загрози», що простежувався у кристалізації «червоного поясу» на підтримку КПУ, блоку СПУ-СелПУ та ПСПУ, які сумарно отримали більше 37% голосів електорату

У науковій політологічній літературі зазначений період визначається як становлення системи поляризованого плюралізму [96], що характеризувалась нечіткістю та стихійністю функціонування, проте з тенденцією до проявлення кількох порівняно більш впливових полюсів.

Спробуємо тепер проаналізувати стабільність партійних преференцій електорату, а отже, і потенціал до стабілізації формату партійної системи України.

**Електоральна волатильність політичних партій в Україні
та інші суміжні показники (1998–2019 роки)**

Рік парламентських виборів	К-ть політичних сил, що брали участь у виборах (за партійними списками)		К-ть політичних партій, що взяли участь в виборах (ОВО+БВО) ⁵	К-ть політичних сил (партій), що подолали виборчий бар'єр	К-ть політичних сил (партій), що набрали більше 1%	К-ть партій, що також перемогли на попередніх виборах	% голосів, що набрали «повторювані» партії (разом з «новими»)	Індекс електоральної волатильності (з врахуванням нових партій)	Індекс електоральної волатильності (класичний)
	Партії+б локи	Партії							
1998	30	40	45	8(9)	16(23)	6	44	5,1	5,1
2002	33	51	83	6 (10)	13(29)	10	51,6 (58,9)	15,6	12
2006	45	94	94	5 (11)	11(26)	9	81,3	37,8	37,8
2007	20	43	43	5	7(19)	7	93	5,5	5,5
2012	21	21	87	5	8	4	69,8 (94,2)	22,7	10,5
2014	29	29	-	6	12	5	31,1 (86,1)	58,4	30,9
2019	22	22	-	5	12	6	26,5 (88,5)	46,4	15,3

Джерело інформації: дані з сайту ЦВК [103]

Отож, як бачимо з Табл. 2.1, електоральна волатильність упродовж усього досліджуваного проміжку часу дуже висока. Показник залежить як від кількості «повторюваних» «сталих» партій, що мінімум на двох послідовних виборах отримують більше 1% голосів виборців, так і від збалансованості їх показників. Для початку зазначимо, що індекс 1998 року дуже умовний, адже для зіставлення ми використовували результати виборів 1994 року, які проводились за мажоритарною системою (у відсотковому еквіваленті вираховували партійну належність обраних депутатів). Індекс низький, але він слабо репрезентативний, як видно з Табл. 2.1, з 16 політичних сил, що набрали більше 1% голосів, аналізу піддаються лише 6 (тих, які були присутні в парламенті попереднього скликання) – КПУ, НРУ, СелПУ, СПУ, Українська республіканська партія, Конгрес українських націоналістів, і сумарно їх електоральна підтримка

⁵ Дані взято із «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті» / За ред. Ю.Якименка. – Київ: Центр Разумкова, 2017. – 428 с.

становить тільки 44%. Така ситуація є підтвердженням твердження про трансформацію партійної системи від атомізованого її різновиду до поляризованого плюралізму, бо, як бачимо у цих 44%, показник мінливості мінімальний – 5,1, а отже ці партії мають, порівняно, однакову підтримку, а отже, за порівнювані два виборчі цикли утвердились як своєрідні полюси сили. Проте є і решта – 66%, які демонструють повну невідповідність, тобто політичний хаос у структуризації партійної системи того часу. Проте такий індекс недоречно рівноцінно порівнювати з індексами за наступні роки, можемо його використовувати лише як доповнення до бачення більш цілісної картини еволюції партійної системи України.

Аналіз наступного виборчого циклу варто розпочати із Закону України «Про політичні партії в Україні» [77], який закріплює юридичне визначення і трактування поняття політичної партії, встановлює чітку процедуру створення та припинення діяльності партій, запроваджує основоположні принципи їх організації та структури, а також визначає форми участі в політичному житті, механізми взаємодії держави та партії, джерела фінансування тощо. Ключовим пунктом тут є саме визначення підстав для припинення діяльності політичних партій, як наслідок, того року було скасовано реєстрацію 16 політичних сил, що є найбільшим показником за всю історію української незалежності. Подальший процес створення політичних партій також суттєво уповільнився (див Рис.2.3).

Рис. 2.3. Динаміка створення політичних партій в Україні впродовж 2000–2004 років

Ще однією значущою характеристикою зазначеного етапу є започаткування процесу консолідації близьких за спрямуванням політичних сил. Для прикладу, у 2000 році об'єдналися п'ять центристських політичних партій (ПРВУ, Партія праці, партія «Солідарність», партія «За красиву Україну!», Всеукраїнська партія пенсіонерів). У результаті виникла Партія регіонального відродження «Трудова солідарність України», яка ще через рік змінила назву на Партію регіонів. Своєю чергою, у грудні 2001 року Партія регіонів разом ще з чотирма іншими політичними силами сформували блок «За єдину Україну», який уже безпосередньо брав участь у парламентських виборах 2002 року. Цей блок безсумнівно асоціюється з ярликом партії влади, поруч із СДПУ(о), у рамках конкретного досліджуваного періоду, це також пропрезидентські партії. Важливою характеристикою блоковості, що започаткувалась із початком ХХІ ст., є також їх іменний формат, як от: Блок Віктора Ющенка, Блок Юлії Тимошенко та Блок Наталії Вітренко.

Отож, за результатами парламентських виборів 2002 року, які також відбулись за змішаною виборчою системою із виборчим порогом для пропорційної її складової у 4%, конфігурація парламентських сил дещо змінилась. Уперше КПУ не отримала більшість мандатів, а це зробив блок Віктора Ющенка «Наша Україна», що об'єднав вісім ідеологічно більш правоцентричних, політичних сил, у тому числі дві дочірні партії, на які розпався НРУ. КПУ отримала майже на 4% меншу електоральну підтримку – на рівні 20%. Блок «За єдину Україну» отримав майже 12% голосів українців. Ще один блок – Блок Олії Тимошенко отримав дещо більше 7% підтримки. Отож, бачимо, що серед четвірки лідерів, окрім традиційної КПУ, розмістились три новостворені блоки. Виборчий бар'єр також пододала СПУ, яка цих виборів уже самостійно йшла на вибори, та СДПУ (о), обидві набрали по трохи більше 6% голосів.

Аналізуючи показники волатильності (див. Табл. 2.1) для цього виборчого циклу, помічаємо деяку неоднозначність, а саме зростання показника волатильності, проте на фоні спадання мінливості електоральних преференцій, з

кількісного боку. Бачимо, що цьому циклу аналізу піддавалось 10 із 13 політичних сил, що загалом брали участь у виборчих змаганнях, тобто 77% учасників, які разом (за модифікованою версією формули) набрали майже 60% електоральної підтримки. Порівнюючи це із показниками минулих виборів (38% та 44%, відповідно), бачимо зростання майже вдвічі. Проте загальний показник волатильності зріс, що свідчить про зростання мінливості електоральних преференцій населення. Пояснення тут очевидне, новостворені партії, що вперше потрапили в парламент, отримують сумарно майже 43% голосів електорату. Хоча модифікована версія індексу і враховує їх, проте індекс волатильності залишається помірно високим – 15,6 (тоді як, відповідно до класичної формули, його значення суттєво занижене до 12).

Отож, хоча впродовж досліджуваного електорального циклу спостерігається помітне зменшення порівняно активних політичних сил (чисельність партій, що набрали більше 3%, порівняно з попередніми виборами скоротилась із 11 до 7), проте домінантними залишаються ознаки системи поляризованого плюралізму. Також варто зазначити, що партійна система такого зразка є перехідною і еволюціонує, зазвичай, до системи поміркованого плюралізму, що і спостерігатимемо впродовж наступних виборчих циклів.

Аналіз наступних двох циклів виборів також варто розпочати з опису реформ законодавства. Відповідно до Закону про вибори 2004 року [74] починає діяти пропорційна система з голосуванням у єдиному багатомандатному виборчому окрузі за закритими виборчими списками. Висування кандидатів можливе лише партіями та блоками, самовисування не передбачено, а прохідний поріг знижено до 3%. Винятково за пропорційною системою відбувалися чергові парламентські вибори 2006 року та дострокові 2007 року.

Отож, зміна конфігурації парламентських сил остаточно закріпилась та навіть стабілізувалась за результатами парламентських виборів 2006 та 2007 років. Обидва рази статус парламентських політичних сил отримали 5 партій (блоків), перша трійка яких була ідентичною, Партія регіонів (32% та 43%,

відповідно), Блок Юлії Тимошенко (22% та 31%) та «Наша Україна» (по 14%). У 2006 році 4-у та 5-у позиції займали СПУ та КПУ з підтримкою на рівні 3–5%, а в 2007 – Блок Литвина та КПУ з таким же рейтингом. Після Помаранчевої революції основний розподіл як електоральних преференцій, так і майбутніх парламентських коаліцій концентрувався на осі «помаранчеві – біло-блакитні» (проросійські).

Очевидним є стрибок електоральної волатильності після виборів 2006 року, адже конфігурація парламенту кардинально змінилась. Як бачимо з Табл. 2.1, єдино низьким показником електоральної волатильності є 2007 рік із значенням 5,5. Враховуючи, що ці дострокові парламентські вибори були проведені всього лише за рік після попередніх, то електоральні преференції населення змінились мінімально. Як видно з Табл. 2.1, усі сім політичних сил (враховуючи блоковість – це не обов'язково одні і ті самі політичні сили), що подолали 1% межу, отримали подібний результат і на попередніх парламентських виборах. Дуже важливою закономірністю також є те, що партії отримали приблизно однакову електоральну підтримку населення. Для прикладу, в 2006 році з 11 політичних сил, що подолали 1% виборчий поріг, – 9 партій минулого електорального циклу. Вони набрали більше 1%, проте електоральна волатильність у них дуже висока – 37,8, що є свідченням того, що хоча партії практично одні і ті самі, проте їх електоральна підтримка абсолютно відмінна. Наприклад, рейтинг КПУ впав із майже 20% (2002 рік) до 3,66%, рейтинг БЮТ, навпаки, суттєво зріс – із 5,7% (2002 рік) до 22,3%, те ж саме – з Партією регіонів, яка на виборах 2002 року йшла в складі блоку «За єдину Україну», відповідно до пропорційної чисельності її депутатів могла претендувати на близько 2% підтримку, тоді як за результатами 2006 року її електоральна підтримка становила 32,14%. Саме цей контраст виборчої підтримки і призводить до зростання показників електоральної волатильності.

Також варто звернути увагу на максимальну кількість «повторюваних» партій у досліджуваних циклах. Для 2006 року це 9 з 11 (з-поміж тих, що набрали більше 1% голосів), тобто 82%, а для 2007 року унікально 7 із 7, тобто

100%, що є яскравим свідченням стабілізації електоральних преференцій, особливо враховуючи факт, що у 2006 році сумарна електоральна підтримка цих сил становила більше 80%, а в 2007 – 93%.

Як і якісний опис еволюції партійних характеристик, так і показники волатильності беззаперечно демонструють переваги застосування пропорційної системи в українському варіанті, навіть за два цикли застосування помітна стабілізація електоральних преференцій та зростання ролі політичних партій.

Із 2011 року виборчий процес знову зазнав суттєвих змін, адже відбулось повернення до попереднього змішаного формату виборчої системи, проте із заборною участі у виборах виборчих блоків також знову з'явилась можливість здійснювати самовисування в одномандатних округах, виборчий бар'єр зріс до 5%, з 10% до 12% збільшилось також максимальне відхилення при формуванні округів [74]. Відповідно, за такими електоральними правилами гри відбувалися наступні парламентські вибори 2012 року.

Отож, за результатами парламентських виборів знову п'ять політичних партій подолали виборчий поріг. Перемогу втретє поспіль здобула Партія регіонів, і вкотре з результатом не менше 30% голосів. «Батьківщина» заручилась підтримкою трохи більше 25% голосів електорату. Вперше в парламент потрапила партія В. Кличка «УДАР», набравши 14% електоральної підтримки. Доволі цікава ситуація склалась з останніми двома парламентськими силами – КПУ та «Свобода», що представляють два крайні ідеологічні полюси. У передвиборчій програмі партії «Свобода» навіть одним із пунктів була вимога заборонити діяльність КПУ. Натомість КПУ вражає результатами – після останніх двох циклів, де партія ледь отримує 3% електоральної підтримки, рейтинг зростає до 13%. Політологи пояснюють такий електоральний успіх розчаруванням електорату Партії регіонів і повернення його назад до лав КПУ (важливо тут зауважити, що коли у 2006 році ПР вперше здобула свій грандіозний результат на рівні 32%, тоді ж рейтинг КПУ різко впав на 20%) [59].

Попри активний процес створення політичних партій упродовж досліджуваного періоду (див. Рис. 2.4), коли після Помаранчевої революції, впродовж 2005–2010 років, було створено аж 86 нових політичних партій, партійна система вже остаточно інституціювалась у рамках поміркованого плюралізму з п'ятьма середніми та малими парламентськими партіями, проте з чіткою тенденцією до еволюції від формату багатопартійної системи в напрямі системи «двох з половиною» партій (враховуючи ключові позиції на той час СПУ та Блоку Литвина) чи «двоблокової системи».

Рис. 2.4. Динаміка створення політичних партій в Україні впродовж 2005–2010 років

Аналізуючи показник електоральної волатильності після виборів 2012 року, бачимо черговий стрибок до рівня 22,7 (див. Табл. 2.1). Окрім того, що до ВРУ вперше потрапило дві нові сили – «УДАР» та «Свобода», що сумарно отримали більше 27% голосів електорату, усі решта партії, що отримали більше 1% голосів, були або новими, або різниця з попередніми виборами становила 4–13%, що сукупно впливає на кінцевий показник волатильності. Також на прикладі цих виборів бачимо кращу описовість модифікованої формули, адже за умов класичного зразка вона ґрунтується на результатах партії, що разом здобули менше 70% голосів, тоді як корегована версія будується на результатах більше 94% електорату, що є максимально репрезентативною.

Після Революції гідності відбулися суттєві зміни у структурі партійної системи України, та, як наслідок, кардинально змінено конфігурацію сил у парламенті через представництво нових політичних партій або суттєве зростання представництва політичних сил, що раніше було незначним. Майдан та післяреволюційні події (зокрема військовий конфлікт із Росією) нівелював одну з найзначущіших ліній розколу електорату – прихильників проєвропейського та проєвразійського векторів зовнішньополітичної інтеграції. Політики більше не могли маніпулювати цією темою в своїх передвиборчих промовах, тим самим «ділячи» електорат, оскільки вона абсолютно втратила актуальність, у населення не залишилось сумнівів щодо переваг та потенційних перспектив після інтеграції в європейську політико-економічну спільноту.

Паралельно з процесом активної реєстрації нових політичних сил (у 2015 році створено рекордну кількість політичних партій – 79) (див. Рис. 2.5), беззаперечно простежувався суспільний запит на нових гравців на електоральній арені, і провідні політики чудово це розуміли та максимально скористались під час виборчих змагань.

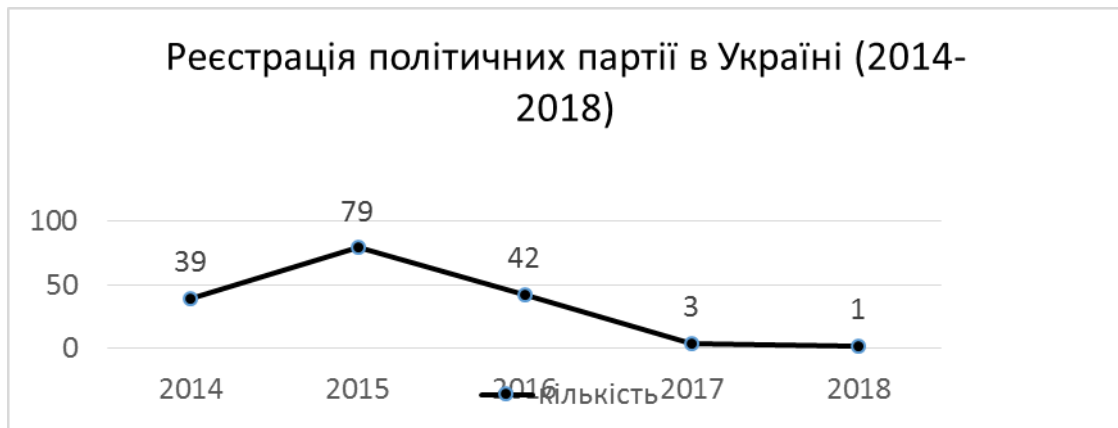

Рис. 2.5. Динаміка створення політичних партій в Україні впродовж 2014–2018 років

За результатами парламентських виборів 2014 року шість політичних партій подолали виборчий поріг, шість з яких, принаймні за реєстрацією та назвою, були новими партіями у ВРУ. Серед них «Народний фронт» А. Яценюка

(22,1%), Блок Петра Порошенка (21,8%), «Самопоміч» А. Садового (11%) та Опозиційний блок (9,4%), що в сумі здобули рекордні 65% голосів електорату. Також уперше в парламент потрапила Радикальна партія Олега Ляшка з показником 7,4% та «Батьківщина», рейтинг якої впав від 20% до рівня 5,7%.

Із такої статистики зрозуміло, що і показник електоральної волатильності суттєво зріс до рекордної позначки за весь період незалежності – 58,4 (див. Табл. 2.1), стрибок також був максимальний за весь досліджуваний період – 35 пунктів. Незважаючи на те, що з усіх 12 партій, що набрали більше 1% електоральної підтримки, аналізу піддаються лише 5 з них (42%), модифікована формула забезпечує репрезентативність на рівні більше 86% електорату (за класичною формулою – це лише 31%).

Характеризуючи загалом зміни формату партійної системи, помічаємо, що поруч із різким зростанням показників електоральної волатильності відбувалось, відповідно, і зростання рівня її фрагментації. Відповідно до досліджень Центру Разумкова, наприклад, ефективне число політичних партій у 2012 році становило 4, а вже в 2014 – майже 8 [96]. Тезу про зростання фрагментації партійної системи в досліджуваний період двох електоральних циклів підтверджує зростання індексу ефективної кількості парламентських партій від 3,12 у 2007 р. і 4,11 у 2012 р., до 7,68 у 2014 р, а отже, відповідно до типології О. Нідермайєра [219], українська партійна система за результатами вибрав 2014 р. набула характеру високо фрагментованої. Опіраючись на класичну класифікацію Дж. Сарторі, бачимо, що знову відбувається транзит у напрямі поляризованого плюралізму від поміркованого його різновиду. Аналогічні дані отримали дослідники того ж Центру Разумкова, які за розрахунками за методом А. Сіароффа [259] також простежили еволюцію партійної системи від формату помірної багатопартійності з двома домінантними партіями (Партія регіонів і «Батьківщина») в 2012 році до екстремальної багатопартійності з двома домінантними партіями в 2014 році (БПП і «Народний фронт»). [96]

Як і попереднього парламентського виборчого циклу, після президентських виборів весни 2019 року, на яких перемогу здобув В. Зеленський, того ж літа відбулися позачергові парламентські вибори. На виборах 2019 року, прогнозовано, перемогу здобула партія президента «Слуга народу», проте з неочікувано високим електоральним показником – 43,2%, що є найвищим партійним результатом на всю історію незалежності. Друга і також нова у парламенті партія – «Опозиційна платформа — За життя» В. Рабіновича отримала 13% голосів. Третьою новою політичною силою ВРУ ХІХ скликання стала партія С. Вакарчука «Голос», набравши більше 5% голосів. «Батьківщина» та «Європейська солідарність» отримали по трохи більше 8% електоральної підтримки.

За останні два цикли виборів 12 політичних сил набрали більше 1% голосів, проте лише 6 з них (50%) є зіставними з попереднім циклом. Показник волатильності хоч і знизився на 12 пунктів, проте залишається надмірно високим – 46,4. Загалом партійна система зберігає риси формату поміркованого плюралізму, проте з'являється очевидна загроза до монополізації влади однією політичною силою.

Як бачимо, парламентські вибори 2014 та 2019 років характеризуються максимально високою електоральною волатильністю – 58,4 та 46,4 відповідно (див. Рис. 2.1). Змінювались не лише парламентські партії, а й електоральна підтримка партій, що не подолали виборчий бар'єр, теж суттєво варіювала. З 12 партій, що набрали більше 1% голосів виборців, у 2014 році лише 5, а в 2019 році – 6 політичних партій були партіями зі списку «переможців» (у нашому випадку ті, що набрали більше 1% голосів на двох послідовних виборах).

Своєрідне співвідношення показників «стабільності» політичних партій та електоральної волатильності можна простежити на Рис. 2.6.

Рис. 2.6. Співвідношення показників «стабільності» політичних партій та електоральної волатильності

Хоча однакова кількість (здебільшого, одні і ті самі) політичних партій, що впродовж двох послідовних парламентських виборів набирають більше 1% голосів, не є єдиною визначальною умовою електоральної волатильності, проте вона все ж суттєво впливає. Можна помітити, що чим більша невідповідність політичних сил, тобто чим менша кількість політичних партій характеризуються «стабільною» підтримкою електорату, тим вищий загальний індекс електоральної волатильності.

Також на початку підрозділу, описуючи методологічну базу, ми згадували про певні аспекти коригування індексу до українських реалій. У Табл. 2.1 ми навели деякі уточнювальні дані, які яскраво демонструють потребу такої модифікації. Ми пропонуємо «нові» парламентські партії (які не були присутні в парламенті попереднього скликання) прирівнювати до 0. Для цього ми вираховували сумарну електоральну підтримку для досліджуваних політичних партій. Для прикладу, якщо не модифікувати індекс, то відповідно до класичного його варіанту для парламентських виборів 2014 та 2019 років індекс електоральної волатильності вичислюється лише щодо політичних сил, які разом набрали 31,1% та 26,6% (відповідно) голосів, що статистично малозначуще, верифікація таких результатів також сумнівна. Проте за умов модифікації індексу сумарна електоральна підтримка досліджуваних

політичних партій вже становить 86,5% та 88,1%, що дозволяє більш якісно інтерпретувати отримані дані.

Специфіка партійної системи України насамперед пояснюється особливостями демократичного транзиту країни. Форма партійної системи еволюціонує в рамках західних стандартів, тоді як історичні традиції та передумови у державі зовсім інші. Тому і виникає основна перешкода консолідації стабільної та ефективної партійної системи, адже офіційно декларуються демократичні загальноприйняті засади функціонування політичних партій та партійних систем, тоді як українська практика дуже часто суперечить цим стандартам. За період незалежності в Україні склалися індивідуальні неписані та здебільшого приховані правила гри для політичних партій, що вносить певні труднощі на шляху аналізу партійної системи.

З точки зору еволюції конфігурації партійної системи, використовуючи термінологію Дж. Сарторі, очевидним є зміщення від крайньої атомізованості до системи поміркованого плюралізму. Специфіка українського варіанту лише передбачає перманентну та кардинальну зміну основних гравців на партійній арені – спочатку домінантні КПУ та НРУ змінили Партія регіонів, «Батьківщина» та «Наша Україна» (щоправда, у різний час, із відмінними назвами та в різному складі), які це штучне «тріо» змогли утримати на рекордні для України три виборчі цикли. Потім «Народний фронт» та «Європейська солідарність» перебрали на себе лідерські позиції, а після 2019 року партія «Слуга народу» проявляє провідні амбіції. З 2012 року «УДАР», Радикальна партія Ляшка, «Свобода» та «Голос» також мали не лише значущий «коаліційний» потенціал, але й можливість стати одними з провідних партій України, проте не скористались своїм шансом через різні об'єктивні чинники. Така нестабільність у структурі партійної системи яскраво відображається у показниках електоральної волатильності. Враховуючи, що індекс до 15 вважається допустимим значенням мінливості електоральних преференцій населення, то лише партійна система після 2007 року співставна з цієї умовною «нормою».

Цей мінімальний показник закріпився ціною проведення двох послідовних виборів винятково за пропорційною системою та ще й з різницею всього в один рік. Решта абсолютно усі показники волатильності дуже високі, із максимальними піками у 2006 році, 2014 році та 2019 році. Індекси волатильності за останні два виборчі цикли є найвищими за весь досліджуваний період, а отже, з точки зору обраної методології, немає логічних передумов та підстав стверджувати про стабільність партійної системи України.

2.2 Націоналізації політичних партій та партійної системи України

У перехідних суспільствах інтеграційна функція політичних партій та партійних систем має першочергове значення, адже, як влучно зазначив Г. Голосов, ця інтеграція відбувається не лише у політичному контексті, а й у територіальному [162, с. 246]. Загальнонаціональне згуртування суспільства також служить базисною ланкою для націобудівництва [276] та зародження почуття й усвідомлення національної єдності, що є умовою успішного демократичного транзиту [79, с. 5]. Націоналізація основних партій може слугувати ключовим чинником у збереженні демократії [151], домінуванні загальнонаціональних цінностей та цілеспрямованому усезагальному розвитку держави.

Саме тому серед сучасних політологічних векторів досліджень особливо актуальним є вивчення процесу націоналізації політичних партій та партійної системи загалом, яка і простежується через присутність/відсутність шаблонів уніфікованих політичних пріоритетів та електоральних вподобань у спектрі всіх адміністративно-територіальних одиниць держави. У цьому підрозділі основним нашим завданням буде дослідження партійної системи України через призму еволюції показників її націоналізації.

Охарактеризуємо еволюцію показників націоналізації окремих політичних партій та партійної системи України загалом на основі кожного циклу парламентських виборів. Отож, за результатами виборів 1994 р.

підтримка політичних партій була незначною не лише в загальнонаціональному масштабі, а й з точки зору регіональної гомогенності електоральних преференцій. Вирахуваний індекс націоналізації партійної системи (на основі мажоритарної виборчої системи, а отже, придатний лише для орієнтовного порівняння) теж найнижчий за всю історію дослідження, становить тільки $ІНПС=0,14$ (Табл. 2.9), що свідчить про абсолютну відсутність загальнодержавних шаблонів партійних преференцій. Найвищі показники у КПУ ($ІНПП=0,43$) (Табл. 2.9), яка отримала 22% мандатів у парламенті, проте і вони дуже низькі та статистично не значущі, тобто не спостерігаємо присутньої у всіх виборчих округах рівномірної підтримки депутатів-комуністів. Індекс націоналізації решти політичних партій ще нижчий і знаходиться на рівні $ІНПП = 0,2-0,3$.

З точки зору дослідження рівня націоналізації, особливо разючою є специфіка голосування за безпартійних кандидатів у спектрі регіонів. Користуючись запропонованим «андиіндексом» націоналізації партійної системи, бачимо, що його показники на рівні 0,8 (див Табл. 2.9), є найвищими за всю історію незалежності. Така ситуація пояснюється, з одного боку, відсутністю знань, психологічної свободи дій та довіри до політичних партій, а з іншого, – надто коротким терміном функціонування українських політичних сил, а отже, неможливістю останніх залучитись широкою підтримкою електорату. Виборча система також максимально сприяла структуруванню електорату та нівелювала роль новостворених та мало впливових політичних партій.

Усі вище перераховані характеристики свідчать про мінімальну партійну «привабливість» на цьому етапі розвитку. Дослідження індексу націоналізації політичних партій та партійної системи зазначеного періоду ще раз підтверджує цю гіпотезу, адже партій створено багато, проте електоральна підтримка їх не має жодних однак уніфікованості чи регіональної гомогенності, тоді як населення віддає пріоритет безпартійним кандидатам, з приблизно однаковою вірогідністю у всіх регіонах країни.

Ознаки електорального авторитаризму простежуються і за результатами виборів 1998 року, адже перші «партії влади» отримали найбільш гетерогенну підтримку. Індекс націоналізації в них був найвищим у спектрі цього електорального циклу; для Народно-демократичної партії ІНПП = 0,81, для Аграрної партії ІНПП = 0,66, незважаючи на порівняно невисокий рівень загальнонаціональної підтримки (4–5%) (див Табл. 2.9). Знову ж таки відмінність від російського зразка очевидна, адже партії не користувались значною загальнодержавною популярністю, показники націоналізації не перевищували 0,9, і також присутні популярні «альтернативні» сили.

Як станом на 1998 рік, так і включно до сьогодні, справжньою несподіванкою цих виборів став електоральний результат Партії зелених, яка посіла четверте місце, здобувши підтримку більше 5% електорату. Наприкінці 90-х нікого не дивував намір створити Партію зелених, до речі, запит на цю політичну силу політичними активістами був озвучений найперше [61]. І тут все очевидно – після катастрофи на ЧАЕС населення було серйозно схвильоване як станом навколишнього середовища, так і його подальшим впливом на здоров'я нації [1]. Подвійним сюрпризом стало те, що партія також характеризується найвищим показником націоналізації ІНПП = 0,84 (який є одним із найвищих за всю історію незалежності України).

Щодо згаданої у першому підрозділі «лівої загрози» партійної системи, то з точки зору індексу партійної націоналізації СПУ-СелПУ та ПСПУ більш характерні ознаки регіоналізації, аніж загальнонаціональної підтримки, ІНПП обох партій становить лише 0,57. Справді загрозливою вбачається ситуація з КПУ, ІНПП якої становить 0,71, а за мажоритарною складовою – 0,45 (див. Табл. 2.2). Ці показники є порівняно високими і свідчать про присутність загальнонаціональних патернів електоральної поведінки в розрізі регіонів.

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 1998 року

Партія	Пропорційна складова		Мажоритарна складова	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
КПУ	24,65	0,71	16	0,45
НРУ	9,4	0,56	6	0,14
СелПУ+СоцПУ	8,55	0,57	2	0,16
Партія зелених України	5,43	0,84	0	-
Народно-демократична партія	5,01	0,81	5	0,14
ВО «Громада»	4,67	0,52	4	0,37
Прогресивна соціалістична партія	4,04	0,57	<2	-
Соціал-демократична ПУ(о)	4,01	0,62	<2	-
Народна аграрна ПУ	3,68	0,66	<2	-
Наша Україна (Реформи і Порядок)	3,13	0,61	<2	-
ВБП «Трудова Україна»	3,06	0,58	<2	-

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Візуально електоральна географія регіональних переваг має такий вигляд (див. Рис. 2.7⁶)

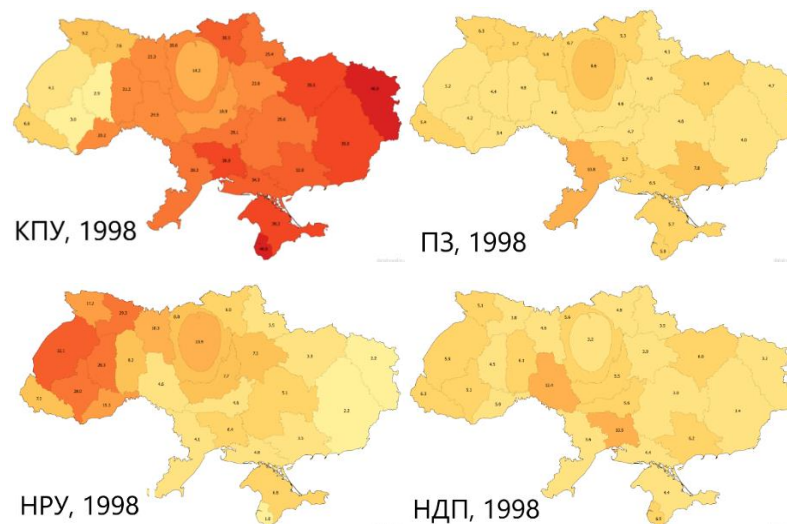

Рис. 2.7. Електоральна географія регіональних переваг
(парламентські вибори 1998 року)

⁶ Дані для візуалізації електоральних переваг населення під час усіх циклів парламентських виборів взято із ресурсу Електоральна історія Datatowel.in.ua <https://datatowel.in.ua/elections/raions-electoral-history> та Електоральна пам'ять <https://ukr.vote/uk/elections> [32].

За допомогою Рис. 2.7 бачимо, що однорідний колір символізує гомогенність електоральних преференцій у спектрі регіонів, тоді як строката палітра символізує більше гетерогенність, а отже, і нижчі показники націоналізації для цих політичних партій.

Таблиця 2.3

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2002 року

Партія	Пропорційна складова		Мажоритарна складова	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
БВЮ «Наша Україна»	23,57	0,56	19	0,39
КПУ	19,98	0,64	3	0,17
ВБПП «ЗаЄдинуУкраїну»	11,77	0,68	29	0,4
«ВБ Ю.Тимошенко»	7,26	0,63	0	-
СПУ	6,68	0,51	<2	-
Соціал-демократична ПУ(о)	6,27	0,67	<2	-
«Блок Н.Вітренко»	3,22	0,72	0	-

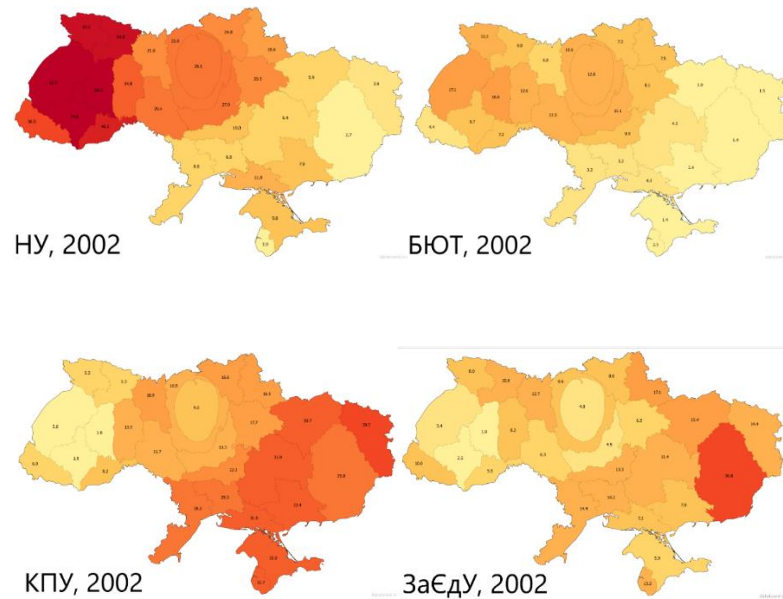
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

За результатами парламентських виборів можемо констатувати таку ситуацію. Партії влади, такі як блок «За єдину Україну» та СДПУ(о), характеризуються порівняно найвищими показниками партійної націоналізації, ІНПП, яких відповідно дорівнює 0,68 та 0,67 (див. Табл. 2.3), що знову ж таки демонструє високу ймовірність залучення адмінресурсу для отримання бажаних електоральних показників (порівняно високий ІНПП «ЗаЄдУ» за мажоритарною складовою дорівнює 0,4, що також підтверджує цю гіпотезу).

Новостворені іменні блоки демонструють ІНПП на рівні 0,54–0,72 (див. Табл. 2.3). Найвищі показники в Блоку Наталі Вітренко, найнижчі – в Блоку Віктора Ющенка.

Рівень партійної націоналізації КПУ та СПУ дещо знизився (із 0,71 до 0,64 та з 0,57 до 0,51, відповідно), оскільки ідеологічний вимір електоральних змагань був аж ніяк не найбільш пріоритетним. Надалі конфронтаційна лінія розлому чітко сконцентрувалась у спектрі пропрезидентські та антипрезидентські політичні орієнтації політичних партій.

Загалом рівень націоналізації політичних партій під час парламентських виборів 2002 знаходиться на невисокому рівні, поодинокі показники ІНПП парламентських партій не перевищують 0,7 (див. Табл. 2.3), що вкотре свідчить про відсутність загальнодержавних патернів електоральної поведінки в спектрі регіонів. Візуально електоральна географія регіональних преференцій має такий вигляд (див. Рис. 2.8), очевидною стає нерівномірність регіональних преференцій.

*Рис. 2.8. Електоральна географія регіональних преференцій
(парламентські вибори 2002 року)*

Винятково за пропорційною системою відбувалися чергові парламентські вибори 2006 року та дострокові 2007 року. Простежується дуже цікава особливість цього виборчого циклу. Хоча вибори відбулися з різницею лише в півтора року, проте саме за цей час спостерігався перший зріст загального показника націоналізації партійної системи України, який із 1998 року до 2006 залишався на рівні 0,48, а в період 2006–2007 року зріс до 0,58 (див. Табл. 2.4, 2.5). Така ситуація пояснюється тим, що конфігурація сил у Парламенті практично не змінилась, водночас рівень підтримки цих політичних партій суттєво зріс. Також ще один, не менш важливий, елемент – не відбувалось розпорошення електоральних преференцій населення, яке, апріорі, присутнє за наявності мажоритарної складової.

Таблиця 2.4.

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2006 р.

Партія	Пропорційна система	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)
Партія Регіонів	32,14	0,54
Блок Ю.Тимошенко	22,29	0,71
ВБПП «Наша Україна»	13,95	0,6
СПУ	5,69	0,63
КПУ	3,66	0,73

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Таблиця 2.5

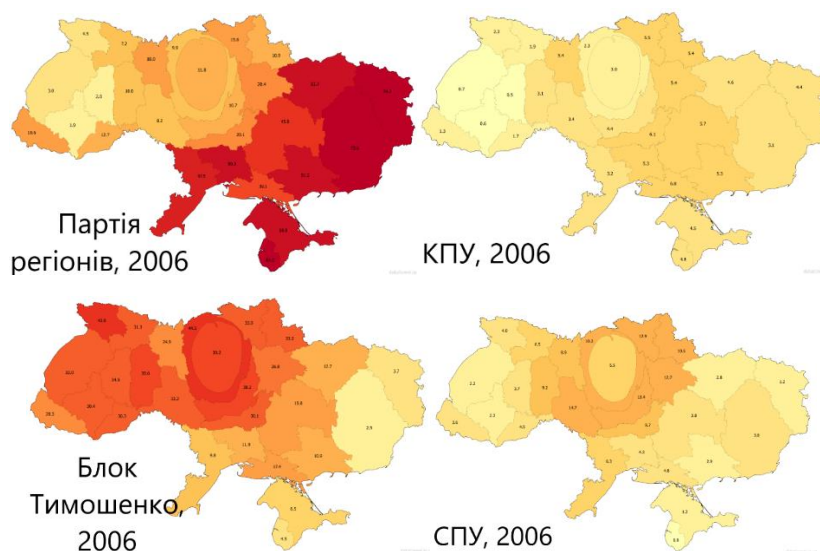
Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2007р.

Партія	Пропорційна система	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)
Партія Регіонів	34,37	0,59
Блок Ю.Тимошенко	30,72	0,71
ВБПП «Наша Україна-НС»	13,95	0,64
КПУ	5,39	0,72
Блок Литвина	3,97	0,74

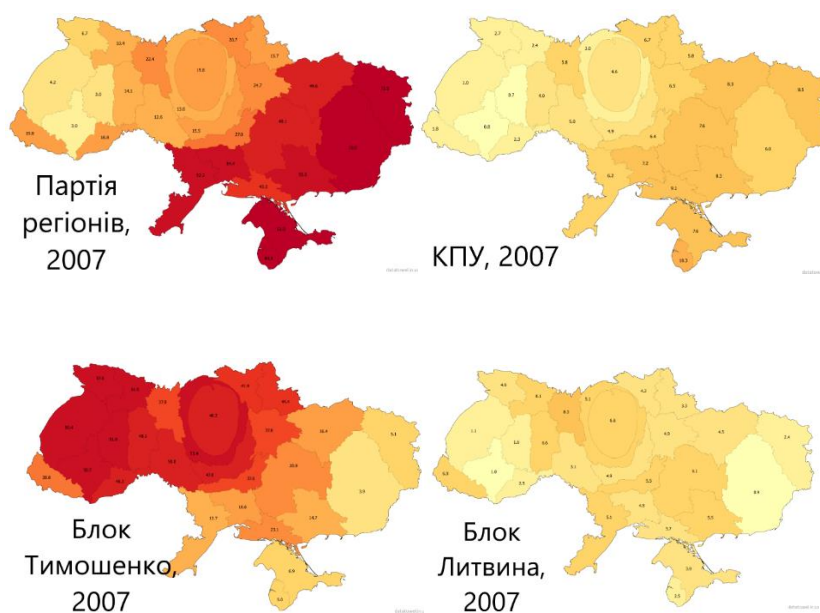
Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Партія регіонів отримала більшість на виборах, проте показник її націоналізації був найнижчим: ІНПП=0,54 у 2006 році та ІНПП = 0,59 в 2007 році (див. Табл. 2.4 та Табл. 2.5), що суттєво знижує назальний індекс націоналізації партійної системи України. Блок Юлії Тимошенко демонструє стабільно високі, одні з найвищих показників націоналізації: ІНПП=0,71, як у 2006 так і в 2007 роках. Щодо КПУ теж спостерігається цікава ситуація. Показники націоналізації порівняно з попередніми виборами суттєво зросли: ІНПП=0,73 в 2006 році та ІНПП=0,72 в 2007 році (з 0,64 в 2002 році), проте рівень електоральної підтримки катастрофічно впав. За результатами виборів 2002 року електоральна прихильність виборців була на межі 20% (і це без врахування мажоритарної складової), тоді як упродовж зазначеного циклу становила лише близько 3%.

Регіональні преференції, найочевидніші лінії поділу по вертикалі Схід-Захід України – це основні чинники, що суттєво вплинули на рівень націоналізації як окремих політичних партій, так і партійної системи України загалом. Весь контраст гетерогенності електоральних преференцій демонструють такі діаграми (див. Рис. 2.9 та Рис. 2.10).

*Рис. 2.9. Електоральна географія регіональних преференцій
(парламентські вибори 2006 року)*

*Рис. 2.10 Електоральна географія регіональних преференцій
(парламентські вибори 2007 року)*

ІНПП характеризувався внутрішнім конфліктом – партії, що набирали найбільше голосів, мали порівняно нерівномірну підтримку регіонів (або Схід, або Захід), а партії, такі як КПУ, СПУ та Блок Литвина, хоч і описуються порівняно високими показниками партійної націоналізації, та їх електоральна підтримка дуже низька. Це в сукупності призвело до зниження загального показника націоналізації партійної системи України впродовж парламентських виборів 2006 та 2007 років.

За результатами виборів 2012, втретє поспіль перемогу здобула Партія регіонів, проте найцікавішим є те, що хоча електоральна підтримка партії до 2012 року дещо знизилась із 34% до 30%, проте рівень націоналізації партій суттєво зріс, у 2007 році ІНПП=0,59, а вже у 2012 ІНПП=0,69 (див Табл. 2.5, Табл. 2.6 та Рис. 2.11).

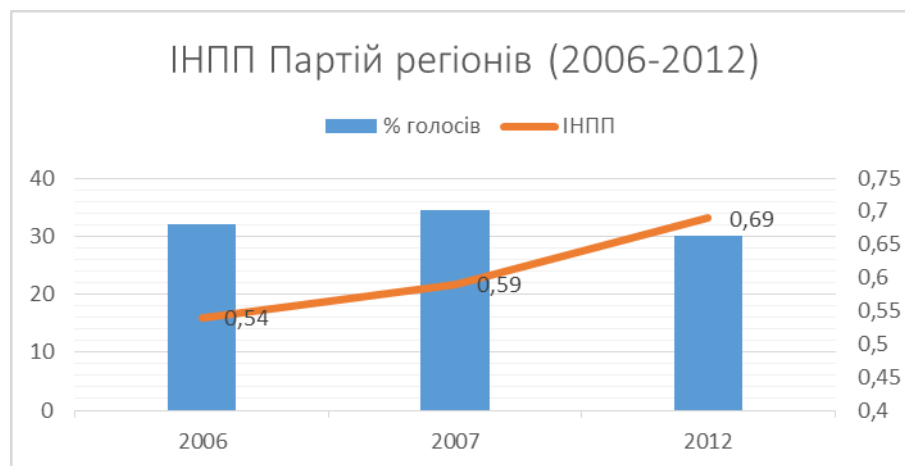

Рис. 2.11. ІНПП Партії регіонів упродовж 2006–2012 років

Візуально електоральна географія регіональних преференції Партії регіонів має такий вигляд (див. Рис. 2.12), як бачимо, найбільших змін зазнало «забарвлення» центру, де середня підтримка партії з 2006 року до 2012 року зросла з 13% до 20%, що і суттєво вплинуло на зростання індексу націоналізації партії. Враховуючи, що це партія влади, лідер якої у 2010 році був обраний Президентом України, то основним інструментом просування її все ж служив адміністративний ресурс. Знову ж таки бачимо елементи російських

«губернаторських машин» [162], які мають потенціал забезпечувати високу електоральну підтримку потрібних політичних партій.

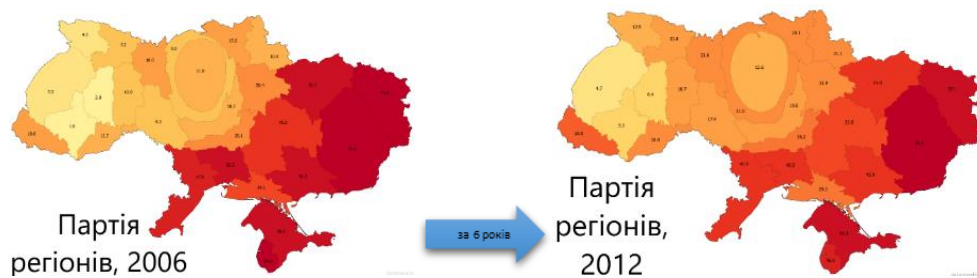

Рис. 2.12. Електоральна географія еволюції підтримки Партії регіонів (2006 та 2012 роки)

Також саме з цих виборів чудово відстежується запит населення (усіх регіонів) на «нові» політичні сили, в ролі яких позицінували себе «Сильна Україна» (проте йшла на вибори з Партією регіонів), «Фронт змін» (увійшов до складу Об'єднаної опозиції «Батьківщина») та «УДАР», що брав участь у виборчій гонці в ролі автономного гравця. Особливо показні результати націоналізації саме цієї політичної сили ІНПП=0,83 (див Табл. 2.6) з часу незалежності. Подібний високий результат отримувала лише ПЗУ в 1998 році (ІНПП=0,84). Як бачимо, це також є свідченням того, що український електорат у розрізі регіональної однорідності віддає перевагу партіям без чіткої ідеологічної орієнтації, без ярликів «лівих» чи «правих», без акцентування уваги до мовних питань, економічних чи культурно-історичних особливостей своєї соціальної бази. Високий індекс націоналізації партії «УДАР» накладається ще й на порівняно високий показник її електоральної підтримки у майже 14%. Хоча партія і отримала рівномірну підтримку виборців у всіх регіонах України, проте в перспективі не змогла стати загальнонаціональною партією через внутрішньо парламентські перипетії біполярних змагань та відсутність політичної волі у керівництва до подальшої партійної розбудови.

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2012 р.

Партія	Пропорційна складова		Мажоритарна складова	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Партія Регіонів	30,00	0,69	59	0,34
Батьківщина	25,55	0,76	2	0,53
УДАР	13,97	0,83	3	0,4
КПУ	13,18	0,67	0	-
Свобода	10,45	0,53	5	0,17

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Після виборів 2012 року позиція «Батьківщини» суттєво не змінилась – рівень електоральної підтримки трохи впав, проте дещо зріс рівень націоналізації партії. Основна локація електорату теж не змінилась – Захід та Центр України (див. Рис. 2.13).

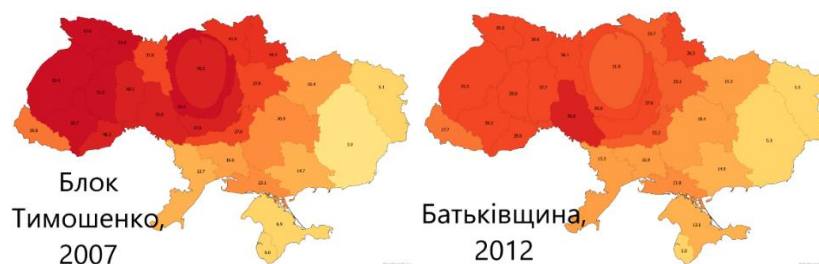

Рис. 2.13. Електоральна географія еволюції підтримки
ВО «Батьківщина» (БЮТ) (2007 та 2012 роки)

КПУ хоч і здобула більше 13% голосів електорату (ймовірно частка «розчарованого» електорату Партії регіонів), проте рівень її націоналізації суттєво знизився. Як і можна було очікувати, рівень націоналізації ще однієї присутньої в парламенті політичної партії «Свобода» був найнижчим, ІНПП=0,53, адже партія не лише характеризувалась чіткою правовекторною ідеологічною позицією, а й вперше потрапила в парламент.

Усі вище перераховані характеристики (укрупнення політичних партій, зростання їх показників націоналізації) вкотре призвели до деякого зростання комплексного індексу націоналізації партійної системи України. Хоч

прикладом загальнонаціональної партії могла бути лише партія В. Кличка «УДАР», проте інші полюси Партія регіонів та ВО «Батьківщина» за три цикли виборів, де вони здобували найвищі позиції, змогли теж дещо розширити географію свого електорату, в основному – за рахунок Центру України, де обидві партії в кількісному еквіваленті поліпшили свої позиції, при цьому продовжуючи кожна домінувати в «своєму» регіоні (Схід-Захід України). У форматі партійної системи все ще переважають ознаки системи поміркованого плюралізму, проте з'явилась і тенденція до монополізації влади однією політичною силою.

За результатами парламентських виборів 2019 року, вкотре партія президента отримала високі показники електоральної підтримки, які супроводжувались справді високим індексом партійної націоналізації, ІНПП=0,89 не лише за пропорційною складовою виборчої системи, а й за мажоритарною, де ІНПП=0,65 для БПП та ІНПП = 0,76 для «Слуги народу» (що є також найвищими показниками за всю історію української багатопартійності) (див. Табл.2.8).

Таблиця 2.7

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2014 р.

Партія	Пропорційна складова		Мажоритарна складова	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Народний Фронт	22,14	0,76	8	0,34
Блок Петра Порошенка	21,82	0,89	31	0,65
Об. «Самопоміч»	10,97	0,81	<2	-
ОпоБлок	9,43	0,46	<2	-
РП Олега Ляшка	7,44	0,82	0	-
Батьківщина	5,68	0,85	0	-
Свобода	4,71	0,74	2	0,08
КПУ	3,88	0,55	0	-
Сильна Україна	3,11	0,6	<2	-
Громадянська Позиція	3,1	0,47	0	-

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

З одного боку, це можна пояснити масштабним розчаруванням електорату в «старих» політичних партіях та запитом на «нові», а також зникненням з електоральної карти Донбасу і Криму, які характеризувались найбільшою девіантністю електоральної поведінки у поєднанні з порівняно низькою явкою виборців в південній і східній Україні. Проте цікава дослідницька ситуація тут теж присутня. Рівень націоналізації обох президентських партій після виборів був однаковим, як у БПП, так і в «Слуги народу» ІНПП=0,89, проте електоральна підтримка різнилась рівно вдвічі – якщо в 2014 році БПП отримав майже 22% голосів, то в 2019 за «Слугу народу» проголосувало більше 43% виборців. Логічно припустити, що чим більша електоральна підтримка, то тим більше шансів, що вона буде регіонально гомогенною (Партія регіонів та її наступники якраз є винятком з цієї ситуації), а чим нижча вона, то тим важче забезпечити партії рівномірну підтримку всіх регіонів країни. Тобто хоча показник націоналізації обох партій ідентичний, проте для БПП він якісно більш значущий.

Таблиця 2.8

Рівень партійної націоналізації на парламентських виборах 2019 р.

Партія	Пропорційна складова		Мажоритарна складова	
	% голосів, отриманих на виборах	Індекс націоналізації партії (блоку)	% місць у парламенті	Індекс націоналізації партії
Слуга Народу	43,16	0,89	65	0,76
«ОпоПлатформа – ЗА ЖИТТЯ»	13,05	0,56	3	0,09
ВО «Батьківщина»	8,18	0,76	<2	-
Європейська Солідарність	8,1	0,73	<2	-
Голос	5,8	0,59	<2	-
Радикальна партія Олега Ляшка	4,01	0,72	0	-
Сила і Честь	3,82	0,81	0	-
ОпоБлок	3,03	0,57	3	0,08

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Візуально відмінність регіонального покриття електоральної підтримки обох партій має такий вигляд (див. Рис. 2.14), де насичений колір означає максимальну підтримку, а блідий, навпаки, символізує найслабшу підтримку партії.

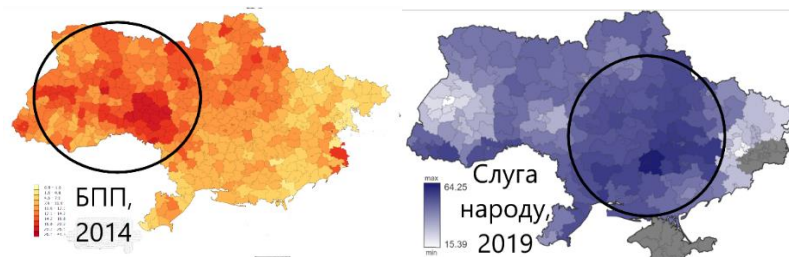

Рис. 2.14. Електоральна географія підтримки президентських партій БПП (2014 рік) та «Слуга народу» (2019 рік)

З Рис. 2.14 бачимо, що електорат партій локалізується навколо областей, з яких походить лідер партії (в нашому випадку – Президент України), і умовно зміщується на захід. В обох випадках електорат східних Донецької та Луганської областей мінімально охоплений. Основна відмінність проявляється в порівняно слабшій підтримці «Слуги народу» на заході України, а у випадку БПП – це південь та схід України. До речі, дослідження евклідової відстані⁷, здійснені за аналогією російських авторів [97] українськими дослідниками Ю. Остапець та М. Лешанич, [65] також виділяють Івано-Франківську, Тернопільську, Львівську, Донецьку та Луганську області як найбільш девіантні, тобто голосування в цих регіонах максимально відмінне від загальнонаціонального електорального шаблону.

«Батьківщина», «Європейська солідарність» та Радикальна партія – усі три політичні сили втратили приблизно 0,1 у своїх показниках націоналізації (з 0,85 до 0,73) порівняно з 2014 роком – частково через розчарування електорату в партіях, а частково через «перетягнення» цих голосів «Слугою народу». Індекс націоналізації Опозиційної платформи – За життя та Опозиційного блоку залишається дуже низьким, статистично незначущим, хоч і

⁷ Методика, що дозволяє відрізнити регіони з «типовою» електоральною поведінкою від «девіантних».

спостерігається його зростання теж на 0,1 (з 0,46 до 0,56). «Голос» С. Вакарчука теж проявив себе як регіональна політична сила, індекс націоналізації якої становить лише ІНПП=0,59 (див. Таб. 2.8).

Тепер спробуємо проаналізувати комплексні показники націоналізації партійної системи України впродовж 1994–2019 років.

Таблиця 2.9

Націоналізація партійної системи України: 1994–2019 роки

Вибори (PSNS, ІНПС)	1994	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
ІНПС (пропорційна складова)	-	0,49	0,48	0,48	0,58	0,66	0,69	0,69
ІНПС (мажоритарна складова)	0,14	0,1	0,19	-	-	0,32	0,23	0,5
«Антиіндекс» націоналізації	0,8	0,7	0,53	-	-	0,38	0,62	0,57

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Для кращого розуміння отриманих результатів зіставимо їх із попередніми дослідженнями інших країн. У С. Майнверінга та М. Джонса [171] (аналіз 17 американських країн упродовж 1979–2001 років) 85% отриманих результатів у дослідженні рівня націоналізації партійної системи знаходяться за межею 0,7. Українські показники чисельно найбільш наближені до двох країн із найнижчим рівнем партійної націоналізації – Еквадору та Бразилії, або ж у Г. Голосова та В. Григор'єва [29], які обрали для аналізу 13 країн з усіх континентів, абсолютна більшість отриманих показників лежить за межею 0,6.

Отож, бачимо, що попередня практика застосування індексу та його математичне обґрунтування свідчать про помітний рівень націоналізації, коли показник перевищує 0,7. Діапазон 0,85–1 демонструє найвищі показники націоналізації як партійних систем, так і окремих політичних партій.

В українських реаліях помірно високі значення показника лежать за позначкою 0,75. Проаналізувавши впродовж 7 циклів парламентських виборів (1998–2019 роки) 51 політичну силу, що отримала найвищі результати ($\geq 3\%$), лише 12 політичних партій характеризуються показником у межах 0,75–1 (у нашому випадку верхня максимальна межа 0,89) (див. Табл. 2.10).

Таблиця 2.10

Партії, що демонстрували найвищі показники націоналізації за всю історію незалежності України (виборчий період 1998–2019 роки)

Рейтинг	Партія (рік виборів та % отриманих голосів)	Індекс партійної націоналізації
1	БПП (2014, 21,82%)	0,89
2	Слуга Народу (2019, 43,16%)	0,89
3	Батьківщина (2014, 5,68%)	0,85
4	ПЗУ (1998, 5,43%)	0,84
5	УДАР (2012, 13,97%)	0,83
6	РП Олега Ляшка (2014, 7,44%)	0,82
7	Самопоміч (2014, 10,97%)	0,81
8	Сила і Честь (2019, 3,82%)	0,81
9	НДП (1998, 5,01%)	0,81
10	Батьківщина (2012, 25,55%)	0,76
11	Батьківщина (2019, 8,18%)	0,76
12	Народний Фронт (2014, 22,14%)	0,76

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Як видно з таблиці 2.10, це політичні сили, електоральна підтримка яких становила від 3,8% до 43,2%, проте вони характеризуються однаково рівномірною підтримкою в спектрі регіонів. Також з отриманих результатів дуже помітний запит українського електорату на «нові» політичні сили, особливо разюче (з точки зору цифр) це проявилось в останні виборчі цикли 2012, 2014 та 2019 років. Більше половини партій з цієї таблиці саме так себе і

позиціонували перед виборами. Ще однією характерною особливістю для них є високий рівень електоральної підтримки, який разом із наявним значним показником націоналізації міг би служити хорошою базою для подальшої інституалізації як самої партії, так і міжпартійних взаємодій.

Максимально високі значення націоналізації політичних партій 2014 та 2019 років є також підтвердженням тези про те, що президентські вибори в країні мінімізують «локальні» настрої електорату, оскільки апелюють до загальнонаціональних політичних тем [166]. Адже, як емпірично довів Д. Бранкати [140], президенціалізм позитивно впливає на націоналізацію партійної системи, але винятково за умови, що президентські та парламентські вибори відбуваються одночасно, з мінімальним проміжком часу між ними. Саме така ситуація спостерігалась в Україні під час виборчих циклів 2014 та 2019 років, де з різницею у кілька місяців парламентським виборам передували президентські. Як наслідок, бачимо, що «президентські» партії мають найвищі показники націоналізації за всю історію спостереження, незважаючи на те, що партії вперше брали участь в електоральних змаганнях і, відповідно, вперше отримали статус «парламентських». Ця методика чудово демонструє, що як БПП, так і «Слуга Народу» не просто отримали високий рівень електоральної підтримки (22% і 43% пропорційно), але вона ще й характеризувалась абсолютною територіальною гомогенністю, без жодних ознак регіональності.

Цікавою є ситуація щодо 2006 та 2007 років, коли вибори проводилась за пропорційною системою, що, здавалося б, мало послужити хорошим стимулом для роботи політичних партій над розширенням своєї електоральної бази. Проте, через домінування на політичній арені Партії регіонів, показники націоналізації якої вкрай низькі, трохи більше 0,5 (що вкотре виправдовує назву політичної сили), хоча електоральна підтримка максимальна – більше 30%, націоналізація партійної системи залишалась мінімальною. Найбільшою гомогенністю підтримки натомість характеризувалась КПУ (0,72), проте рівень

її електоральної підтримки був невеликим (4%), що і вплинуло на загальний показник націоналізації.

Таблиця 2.11

Рівень націоналізації основних політичних партій України (1998–2019 роки)

Вибори \ Партія	1998	2002	2006	2007	2012	2014	2019
КПУ	0,71	0,64	0,73	0,72	0,67	0,55 ⁸	-
СПУ	0,57	0,51	0,63	-	-	-	-
Наша Україна	0,61	0,56	0,6	0,64	-	-	-
Батьківщина	-	0,63	0,71	0,71	0,76	0,85	0,76
Партія Регіонів	-	-	0,54	0,59	0,69	-	-
БПП (ЄС)	-	-	-	-	-	0,89	0,73
ОпоБлок	-	-	-	-	-	0,46	0,57 ⁹
Слуга Народу	-	-	-	-	-	-	0,89

Джерело інформації для розрахунків: дані з сайту ЦВК [103]

Однією з основних проблем, що перешкоджає націоналізації партійної системи України, є коротка тривалість партійного «життя» основних її акторів. Звернувши увагу на Табл. 2.11 (та Рис. 2.15), можна помітити, що лише дві політичні сили стабільно беруть участь у виборчих змаганнях та отримують значущі показники (у випадку нашого дослідження – більше 3%). Однією з них є КПУ, популярність та рівномірність розподілу регіонального голосування за яку на початкових етапах незалежності цілком зрозуміла, проте статус

⁸ Позапарламентська партія

⁹ Позапарламентська партія

парламентської до виборів 2014 року пояснити важче (на нашу думку, комуністичне минуле та відсутність очевидних «плодів» демократичного транзиту максимально сприяли стійкості та незмінності політичних орієнтацій та психологічних настанов населення старшого віку). Після 2014 року рівень націоналізації різко впав, а на парламентських виборах 2019 року партія вперше навіть не була внесена до виборчого бюлетеня.

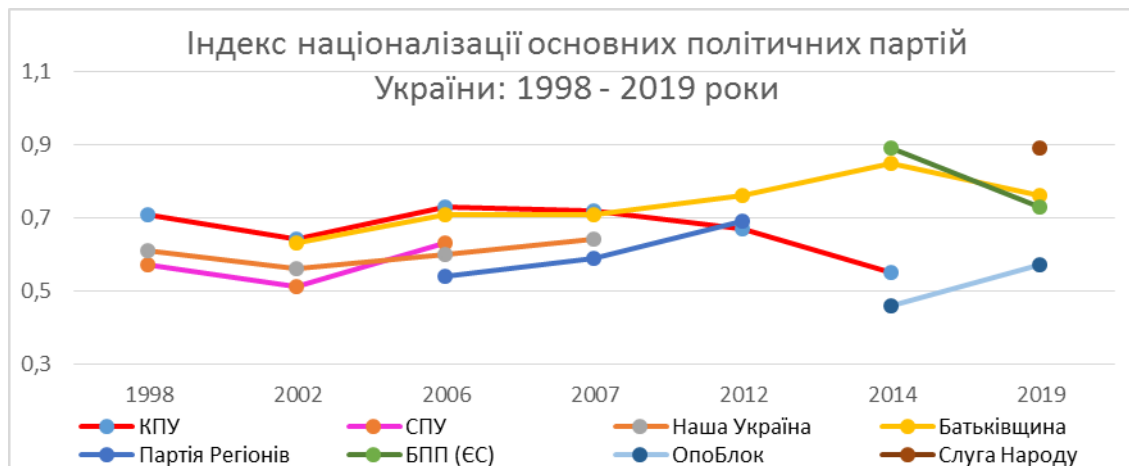

Рис. 2.15. Індекс націоналізації основних політичних партій України впродовж 1998–2019 років

Також «Батьківщина» є однією з найстабільніших політичних сил як з точки зору електоральних показників, так і з позиції регіонального покриття. Тут можна простежити логічну закономірність, адже саме у цієї партії найбільше число регіональних представництв, за офіційною інформацією – по кілька сотень у кожній області, а разом більше 16 тис. регіональних осередків [68].

Українські реалії партійного будівництва демонструють дуже своєрідний феномен, коли партії без місцевих осередків здобували найбільшу підтримку електорату, і, що найцікавіше, – демонструють найвищі показники націоналізації, тобто їх підтримка рівномірно висока у всіх регіонах України. Останні вибори чудово продемонстрували важливість та значущість залучення інтернет-комунікацій з виборцями.

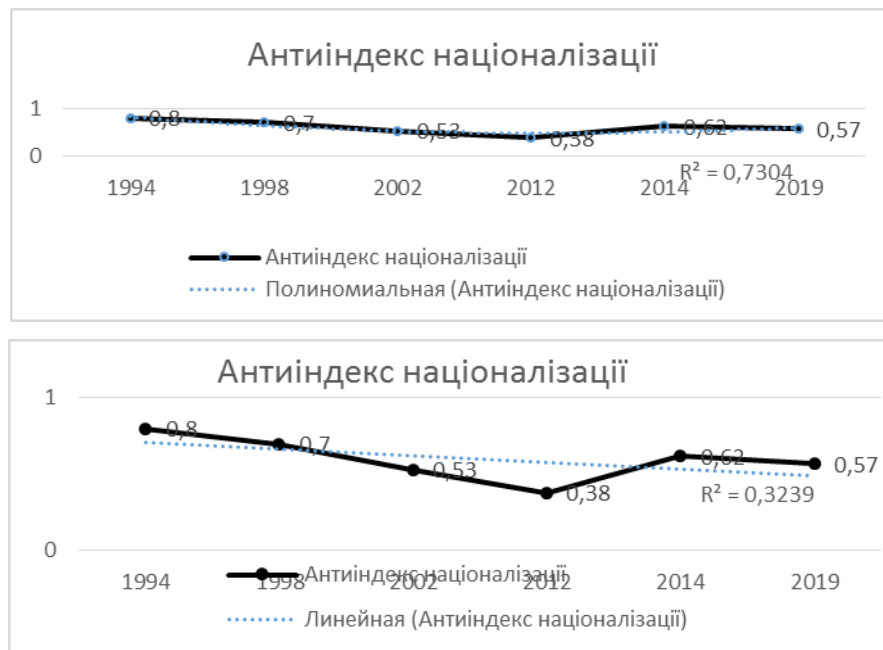

Рис. 2.16 «Антиіндекс» націоналізації партійної системи України (1994–2019 роки, лінійна та поліноміальна лінія тренду)

Лінійний тренд рівномірного спадання «антиіндексу» націоналізації простежується не чітко ($R^2=0,3$) (див. Рис. 2.16), проте, враховуючи відсутність даних щодо двох циклів виборів (тому що вони проводились повністю за пропорційною системою) і, як наслідок, різку зміну показників індексу, варто звернутись до поліноміальної (2-го порядку) моделі лінії тренду. Коефіцієнт апроксимації в такому разі дорівнює 0,73, що демонструє тенденцію до повільного зниження індексу, а отже, до поступового зростання націоналізації партійної системи. Кореляція не є лінійною, а значення показника не є дуже високими, що свідчить про повільний процес із постійними відхиленнями від заданої траєкторії.

Також заслуговує особливої уваги мінімальний показник цього індексу, який описує вибори 2012 року, після двох послідовних електоральних циклів, проведених винятково за пропорційною системою. Як бачимо, в українському варіанті голосування за пропорційною системою суттєво знизило прихильність населення до депутатів самовисуванців (очевидно, це також вплинуло на вибір кандидатів іти на вибори від партії чи шляхом самовисування). Така конфігурація також цікава тим, що парламентські вибори 2012 були вже

третіми виборами підряд, де Партія регіонів здобувала 30–34% електорату, а наступна – «Батьківщина» 22–30%. Тобто за цей короткий час населення більш «партійно» структурувалось, асоціюючи свої електоральні преференції більше з партією, ніж із конкретними кандидатами на місцях (з іншого боку, ті ж кандидати розраховували на «прохідність» конкретної політичної сили, а тому робили вибір на користь партії, а не самобалотування). У такій ситуації доречно зробити припущення, що пропорційна система все ж позитивно впливає на рівень націоналізації партійної системи України. Адже надалі із подальшим застосуванням змішаної виборчої системи «антиіндекс» націоналізації знову дещо зріс.

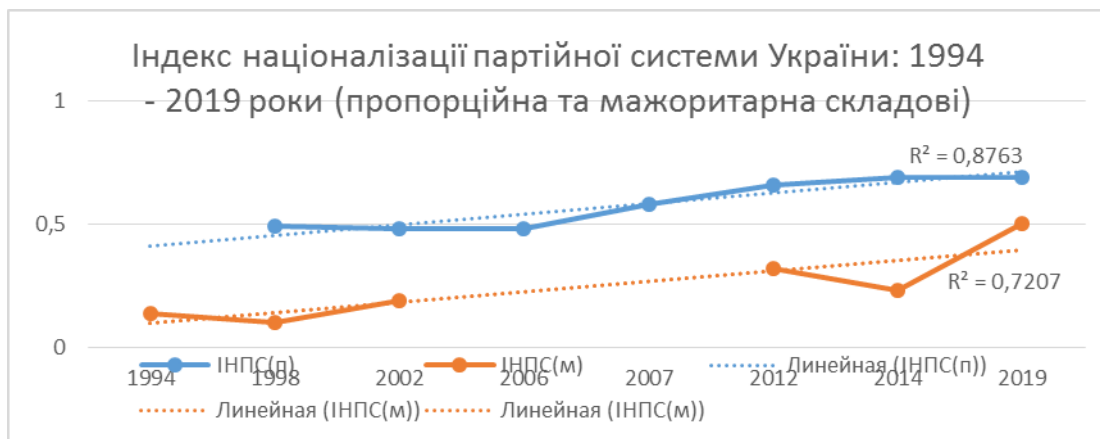

Рис. 2.17. Індекс націоналізації партійної системи України впродовж 1994–2019 років (пропорційна та мажоритарна складові)

Як бачимо з Рис. 2.17, упродовж 25 років незалежності України спостерігається чіткий тренд у напрямку до націоналізації партійної системи (для пропорційної частки $R^2=0,88$, а для мажоритарної $R^2=0,72$), проте просування дуже сповільнене, показник зріс лише з рівня 0,5 до 0,7 за пропорційною складовою, та з 0,1 до 0,5 за мажоритарною складовою виборів. На практиці це означає, що електорат партій з часом все ж розширюється, стає більш географічно однорідним. Проте специфіка партійної системи України постійно гальмує цей «природний» процес націоналізації, який є одним із наслідків інституалізації демократичних інститутів у країні. Ю. Остапець та

М. Лешанець дійшли висновку про присутність векторної дилеми розвитку партійної системи України – між націоналізацією та регіоналізацією [65].

Варто також зазначити ще один доволі контраверсійний факт, що впливає із зіставлення результатів щодо націоналізації партійної системи та показників її волатильності. Парадоксальна ситуація спостерігається впродовж останніх двох виборчих циклів – із максимальним зростанням електоральної волатильності зростають і показники націоналізації партійної системи (хоча, логічно припустити, що кореляція повинна була б бути оберненою). В українському варіанті подій поясненням може бути одночасна «гонка» за «новими» політичними силами та зневіра в «старих», яка і провокує зростання індексу електоральної волатильності, і в той же час стає можливою поява партій з максимальними показниками націоналізації (0,89 у БПП та «Слуги народу»). Описана гіпотеза потребує більш детального дослідження та комплексної аргументації всіх можливих альтернатив.

Отож, отримані кількісні показники безумовно демонструють присутність позитивного, хоч і уповільненого, тренду до зростання рівня націоналізації партійної системи України, проте існує велика кількість перешкод (тривалість «життя» партій, електоральна волатильність, надмірна орієнтація на лідера, мовний бар'єр, що ділить електорат, недовіра населення до політичних партій тощо), які сповільнюють цей процес. Отримані дані потребують подальшої та деталізованої якісної інтерпретації, що ми намагатимемось зробити в наступних розділах, зіставляючи показники націоналізації з іншими індексами, що кількісно описують конфігурацію партійної системи України, а також порівнюючи з показниками, вирахованими для польського зразка еволюції партійної системи.

2.3 Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конфігурації партійної системи України

За визначенням Г. Кітшеля [178], конкурентоспроможність партійних систем є критичною незалежною змінною в дослідженнях як політичної

економії, державної політики, так і перспективності виживання демократичного режиму в країні загалом. Формат конкурентності партійної системи визначається численними показниками, такими як кількість відповідних партій, їх відносний розмір і сила, ключові політичні аспекти, що формують простір політичної конкуренції, матрицю відстаней між позиційно-ідеологічними спектрами партій, закономірності формування уряду та здатність партій співпрацювати у виборчий та міжвиборчий періоди. У цьому підрозділі пропонуються дослідження конкурентного формату партійної системи України через призму трикутника Нагаями. Головне призначення моделі – графічно зобразити поле конкуренції між двома провідними партіями в окрузі, що дасть змогу судити про присутній в країні різновид партійної системи.

Проаналізуємо партійну систему України, виходячи з хронології парламентських виборів, а саме партійного наповнення Верховної Ради. Для зіставлення отриманих даних інколи також вдаватимемось до застосування кількісних індексів (отриманих на основі власних обрахунків), зокрема ефективне число партій на парламентському рівні, та графічно зобразимо формат партійного змагання за допомогою моделі трикутника Нагаями. На основі отриманих результатів можна зробити висновок про тип партійної системи України.

Отож, перші парламентські вибори в незалежній Україні відбулися весною 1994 року за мажоритарною виборчою системою. Тому роль партій під час цих виборів була мінімальною, проте умовно та для подальшого порівняння визначимо ефективне число партій для парламенту України I скликання, виходячи з того, які партії представляли депутати в одномандатних округах. Усього у Верховній Раді станом на 1994 рік було представлено п'ятнадцять політичних сил. Партії характеризувалися нечіткою структурою, поганою організацією та маловпливовістю.

Для прикладу, з 14 партій, представлених на той час у парламенті, лише 6 (КПУ, НРУ, СПУ, УРП, КУН, ПТ) офіційно висунули своїх кандидатів на посаду прем'єр-міністра. Показовими були і результати виборів до місцевих

рад. Лише найбільші і найбільш організовані партії (КПУ, СелПУ, НРУ, УРП, СПУ, КУН, ДемПУ) змогли на цьому рівні висунути і провести до них своїх кандидатів. Серед депутатів місцевих рад – членів партій 52% входили в КПУ, 13% – в НРУ, 12% – в СелПУ, 6% – в УРП, 5% – в СПУ, 4% – в КУН, 2% – в ДемПУ. При цьому варто зазначити, що частка партійних депутатів у місцевих радах не перевищувала 4,7 % [56].

У результаті політичні партії як суб'єкти політичного процесу були виключені з системи прийняття управлінських рішень, а їх вплив на формування державної політики було зведено до мінімуму.

Наступні парламентські вибори 1998 року відбувалися уже за змішаною виборчою системою, тобто половина депутатів обиралося за мажоритарною системою в одномандатних округах, а решта 225 депутатів – відповідно до пропорційної системи за закритими партійними списками. У Верховну Раду пройшло дев'ять політичних партій та блоків, тоді як ефективним числом партій на парламентському рівні було 5,1¹⁰. Про формат партійної системи судитимемо за допомогою моделі трикутника Нагаями, що показує електоральні преференції на обласному рівні, а із їх сукупності можемо зробити висновок про конфігурацію партійної системи на загальнодержавному рівні.

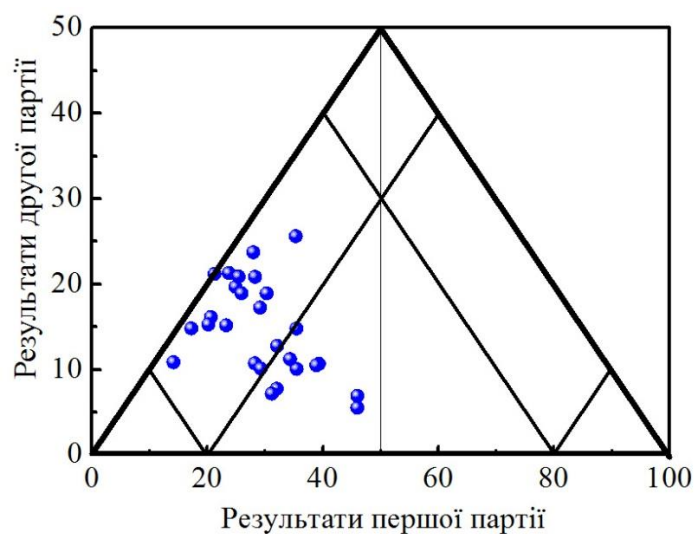

Рис. 2.18 Парламентські вибори 1998 року (модель трикутника Нагаями)

¹⁰ Власні розрахунки відповідно до методики Лаксо та Таагапери [286]

Аналізуючи Рис. 2.18, варто зазначити, що в результаті парламентських виборів 1998 року простежується тенденція до багатопартійності, про що також свідчить порівняно високе значення ефективного числа партій на виборчому рівні (10,5). Бачимо також, що в жодній області партія, що лідирує, не набрала більше 50% голосів, тим більше не спостерігався «еквілібріум Дюверже». Підтримка партій була дуже слабкою, тому хоча формально з початком незалежності України і були закладені підвалини до багатопартійної системи, проте вона не стала консолідованою, тому що партії не мали стабільного електорату та не використовували легальні методи боротьби за державну владу, тому рано чи пізно покидали політичну сцену. На сьогодні це передусім стосується НРУ та Партії Зелених. Це демонструє нам наступна діаграма, що графічно зображає результати парламентських виборів 2002 року, які також проводилися за змішаною виборчою системою.

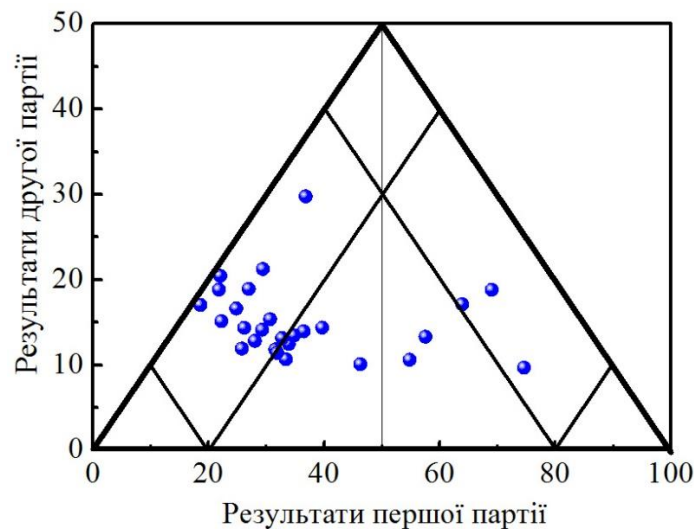

Рис. 2.19. Парламентські вибори 2002 року (модель трикутника Нагаями)

На Рис. 2.19 помітні зміни електоральних уподобань населення порівняно з 1998 роком. У п'яти областях з'явилася партія-лідер, що отримала більше 50% голосів. Проте тенденція до багатопартійності досі зберігається, хоча і частина округів перебуває в сфері домінування однієї партії. Зменшилося також ефективне число партій парламентського рівня до 4,3 політичних сил.

Сектор двопартійності залишається пустим, як і після попередніх виборів. Звертаючись до вище запропонованих класифікацій партійних систем, можемо охарактеризувати його як багатопартійна система, але малих та порівняно маловпливових партій. Ще одним аргументом на користь багатопартійної системи є коаліційний спосіб формування парламентської більшості, що є основною ознакою багатопартійної системи, адже відображає взаємодію між найвпливовішими в країні політичними партіями задля володіння державною владою.

Ще більше відхилився формат партійної конкуренції від суто багатопартійності після парламентських виборів 2006 року, за результатами яких знову ж таки знизився показник ефективної кількості політичних партій на парламентському рівні, до 3–4 політичних сил. Тобто спостерігається стала тенденція до зменшення ефективного числа політичних партій, що представлені у Верховній Раді.

Посилаючись на модель трикутника Нагаями (див. Рис. 2.20), ми бачимо, що преференції виборців розподілились так: приблизно в половині областей спостерігається чітка багатопартійність, а інша половина областей характеризується ідеологічною невизначеністю, тобто переваги електорату в цьому секторі є нестійкими і найбільш ймовірно, що під час наступних виборів вони трансформуються в напрямку моно- або біпартійності.

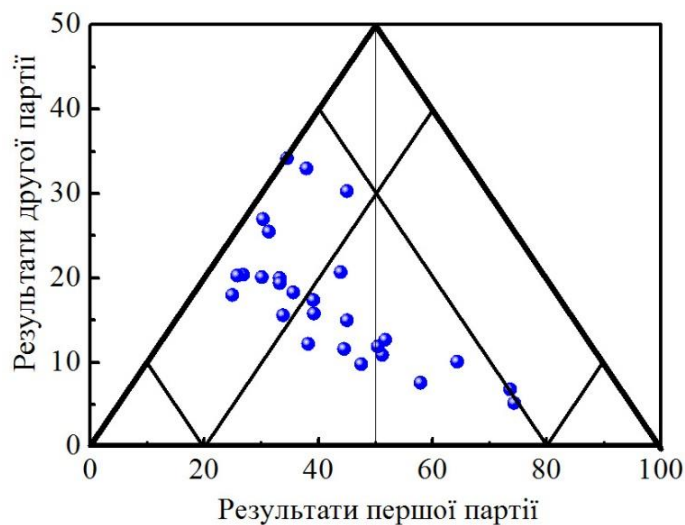
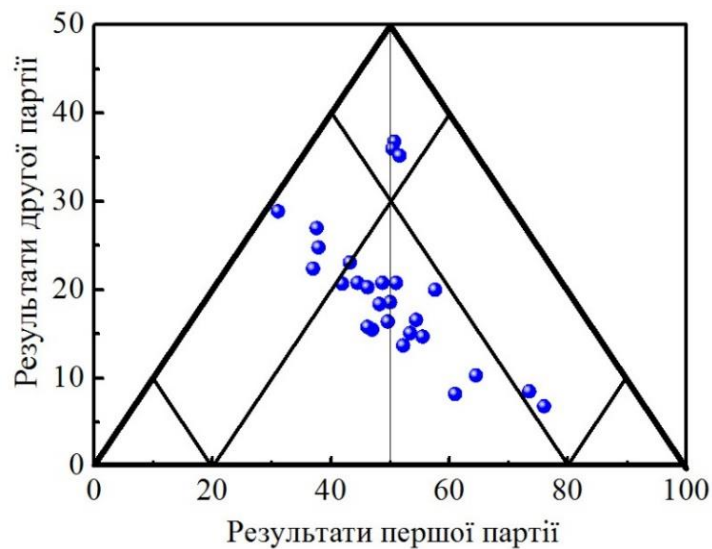

Рис. 2.20. Парламентські вибори 2006 року (модель трикутника Нагаями)

У більшій частині областей (15) дві партії, що лідирують, набрали в сумі більше 65% голосів, що вже свідчить про формування системи середніх партій (за П. Меєром), тоді як на парламентському рівні партії-переможці – Партія регіонів та Блок Юлії Тимошенко набирають в сумі лише 55% голосів електорату.

Після позачергових парламентських виборів 2007 року ситуація знову змінилася, проте в передбаченому напрямку. Ефективне число партій зменшилося до трьох. Дві провідні партії залишилися тими ж самими – ПР та Блок Юлії Тимошенко, проте на цей раз вони в сумі вже набрали 65% голосів, що свідчить про завершення етапу формування системи середніх партій. А відповідно до діаграми трикутника Нагаями (див. Рис. 2.23) ми бачимо, що практично усіх областях дві сили, які лідирують, набирають у сумі 65% і більше голосів.

*Рис. 2.21. Позачергові парламентські вибори 2007 року
(модель трикутника Нагаями)*

Цікаво також, що за результатами виборів 2007 року сфера чіткої багатопартійності залишилася порожньою, за винятком чотирьох областей, тоді як більшість областей перебуває у секторі невизначеності, проте максимально наближені до двопартійності. І вперше за всю історію парламентських виборів в Україні три області опинилися в зоні біпартійності.

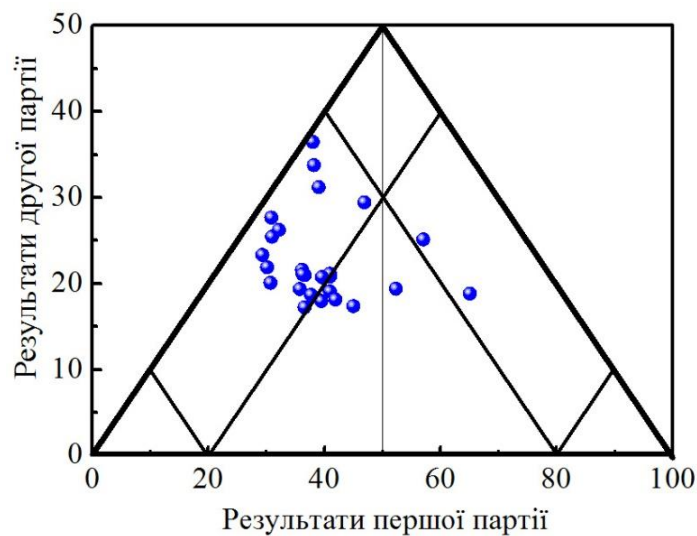
Якщо між моделями партійної конкуренції 2006 та 2007 років – мінімальна різниця, за винятком: 1) суттєвого зростання електоральної підтримки «другої» політичної партії (на загальнонаціональному рівні підтримка БЮТ зросла з 22,3% у 2006 році до 30,7% у 2007 році, тоді як на регіональному рівні – у 2006 році електоральна підтримка БЮТ становила 5–20%, а вже наступного року основний масив даних знаходився в діапазоні 15–20%); 2) у 2007 році в секторі «еквілібриуму Дюверже» перебувало три регіони, що позначає суто двопартійний формат змагань.

Особливістю цих двох послідовних виборчих циклів є не лише спільне нормативне поле у вигляді суто пропорційної виборчої системи, але і тенденція до зростання ролі домінантної партії. Хоча, відповідно до наших моделей, більшість регіонів перебуває в «перехідному» секторі, проте тенденція до однопартійності (аніж до двопартійності в цьому випадку) більш помітна. Якщо в 2006 році більше 50% голосів виборців на локальному рівні набрало 7 політичних сил, то через рік вже 11, при чому в секторі суто домінантної однопартійності опинилось два регіони, де політична партія, що лідирує, набрала більше 70% голосів.

На парламентських виборах 2012 року виборча система знову повернулася до змішаного зразка. Передбачуваний на основі двох попередніх циклів виборів тренд до однопартійного домінування не реалізувався, навпаки, відбулось повернення до формату «конкурентності». Ситуація дещо атипічна, адже загальнонаціональний розподіл електоральних преференцій практично не змінився, Партія регіонів набрала 30% голосів виборців (порівняно з 32,1% у 2006 та 34,4% у 2007 роках) та «Батьківщина» 25,6% голосів (БЮТ порівняно – 22,3% у 2006 та 30,7 у 2007 роках), проте візуалізація даних за допомогою трикутника Нагаями (див. Рис. 2.22) має зовсім відмінний вигляд від двох попередніх моделей. Внутрішній сектор трикутника стає практично пустим, що, відповідно до тлумачення автора моделі, означає пожвавлення партійної конкуренції. Адже всі точки, що містяться в ньому, не відповідають зразкам суто моно-дво- чи поліцентричної партійної конкуренції. Логіка абсолютно

зрозуміла та виправдана, адже в цьому сегменті, для прикладу, перебувають регіони з таким розподілом голосів між двома провідними партіями: 30% – 5%, 65% – 15%, 40% – 10%, з максимально широким спектром результатів політичної партії, що лідирує – від 20% до 80%.

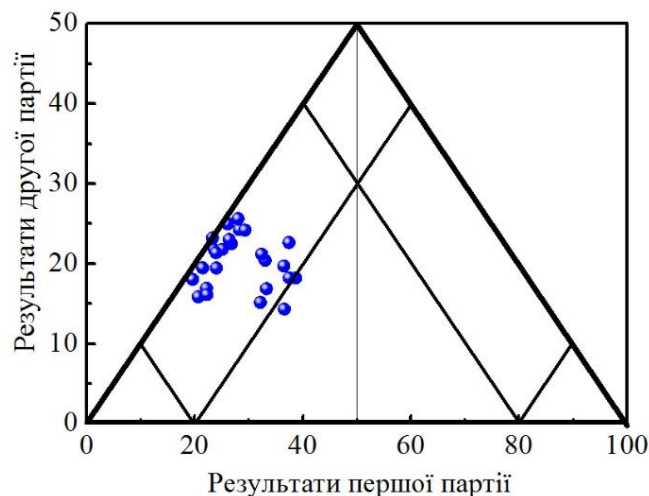
Формат конкуренції партійної системи 2012 року набрав рис «активної змагальності», де, поряд із двома сильними провідними партіями, решта партій також користуються суттєвою підтримкою. На загальнонаціональному рівні – це три політичні сили, що подолали виборчий бар'єр – «УДАР» – 14%, КПУ 13,2%, «Свобода» – 10,5% голосів виборців, що також є демонстрацією запиту електорату на «нові» політичні сили, проте з раціональним зваженням їх «прохідності», адже решта політичних сил набрали мінімальну кількість голосів >1,6%.

*Рис. 2.22. Чергові парламентські вибори 2012 року
(модель трикутника Нагаями)*

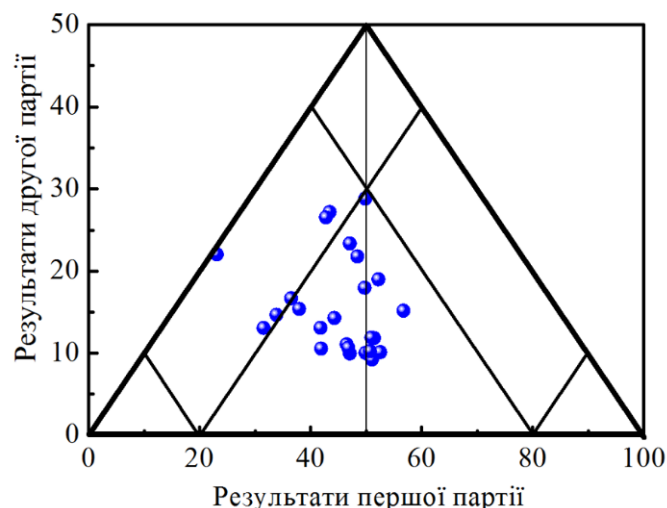
Повне переформатування влади та дострокові парламентські вибори 2014 року не принесли кардинальних змін у формат конкурентності партійної системи. Навпаки, тенденція до конкурентної багатопартійності ще більше проявилась. Дві провідні політичні партії «Народний фронт» та Блок Петра Порошенка направили приблизно однакову кількість голосів як на

загальнонаціональному рівні – 22,1% та 21,8%, відповідно, так і на локальному, де діапазон електоральної підтримки партії, що лідирує, становить 20–40% (див. Рис. 2.23), а другою в списку – 15–25%, і це в основному (17 з 25 регіонів) формат конкуренції «Народний фронт – Блок Петра Порошенка» або ж обернено «Блок Петра Порошенка – «Народний фронт». Лише в східних областях лідерські позиції займав Опозиційний блок (у двовекторній комбінації з Блоком Петра Порошенка). Отже, в цьому кейсі бачимо хороші інтерпретаційні можливості моделі трикутника Нагаями у виявленні загальних рис формату конкурентності партійної системи. Попри переформатування партійних сил та відмінність домінантних сил у різних регіонах країни, все ж формат партійної системи не зазнав суттєвих змін. Присутня як конкурентна боротьба між першими в рейтингу політичними силами, так і, паралельно, з третіми силами, такими як Об'єднання «Самопоміч» чи Опозиційний блок, які навіть в окремих регіонах здобули лідерські позиції, отримавши на загальнонаціональному рівні 11% та 9,4% голосів виборців, пропорційно. Вперше за всю історію парламентських виборів у незалежній Україні, на локальному рівні, жодна з партій не набрала більше 40% підтримки виборців. Практично всі партії, що подолали виборчий бар'єр, позиціонували себе як «нові» політичні сили, що максимально сприяло рівню конкурентності між ними не лише на загальнонаціональному рівні, а й на локальному.

*Рис. 2.23. Позачергові парламентські вибори 2014 року
(модель трикутника Нагаями)*

Дуже цікава дослідницька ситуація спостерігається за результатами дострокових парламентських виборів 2019 року. Знову абсолютно змінена конфігурація парламентського корпусу, знову виграла вибори «нова» політична сила, індекс націоналізації якої однаково дуже високий, проте візуалізація даних відповідно до трикутника Нагаями (див. Рис. 2.24) має суттєво відмінний вигляд. Особливість конкурентних параметрів партійної системи полягає, на нашу думку, саме в позиції, що займає друга партія в рейтингу на локальному рівні. Уся сукупність точок знову змістилась у сектор невизначеності, з мінімальною конкуренцією між двома провідними політичними силами. Електоральна підтримка першої в списку партії («Слуга народу») коливається в діапазоні 30–69%, тоді коли підтримка другої в списку партії на рівні регіонів становить 10–20% (за винятком 5 областей), це в розрізі регіонів Опозиційна платформа — «За життя», «Батьківщина», «Європейська солідарність» та «Голос», електоральна підтримка яких на загальнодержавному рівні лежить у межах 13–8%. Цікаво також відзначити, що незважаючи на найвищий показник електоральної підтримки за всю історію незалежності України, яку здобула партія «Слуга народу» – 43,2%, формат міжпартійної конкуренції не набув ознак моноцентричності, сектор домінування єдиної партії залишився пустим.

*Рис. 2.24. Позачергові парламентські вибори 2019 року
(модель трикутника Нагаями)*

Отож, партійна система України від періоду здобуття нею незалежності і до сьогодні зазнала значних змін. Формат партійної конкуренції змінився з багатопартійності атомізованого типу до системи обмеженого плюралізму. За допомогою моделі трикутника Нагаями ми простежили еволюцію партійної системи України через призму одно-, дво- та багатопартійності. Дійшли висновку, що протягом усього досліджуваного проміжку часу проявляється нечітка та дуже мінлива тенденція до укрупнення ролі та впливу кількості партій, що проходять у парламент. З перших років незалежності утвердилася багатопартійна система, яка надалі лише змінювала свій формат, переважно у напрямку зменшення кількості партій, що долали виборчий бар'єр. Аналізуючи усі сім циклів парламентських виборів (1998–2019 роки) за допомогою трикутника Нагаями, ми бачимо умовне «кружляння» в лівій частині трикутника, в якій містяться зони багатопартійності та перехідного і нестабільного періоду. У 1998 році партійна конкуренція мала обриси багатопартійності, з нахилом до атомізованості, проте між політичними силами, що лідирують, була помітна партійна конкуренція. Наступні виборчі цикли 2002, 2006 та 2007 років характеризуються нестабільністю партійної змагальності, тому, навіть незважаючи на значну чисельність учасників виборчого процесу, партійна система не набула рис справжньої конкурентної багатопартійності, а, навпаки, почав формуватись тренд з ознаками прямування до однопартійності (з домінантною Партією регіонів). Після парламентських виборів 2012 та 2014 років (зважаючи на значний конкурентний потенціал між двома лідерськими партіями) формат партійної системи знову набрав рис багатопартійної змагальної системи, проте вже у 2019 році він знову змістився в сектор невизначеності. Можна зробити припущення, що допоки електоральна волатильність буде такою ж високою, а націоналізація політичних партій та партійної системи України порівняно незначною, важко говорити і про інституалізацію конкретного конкурентного зразка партійної системи.

За умов політичної нестабільності в країні, проблемності імплементації та прямої реалізації державного фінансування партій [3; 130], ототожнення

політичної партії з її лідером, зростання популістичних тенденцій, застосування політичними силами тактичних маніпулятивних засобів, спрямованих лише на досягнення електоральних цілей, а не на стратегічну розбудову країни та політичної нації, вбачається вкрай складним для реалізації завданням прогнозування подальших змін формату партійної конкуренції.

Висновки до розділу 2

Підсумовуючи, варто відзначити, що еволюція партійної системи України з точки зору обраної методології демонструє єдиний тренд, спільний для усіх трьох методик, а саме трансформацію в напрямі обмеження кількості політичних партій, посилення конкуренції між ними та спорадичними елементами широкої популяризації окремих політичних сил. Проте ця тенденція є дуже сповільненою, з частими «поворотами назад» та феноменами, які складно піддаються раціональному науковому поясненню відповідно до класичних партійних теорій. Через те, що усі елементи системи характеризуються браком інституалізації та не працюють/співпрацюють синхронізовано, функціонування всієї системи є також не автономним, а абсолютно залежним від мінливих зовнішніх та внутрішніх викликів, які також модифікуються від виборів до виборів. Спочатку ми проаналізували комплексні показники націоналізації партійної системи України впродовж 1994–2019 років. Попередня практика застосування індексу та його математичне обґрунтування свідчать про помітний рівень націоналізації, лише за умови, що показник перевищує 0,7. Діапазон 0,85–1 демонструє найвищі показники націоналізації як партійних систем, так і окремих політичних партій. В українських реаліях помірно високі значення показника лежать за позначкою 0,75. Проаналізувавши впродовж 8 циклів парламентських виборів (1994–2019 роки) 51 політичну силу, що отримала найвищі результати ($\geq 3\%$), бачимо, що лише 12 політичних партій характеризуються показником у межах 0,75–1 (у нашому випадку верхня максимальна межа 0,89). Комплексний показник націоналізації хоч і стабільно зростає впродовж періоду незалежності, проте все ще перебуває на недостатньо

високому рівні, що свідчить про значущість чинників регіоналізації в загальнонаціональному масштабі. Також дослідження в межах цієї методики дозволяє виявити ще один латентний та дуже контроверсійний феномен, а саме те, що партії без місцевих осередків здобували найбільшу підтримку електорату, і, що найцікавіше, – демонстрували найвищі показники націоналізації, тобто їх підтримка рівномірно висока у всіх регіонах України. І саме за їх рахунок відбувається підвищення загального показника націоналізації партійної системи. Отож, отримані кількісні показники індексів націоналізації демонструють присутність позитивного, хоч і уповільненого тренду до зростання рівня націоналізації партійної системи України, проте існує велика кількість перешкод (політична воля еліти, тривалість «життя» партій, електоральна волатильність, надмірна орієнтація на лідера, мовний бар'єр, що ділить електорат, недовіра населення до політичних партій і т. ін.), які сповільнюють процес і вкотре активізують векторну дилему розвитку партійної системи України, яка циклічно коливається між домінантними полюсами націоналізації та регіоналізації.

Інтерпретуючи отримані показники електоральної волатильності для України, можемо стверджувати, що екстремальна мінливість виборчих преференцій населення негативно впливає на стабільність функціонування партійної системи. Враховуючи наші попередні кількісні дослідження показників націоналізації політичних партій та партійної системи України, варто зазначити ще один доволі неоднозначний факт, що впливає із зіставлення емпіричних індексів націоналізації та волатильності. Парадоксальна ситуація спостерігається впродовж останніх двох виборчих циклів – із максимальним зростанням електоральної волатильності зростають і показники націоналізації партійної системи (хоча, логічно припустити, що кореляція повинна була б бути оберненою). В українському варіанті подій поясненням може бути одночасна «гонка» за «новими» політичними силами та зневіра в «старих», яка і провокує зростання індексу електоральної волатильності і в той же час стає можливою поява партій з максимальними

показниками націоналізації (0,89 у БПП та «Слуги народу»). Ця гіпотеза потребує більш детального дослідження та комплексної верифікації.

Отож, партійна система України від періоду здобуття нею незалежності і до сьогодні зазнала значних змін. Формат партійної конкуренції (за типологізацією Дж. Сарторі) змінився із багатопартійності атомізованого типу до системи обмеженого плюралізму. За допомогою моделі трикутника Нагаями ми простежили еволюцію партійної системи України через призму одно-, дво- та багатопартійності. Дійшли висновку, що протягом усього досліджуваного проміжку часу проявляється нечітка та дуже мінлива тенденція до укрупнення ролі та впливу кількості партій, що проходять у парламент. З перших років незалежності утвердилася багатопартійна система, яка надалі лише змінювала свій формат, переважно у напрямку зменшення кількості партій, що додали виборчий бар'єр. Аналізуючи усі сім циклів парламентських виборів (1998–2019 роки) за допомогою трикутника Нагаями, ми бачимо умовне «кружляння» в лівій частині трикутника, в якій містяться зони багатопартійності та перехідного нестабільного періоду. У 1998 році партійна конкуренція мала обриси багатопартійності, з нахилом до атомізованості, проте між лідерськими політичними силами була помітна партійна конкуренція. Наступні виборчі цикли 2002, 2006 та 2007 років характеризуються нестабільністю партійної змагальності, тому навіть незважаючи на значну чисельність учасників виборчого процесу партійна система не набула рис справжньої конкурентної багатопартійності, а, навпаки, почав проявлятися тренд з ознаками прямування до однопартійності (з домінантною Партією регіонів). Після парламентських виборів 2012 та 2014 років (зважаючи на значний конкурентний потенціал між двома лідерськими партіями) формат партійної системи знову набрав рис багатопартійної змагальної системи, проте вже у 2019 році вкотре змістився в сектор невизначеності. Можна зробити припущення, що допоки електоральна волатильність буде такою ж високою, а націоналізація політичних партій та партійної системи України порівняно незначною, важко говорити і про інституалізацію конкретного конкурентного зразка партійної системи.

За умов політичної нестабільності, проблемності імплементації та прямої реалізації державного фінансування партій, ототожнення політичної партії з її лідером, зростанням популістичних тенденцій, застосування політичними силами тактичних маніпулятивних засобів, спрямованих лише на досягнення короткострокових електоральних цілей, а не на стратегічну розбудову країни та політичної нації, вбачається вкрай складним для реалізації завданням, прогнозування подальших змін формату партійної конкуренції України.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ

ПАРТІЙНОЇ СИСТЕМИ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

3.1 Процес консолідації партійної системи Польщі та показники її волатильності

Історія загальнодержавних демократичних виборів у Польщі розпочинається з кінця 80-х років ХХ ст., завдячуючи своїм успіхам, передусім, «Солідарності» – організації, що розбудила в поляків дух націоналізму та нестримне бажання до свободи як економічної, так і політичної. Вона початково заснована, як неурядова профспілка (14 серпня 1980 р. в Гданську) групою місцевих активістів на чолі з Л. Валенсою, це була перша незалежна профспілка серед країн радянського блоку [271].

Говорячи термінами партології, спілка була створена винятково «знизу» та увібрала в себе усе незадоволення чинним ладом у країні, стала найперспективнішою альтернативою розвитку і, як наслідок, породила широкий, ненасильницький, антикомуністичний громадський рух, який у часи найбільшої популярності чисельно сягав майже 10 мільйонів членів [229]. Населення вбачало в ній єдиний ефективний та дієвий інструмент боротьби з критично завищеними цінами, тотальним контролем комуністичної влади, що вилився в більше ніж річний загальнодержавний воєнний стан, а водночас «Солідарність» слугувала успішною експериментальною платформою і своєрідним шаблоном для подальшого творення незалежних громадських ініціатив та політичних партій [236].

Перші післявоєнні частково демократичні вибори стали результатом двомісячних насичених перемовин між представниками влади, опозиції (інтегрованої «Солідарністю») та костелу, що в історії Польщі здобули назву «круглий стіл». Парламентські вибори відбулась у червні 1989 року, на умовах домовленостей Круглого столу – 65% мандатів до Сейму (399 депутатів із 460) автоматично належить партіям комуністичного крила, решта ж 35%

(161 депутат) – безпартійним, шляхом вільних виборів у 108 округах із чітко визначеною квотою в 1–3 мандати. Вибори ж до Сенату мали відбутися на 100% демократичних засадах. Перед виборами офіційно була легалізована «Солідарність» під ширшою назвою «Громадянський комітет «Солідарність»» (Komitet Obywatelski «Solidarność»), яка виникла після чергового її переформатування наприкінці 1988 року (тоді назва була – Громадянський комітет під керівництвом Незалежної самоврядної профспілки «Солідарність» Леха Валенса) [191, с. 53].

За результатами обох турів виборів, усі опозиційні кандидати належали до ГК «Солідарність»: 161 з 161 мандатів у Сейм та 99 зі 100 – у Сенат. Проте такий коаліційний формат влади виявився малоефективним, навіть славнозвісна опозиційна альтернатива «Ваш президент – наш прем'єр» не змогли врятувати ситуацію від повного дисбалансу функціонування. Водночас падіння комуністичного режиму ознаменувало нову главу в історії Польщі та в історії «Солідарності», яка виявилась малопідготовленою до нової ролі – політичної партії, а не профспілки, і тих високих народних очікувань, що на неї покладались. Л. Валенса ж заявив про намір балотуватися у президенти Польщі і переміг у виборах 1990 року, ставши першим президентом Польщі, який був обраний всенародним голосуванням. Враховуючи, що його основним конкурентом був Т. Мазовецький, який також був вихідцем із «Солідарності», це ще більше загострило внутрішньопартійні протистояння, призвело до багатьох ідейних та особистих конфліктів. Групи пост-Солідарності перестали діяти проти загального ворога, яким була Польська об'єднана робітничка партія [187, с. 342]

Це, своєю чергою, ще більше посилювало протистояння як у парламенті, так і в уряді. Як наслідок, 1991 року відбулись позачергові парламентські вибори, цього разу уже повністю демократичні та вільні. Цікавою особливістю виборів є те, що вони відбувались за пропорційною виборчою системою, проте без виборчого бар'єру. Ще однією специфічною характеристикою виборів 1991 року є те, що основна частина мандатів була розподілена на округи (391 з 460),

тобто для того, щоб потрапити в парламент, партії достатньо було сформувати тільки локальні списки, що було очевидною перевагою для малих партій, тоді як решта 69 мандатів можна було отримати лише шляхом формування загальнодержавних списків, єдиною умовою тут було присутність локальних списків партії, як мінімум, у 5 (з 37) виборчих округах, що, своєю чергою, автоматично, надавало більше шансів великим партіям (лише 16 із 111 виборчих комітетів змогли виконати цю умову). У результаті виборів до складу Сейму увійшло 29 виборчих комітетів, із яких 11 мали лише по одному представникові, а ще 7 – менше 5 депутатів [156]. Фрагментація політичної сцени спричинила дестабілізацію, що продемонструвало очевидну потребу змін у виборчому законодавстві на наступних парламентських виборах.

Вираховуючи індекс електоральної волатильності, ми знову скористаємось модифікованою його версією, тобто беремо до уваги нові політичні сили, що здобули парламентський мандат¹¹ (рейтинг більше 5%), проте для зіставлення також вираховуватимемо і класичний варіант індексу. В обох випадках беремо до уваги усі виборчі комітети, що набрали більше 1% голосів за результатами парламентських виборів.

Враховуючи, що парламентські вибори 1989 року були лише на третину вільними, дослідження темпів волатильності доречно розпочати із зіставлення виборчих циклів 1993–1991 років, для цього детальніше проаналізуємо результати виборів 1993 року. В основному виборчі комітети не змінювались суттєво, ані їх назва, ані склад. Різниця в отриманих голосах для жодної політичної сили не перевищувала 10%.

Проте є деякі особливості, наприклад, ми порівнюємо Виборчу католицьку акцію (ВКА, пол. – Wyborcza Akcja Katolicka) – виборчий комітет, який брав участь у парламентських виборах 1991 року з Католицьким виборчим комітетом «Батьківщина» (КВК «Б», пол. – Katolicki Komitet Wyborczy «Ojczyzna»), що був присутній у виборчих списках 1993 року. Основною

¹¹ Окрім парламентських виборів 1991 року в Польщі, де виборчий поріг був відсутній, ми братимемо до уваги лише виборчі комітети, що отримали більше 5% електоральної підтримки

політичною силою в обох комітетах був Християнський національний союз. Партія християн-демократів 1991 року балотувалась окремо, а в 1993 році в блоці з Християнським національним союзом, а також Християнською народною партією, Консервативною партією та Федерацією польського підприємництва (тобто коаліцію утворили партії, похідні від руху «Солідарність»). Щодо решти 13 порівнюваних політичних сил, то особливих переформатувань не відбулось.

Найбільше голосів за результатами виборів здобула коаліція Демократичний лівий альянс (ДЛА, пол. – Sojusz Lewicy Demokratycznej, SLD), яка є прямою спадкоємицею комуністичного режиму (коаліція була створена навколо партії «Соціал-демократія Республіки Польща», пол. – Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej, SRP, заснованої в 1991 році, яка «своєю чергою», була створена після саморозпуску Польської об'єднаної робітничої партії (ПОРП, пол. – Polska Zjednoczona Partai Robotnicza, PZPR) у 1990 частиною її активістів), усього до коаліції увійшло 5 посткомуністичних соціалістичних політичних сил [290, с. 58]. Цікаво, що порівняно з 1991 роком коаліція поліпшила свій рейтинг більше ніж на 8%.

Польська селянська партія (ПСП, пол. – Polskie Stronnictwo Ludowe, PSL), набравши більше 15% електоральної підтримки, стала другою в рейтингу політичних сил. Політична партія створена в 1990 році задля інтеграції електорату з аграрними, центристськими та християнськими демократичними поглядами [230]. Разом із ДЛА створили спочатку коаліційну більшість і, як наслідок, – уряд.

Демократичний союз (ДС, пол. – Unia Demokratyczna, UD) був створений як об'єднана коаліція після президентських виборів 1990 року колами «Солідарності», що підтримували кандидатуру прем'єр-міністра Т. Мазовецького. ДС став партійною платформою, яка об'єднала політиків «постсолідарності» з широким спектром політичних поглядів від ліво-соціал-демократичних, соціал-ліберальних та християнських демократів до ліберально-християнських та консервативних [296]. На перших вільних

парламенських виборах 1991 року саме ДС набрав відносно більшість голосів, що становило трохи більше 12%, проте різниця з «посткомуністичним» ДЛА становила менше одного відсотка.

Наступним у рейтингу результатів виборів 1993 року є Робітничий союз (РС, пол. – Unia Pracy, UP), який набрав більше 7% голосів. Якщо висока підтримка посткомуністичних ДЛА та ПСП не викликала особливого здивування, то результат «постсолідарного» РС, який офіційно був створений лише за кілька місяців до виборів, усе ж виявився несподіванкою. Щобільше, РС навіть брав участь у коаліційних перемовинах із ДЛА та ПСП, проте через суттєві розбіжності у підході до економічних питань партія все ж не увійшла до складу коаліції [236, с. 194–200].

Завершальними в нашому списку будуть три політичні сили, що отримали близько 5%. Розпочнемо з політичної партії, що має найдовшу історію. Це Конфедерація незалежної Польщі (КПН, пол. – Konfederacja Polski Niepodległej, KPN), заснована 1979 року Л. Мочульським, Т. Станським та Р. Шереметьєвим як перша антикомуністична партія в Центральній та Східній Європі в післявоєнний період [308]. На парламентських виборах 1991 року КПН досягла найбільшого успіху після 1989 року, вигравши 7,50% голосів, що надало їй 51-е місце в Сеймі та 4-е у Сенаті. За результатами виборів 1993 року партія КПН отримала на 2% менше, проте змогла подолати виборчий поріг, але, враховуючи домінування в Сеймі «посткомуністичної» коаліції ДЛА та ПСП, КПН залишалася в опозиції протягом усього терміну повноважень [249]. Офіційно партія проіснувала аж до 2018 року, проте через численні внутрішньопартійні кризи, балотуючись ще лише двічі на виборах, виборчий бар'єр більше не пододала.

Останньою політичною силою, що змогла подолати 5% виборчий поріг, був комітет, створений з ініціативи Л. Валенси для підтримки свого президентського курсу в парламенті, проте політична сила не виправдала його очікувань, не отримавши запланованих хоча б 25% голосів [157, с. 281]. Йдеться про Безпартійний блок підтримки реформ (ББПР, пол. – Bezpartyjny

Blok Wspierania Reform, BBWR), створений на базі спілки (а не політичної партії) безпосередньо 1993 року. Після програшу Л. Валенси на чергових президентських виборах 1995 року в блоці відбувся розкол, а згодом він був переформатований у політичну партію «Блок для Польщі» (пол. – Blok dla Polski), проте на парламентських виборах 1997 року зміг отримати лише трохи більше 1% електоральної підтримки населення, не подолавши виборчий бар'єр.

З огляду на історичну значущість, також варто згадати Незалежну самоврядну профспілку «Солідарність», яка набрала 4,9% голосів, а отже, не пододала 5% виборчий поріг. Підтримка на попередніх парламентських виборах була практично ідентичною – 5,05%. Відсутність досвіду функціонування як політична партія, інколи амбівалентні інтереси її прихильників та самих функціонерів, неузгодженість стратегічних пріоритетів у політичній верхівки партій, а в 1995 році ще й поразка Л. Валенси на президентських виборах суттєво знизили впливовість та авторитетність цієї політичної сили серед населення [309].

Обов'язкової уваги також заслуговують ще дві політичні сили попри те, що вони набрали близько 4% електоральної підтримки, не подолавши виборчий бар'єр у 1993 році, хоча за результатами виборів 1991 року їх підтримка сягала 7–8%. Центрова угода (ЦУ, пол. – Porozumienie Centrum, PC)) – польська політична партія з християнсько-демократичним профілем, утворена 1990 року з ініціативи Я. Качинського [313], на її основі 2001 року було засновано «Право та справедливість» (ПіС, пол. – Prawo i Sprawiedliwość, PiS).

Другою політичною силою став Ліберально-демократичний конгрес (ЛДК, пол. – Kongres Liberalno-Demokratyczny, KLD) – польська політична партія ліберального характеру, що функціонувала в 1990–1994 роках на принципах розширення вільного ринку, активної декомунізації, європейської інтеграції та ідеологічного нейтралітету країни. Спочатку партію очолив Я. Левандовський, а з 1991 року Д. Туск став новим лідером ЛДК. Згодом, у 1994 році ЛДК приєднався до Демократичного союзу, створивши нову політичну силу Союз Свободи [282, с. 105]. І апогеєм історії є 2001 рік, коли

значна частина активістів конгресу взяли участь у будівництві Громадянської платформи (ГП, пол. – Platforma Obywatelska, PO). Саме ці дві політичні сили – ПiС та ГП, що виникли з ЦУ та ЛДК, і стали основними політичними партіями Польщі в ХХІ ст., з кожними виборами все більше і більше спрямовуючи конфігурацію партійної системи Польщі в русло функціональної двопартійності.

Таблиця 3.1

**Індекс електоральної волатильності (ІЕВ)
партійної системи Польщі (1993–2019 роки)**

Індекс/рік	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
ІЕВ (корегований)	25,9	29	44,7	31,3	22,7	10	30,2	12,8
ІЕВ (класичний)	19,5	9,3	29,7	31,3	22,7	5	20,2	9,4
к-ть п.п. для ІЕВ (кор)	14	6	8	7	6	5	8	5
% партій для ІЕВ(кор)	98,3	91,9	99	91,3	98,5	95,7	99,1	98,9
к-ть п.п. для ІЕВ (кл)	12	4	5	7	6	4	5	4
% партій для ІЕВ(кл)	85,6	52,6	68,9	91,3	99	85,7	79,1	92,1
К-ть п.п., що отримали >1%	15	10	8	11	6	7	8	5

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

Як бачимо з Табл. 3.1, всього за результатами парламентських виборів 1993 року більше 1% підтримки здобула максимальна кількість (упродовж досліджуваного нами часу) політичних сил – 15, проте «повторюваними», тобто такими, дані яких ми використовуємо для обрахунку кінцевої формули, були 14 виборчих комітетів для корегованого індексу та 12 – для класичного. Проте, враховуючи таку велику кількість політичних сил, бачимо, що загальний показник волатильності не був екстремально високим, сягаючи позначки 25,9, що пояснюється порівняно високою схожістю патернів електоральної підтримки для виборів 1991 та 1993 років, яка була однаково високо фрагментована для обох циклів виборів.

Наступні парламентські вибори 1997 року стали справжнім лакмусовим папірцем для польських правоцентристів, даючи їм шанс переосмислити минулі

помилки роздробленості, поразки та вийти на політичну сцену знову, але вже як єдина інтегрована політична одиниця, з широким електоратом та шансом на перемогу. Партийна система, побудована в Третій Польській республіці, зазнавала постійної еволюції, з огляду на перманентні трансформації політичних партій. Специфіка формування політичних груп, похідних від демократичної опозиції, відверто демонструвала, що вони йшли неприродним шляхом розвитку [194, с. 107]. Ефектом цього несприятливого процесу стала не лише інституційна слабкість, а й значна кількість конкуруючих політичних сил із подібним ідеологічним характером та пріоритетами. Справжнім іспитом для політичних партій стали навіть не перші демократичні парламентські вибори 1991 року, а саме наступні – 1993 року, коли вперше було застосовано інститут виборчого порогу. Як виявилось, за результатами виборів, якісна конкуренція на демократичних виборах вимагала значно більшої спроможності до співпраці, аніж до змагання. Демократичні сили цей іспит провалили, не змігши сформувати демократичну коаліцію. Вибори 1997 року запропонували шанс на реабілітацію. Співпраця політиків цього разу стала вже необхідністю, з огляду на дві визначальні умови, оскільки зберігалася установка виборчого порогу та впроваджувався спосіб фінансування політичних партій із державного бюджету на підставі Закону про політичні партії від 27 червня 1997 року [299]. Саме ці два, зазначені вище, чинники вплинули на стабілізацію польської партійної системи, але в той же час, за умови не врахування цих викликів, вони мали потенціал також стати смертельним викликом для немобілізованих політичних сил, які з якихось причин не змогли вчасно сформувати сильні виборчі коаліції. Як дуже влучно зазначає польський дослідник А. Левандовські, «невдалий бій (вибори 1993 р. – автор) позитивно позначився на правих колах, які почали «професійно» думати про політичне суперництво... став першим кроком у створенні єдиних тенденцій правого політичного руху. Ми вважаємо, що на їх «консолідацію» вплинула не лише електоральна поразка, але й висновки з власних помилок, тобто не встановлення спільного кандидата на президентських виборах 1995 року (як наслідок, переміг посткомуністичний

кандидат О. Кваснівський) та відсутність ефективної комунікації із своїм електоратом» [194]. З огляду на такі умови, процес приєднання до процесу виборів 1997 року видався не стільки природним, але навіть необхідним. Демократична коаліція з гідністю прийняла цей виклик, сформувавши виборчу коаліцію – Виборча акція «Солідарність», що дозволило альянсу демократичних сил набрати майже 34% електоральної підтримки та врешті відсторонити лівих від влади.

Виборча акція «Солідарність» була заснована 8 червня 1996 року, ініціатором цього угруповання стала НСПС «Солідарність», яка уклала угоду з правими та антикомуністичними групами та об'єднаннями, яких сумарно було 18, а після підписання угоди про створення коаліції приєднались ще 5 політичних груп, після наступних численних процесів фрагментації альянс налічував близько 40 політичних груп [157, с. 224].

Через таку широку коаліцію та нерівномірність чисельності окремих груп виникла потреба визначити розподіл голосів у головному органі коаліції, тобто Національній раді ВАС. Оскільки провідною організацією стала профспілка «Солідарність» то вона і отримала 50% акцій, решта ж політичних угруповань – по 1–5% голосів [155, с. 80].

З самого початку існування ВАС, зокрема після успіху на виборах, існували ідеї перетворення коаліції в єдину політичну партію [310]. Хоча було досягнуто основної мети інтеграції політичних груп – повернення до великої політики та формування парламентської коаліційної більшості і уряду, проте в процесі врядування дуже швидко повернулися проблеми та амбіції щодо політичних прагнень окремих лідерів [281, с. 7], що спричинило розпад парламентської коаліції, а неспроможність домовитись про висунення єдиного кандидата на президентських виборах 2000 року остаточно запустило дезінтегруючі тенденції в коаліції. Крім того, внутрішні конфлікти у виборчій коаліції не створили позитивного іміджу в суспільстві. Наступні парламентські вибори 2001 року знову виявилось доленосними, і не тільки для «Солідарності», але і для всієї партійної системи Польщі. Ідеологічні відмінності всередині

правоцентриських сил виявилися занадто сильними, щоб поєднати їх в єдине ціле. Зрештою, як знову ж таки зазначає А. Левандовські, ВАС виявився упущеною можливістю, втративши шанс назавжди увійти в ландшафт польської партійної системи. Проте її розпад – це ціна, яку польським правим довелося заплатити, щоб пройти процес інституалізації. У результаті, завдяки трансформаціям ВАС, вдалося кристалізувати ідеологічні течії, раніше розпорошені на невеликі групи. Вона не зникла, а розпалася на декілька «елементів». Неважко помітити, що це був крок вперед [194, с. 126]. Дезінтеграція ВАС водночас стимулювала процеси об'єднання політичних рухів усередині неї, в кінцевому підсумку на «руїнах» ВАС були сформовані дві сильні групи ГП та ПіС, які – як показали вибори в перших двох декадах XXI століття – сприяли стабілізації політичної сцени в Польщі.

Союз Свободи (СС, пол. – Unia Wolności, UW), що виник внаслідок злиття Демократичного союзу та Ліберально-демократичного конгресу, вирішив балотувались самостійно і посів третє місце, отримавши 13,4% голосів і 60 депутатських місць та 8 сенаторських місць. Разом із ВА «Солідарність» він створив урядову коаліцію, запропонувавши шість своїх міністрів та віце-прем'єр-міністра Л. Бальцеровича [302, с. 83].

Рух за реконструкцію Польщі (РРП, пол. – Ruch Odbudowy Polski, ROP) – польська права політична партія, що також не забажала увійти в коаліцію ВАС, зважаючи на несподіваний успіх його лідера Я. Ольшевського на президентських виборах 1995 року (він посів 4-е місце, набравши 6,86% голосів), зрештою в результаті чого вона офіційно і було зареєстрована. Я. Ольшевський був упевнений, що завдяки своєму іміджу партія зможе потрапити в парламент самостійно, в чому зрештою і не помилився, оскільки РРП отримала можливі 5,56% [236, с. 132–137].

ДЛА та ПСП також подолали виборчий поріг, отримавши відповідно 27% та 7%, проте цього разу це була очевидна поразка для табору «посткомуністичних» сил, оскільки саме під час правління цієї коаліції в липні

1997 р. сталась так звана «повінь тисячоліття»¹². Це стихійне лихо проявило невідповідність державних служб та нездатність боротися з наслідками катастрофи [236, с. 162], що призвело до суттєвого зменшення підтримки серед населення. Не змігши сформувати свою коаліцію, партії залишились у парламентській опозиції, активно критикуючи уряд та пропонуючи альтернативні рішення.

РС не зміг увійти до Сейму, отримавши лише 4,74% голосів по всій країні, а також не виборов жодного місця в Сенаті. Незважаючи на те, що це одна із сил «постсолідарності», проте вступати в коаліцію правих сил відмовилась. Причиною виборчого провалу найперше варто назвати занадто сильну поляризацію на лінії ВАС – ДЛА, а також подальше зближення політичної сили з ДЛА. На місцевих виборах 1998 року Робітничий союз балотувався спільно з ДЛА, а в 2000 році в результаті внутрішньопартійного референдуму партія відмовилась від власного кандидата в президенти та підтримала кандидатуру Олександра Кваснєвського [227]. Це дало поштовх для налагодження ще тіснішої політичної співпраці з ДЛА.

Також самостійно балотувався на парламентських виборах 1997 року Республіканський союз правих (РСП, пол. – Unia Prawicy Rzeczypospolitej) – виборчий комітет, що був створений на базі Союзу реальної політики Я. Корвіна-Мікке та Республіканської партії Є. Ейсімонтта (до списків також увійшли представники ще інших п'яти політичних сил). Він здобув близько 2% підтримки і більше в такому форматі не продовжував свого функціонування [224].

Починаючи з 1991 року активно почали створюватись політичні угруповання пенсіонерів у різних містах Польщі, на кінець 1993 р. було 7 великих утворень. Тоді ж чотири найбільші уклали угоду про об'єднання. Таким чином, 1994 року [222] була створена Національна партія пенсіонерів (НПП, пол. – Krajowa Partia Emerytów i Rencistów, КРЕiR), ліва політична партія, яка виступала за захист людей похилого віку, пенсіонерів та інвалідів, зменшення державного боргу, боротьбу з монополіями. Дуже цікаво, що навіть

¹² У Польщі загинуло 56 людей, а економічні збиток оцінюються приблизно в 3,5 мільярда доларів [246]

серед об'єднань пенсіонерів велике значення мала прихильність до ідеї «прокомуністичних» чи «постсолідарності», оскільки у початковий період свого існування НПП сприймалась як організація, яка підтримує ЛДА, що призвело до створення конкурентної, уже правої «партії пенсіонерів» під назвою Національний альянс пенсіонерів Республіки Польща (НАП РП, пол. – Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów Rzeczypospolitej Polskiej) у 1997 році [236]. Передвиборча кампанія 1997 року розділила голоси пенсіонерів по стратегічній на той час лінії розмежування «ліві-праві». На парламентських виборах 1997 р. НПП отримала 2,18%, а НАП РП – 1,63% голосів, як наслідок, жодна з партій не потрапила до Сейму.

Останньою політичною силою, якій вдалось перетнути рубіж в 1%, став Блок для Польщі (БдП, пол. – Blok dla Polski, BdP), спеціально переформатований ББПР для участі у виборах 1997 року. На наступних парламентських виборах 2001 року блок балотувався уже спільно з ПСР.

Отже, проаналізуємо тепер показники електоральної волатильності після виборів 1997 року порівняно з 1993 роком. Коаліцію-переможця ВА «Солідарність», порівнюючи з минулим циклом виборів, усе ж вирішуємо прирівняти до 0, з огляду на те, що, по-перше, до її складу увійшло більше 40 політичних сил, а отже, практично неможливо визначити вклад кожної з них, та, по-друге, блок позиціонував себе як єдине утворення (хоча демонстрував найбільшу близькість до «Солідарності», проте все ж ідеологічно неправильно буде зіставити показники блоку з результатами НСПС «Солідарність за 1993 рік, оскільки в цьому випадку нівелюється роль решти 40 політичних сил, що неправильно ані з точки зору політики, ані математики)».

«Союз Свободи» виник у результаті об'єднання Демократичного союзу та Ліберально-демократичного конгресу, а отже, їх результати підсумуємо для зіставлення з СС. РРП став новою політичною силою в парламенті, а отже, в корегованій версії індексу волатильності ми прирівняємо його показник до 0. Показники решти політичних сил – ЛДА, ПРП та РС – просто зіставляємо з попереднім виборчим циклом. Цікаво, що з 10 партій, які змогли набрати

більше 1%, навіть за корегованою методикою, ми порівнюємо лише 6 одиниць, що вже свідчить про помітний рівень електоральної волатильності. Вирахувавши показник волатильності, отримуємо число 29, що репрезентативно відображає усі переформатування в електоральних преференціях населення Польщі. Тоді як некоригований показник становить лише 9,3, враховуючи при цьому 52,6% голосів виборців (див. Табл. 3.1), що свідчить вкотре на користь застосування модифікованої версії індексу.

Парламентські вибори у Польщі 2001 року відбулись відповідно до нового виборчого закону, який вносив суттєві корективи в електоральний процес. Було скасовано загальнодержавний список, натомість вибори мали відбуватись у 41 виборчому окрузі, на кожен з яких було розподілено по 7–19 мандатів. Змінювався також і метод підрахунку голосів на виборах до Сейму – з методу Д'ондта на модифікований метод Сент-Лаге, який є більш прийнятним до середніх партій [211]. Значні обмеження були введені в системі отримання та витрат коштів на виборчу кампанію. Партії могли отримувати субсидії з державного бюджету, які виплачуються щоквартально тим партіям, які отримали понад 3% реально поданих голосів, і понад 6% для коаліції [311]. І тут же проявився перший казус із ГО, яка не висловила бажання зареєструватися як політична партія¹³, а отже, не змогла претендувати на субсидіювання.

Отож, з 15 виборчих комітетів, що брали участь у виборах, тільки 6 змогли подолати виборчий бар'єр. Як уже зазначалось вище, доля ВАС показала, що ідея створення єдиної сильної правоцентристської групи була доречною для політичної ситуації того часу. Щобільше, ідеологічні відмінності всередині блоку та амбіції політиків були надто інтенсивними та строкатими, як наслідок, подальше ефективне функціонування цієї коаліції виявилось неможливим. Правонаступниця ВАС – Виборча акція солідарність правих (ВАСП), набравши 5,6%, не змогла подолати виборчий поріг та потрапити до

¹³ Попереднім законодавством це не заборонялось, головною вимогою участі у виборах було лише створення виборчих комітетів.

Сейму. Натомість знову ж таки відбувся реванш лівих, перемогу здобув блок ДЛА-РС, набравши 41% електоральної підтримки. Разом із ПСП вони сформували парламентську коаліцію більшості [232].

І хоча коаліційна більшість створена традиційними силами лівого фронту, проте вибори 2001 року приносять значні зміни в конфігурацію партійної системи Польщі. За результатами виборів, до Сейму потрапляють три нові політичні сили, це ГП, ПіС та Ліга польських родин. Розпочнемо короткий опис їх із кінця. Отож, Ліга польських родин (ЛПР, пол. – Liga Polskich Rodzin, LPR) – польська права політична партія, заснована 2001 р. шляхом злиття кіл Національно-демократичної партії та Національної партії з подальшим приєднанням інших союзів [121]. Гаслом виборів 2001 року ЛПР було «Нехай Польща буде Польщею» (пол. – Aby Polska Polska była), а під час референдуму 2003 року щодо вступу Польщі до ЄС зайняла негативну позицію. Проте після вступу в ЄС партія все ж виступає за сильну та рівноправну позицію Польщі в ЄС та збереження євроатлантичної орієнтації замість євроазіатської [240]. ЛПР тричі балотувалась самостійно на парламентських виборах і двічі додала виборчий поріг – 2001 та 2005 років.

На самому початку свого існування, а саме з 2001 року, ГО та ПіС мали більше спільного, аніж відмінного. Як зазначає Й. Ключік-Ростковська, яка була міністром праці як в уряді ПіС, так і ГО: «Ці партії справді мали багато спільного, де найголовніше – це коріння постсолідарності». Де основний акцент робився на кадри, тобто людський потенціал, що наповнював ці партії. Сама ж экс-міністр каже: «Коли в 2004 році я вирішила зайнятися політикою, я задумувалась тільки чи варто йти до Туска, чи Качинського» [242].

Справді, ПіС виник в основному з активістів ВАС, зібраних навколо Л. Качинського (міністра юстиції в уряді Є. Бузека ВАС). ГП засновували: Д. Туск (СС), М. Пляжинський (ВАС) та А. Олеховський (тоді незалежний, раніше асоційований із ВАС). Політики та політологи також наводять ще один аргумент на користь інтегруючих ознак між ГО та ПіС: це спільний опонент в образі ЛДА та спільне небажання його чергової перемоги на виборах. «Ворог

був важливим елементом, що об'єднував діяльність ГО та ПіС на той час», – підтверджує політолог Ягеллонського університету, професор Я. Фліс [160]. Усі ці тенденції навіть підштовхнули партії до інституційної інтеграції, як -от у 2002 році партії оприлюднили спільні списки на місцеві вибори. Потім вони намагалися разом сформувати уряд, проте безуспішно.

Спостерігалась також тенденція своєрідної втоми від домінантної межі соціального поділу електорату на «посткомуністичних» лівих та правих «постсолідарності». Особлива «втома» простежувалась від нестабільності правих сил, які постійно апелювали до «Солідарності», проте ефективності було мінімум. Ситуацію навіть не рятував той факт, що саме під час врядування коаліції ВАС вперше спостерігався феномен стабільності уряду, адже Є. Бузек був першим прем'єр-міністром у демократичній Польщі, який очолював уряд весь чотирирічний термін (до того середня тривалість перебування на посту становила 10 міс).

Яскравою емпіричною демонстрацією цього розчарування стали результати місцевих виборів 2002 року, де об'єднаних ГП та ПіС перемогли «протестні» ЛРП чи «Самооборона», які не асоціювали себе з «постсолідарністю», а запропонували альтернативний хід політичної історії. Цей урок чудово засвоїли вищезгадані дві політичні сили і більше ніколи не ставили собі за мету об'єднання, а, навпаки, все більше почали наголошувати на своїх відмінностях, уже ділячи польський електорат по дуже умовній лінії розлому «ліберальна-солідарна» ідеологія.

Зрештою, за результатами виборів ГП стала другою в списку, отримавши більше 12% голосів, проте відмовилась брати участь у формуванні коаліції з лівими силами, тому залишилась в опозиції, ПіС стала четвертою, здобувши 9,5% голосів електорату [232].

Разом із переформатуванням партійних організації та основних ліній ідеологічних розмежувань змінювалась і кон'юнктура електоральних преференцій. Частково за рахунок появи нових сил, таких як ПіС, ГП чи ЛПР, які отримали високу підтримку серед населення, тому, що робили акцент на

своїй індивідуальності, а не на асоціаціях з минулими рухами, хоча, можна припустити, що вихід із сил «постсолідарності» теж багато посприяв в позитивному сприйнятті основних політичних сил. Частково ж електоральна волатильність пояснюється падінням підтримки ВАСП та СС, а натомість стрімке чергове зростання підтримки лівих сил, цього разу в образі ДЛА-РС. Окрім ПСЛ, де кількісні показники підтримки практично не змінилися порівняно з 1997 роком, решта всі інші політичні сили зазнали кардинальних змін, відхилення в рівні електоральної підтримки коливалося у межах 8–28%. Така ситуація, звичайно ж, вплинула на індекс електоральної волатильності, який був найвищим за всю історію III Республіки Польща, дорівнюючи 44,7 (навіть класичний показник був дуже високим – 30, див. Табл. 3.1). Всього 8 виборчих комітетів змогли подолати поріг в 1%, тоді коли для розрахунку показника електоральної волатильності скоригованим шляхом ми використовували результати 8 політичних сил, що сукупно репрезентують 99% голосів населення (для порівняння, для класичного індексу – це 5 політичних сил, що набрали 68,9% голосів).

Наступні парламентські вибори в Польщі відбулись 2005 року, де переможцями стали ПіС та ГП, здобувши 27% та 24% відповідно. Незважаючи на помітне зацікавлення та намагання створити коаліцію та уряд разом, все ж усі спроби виявились провальними, і, як було згадано вище, – більше прецедентів такої коаліційної взаємодії не спостерігалась між цими політичними силами. В одному з досліджень науковець Я. Куявський здійснює контент-аналіз 139 статей на партійну тематику в газеті «Виборча» впродовж 2005 року, з метою виявити очікування авторів та населення щодо можливої коаліції ПіС та ГП. У відсотковому еквіваленті в 52% важко було простежити конкретну позицію з цього питання, проте в 35% очікування були позитивними, тобто вважалось, що коаліція точно або, швидше за все, буде створена, і лише 13% публікацій стверджували про неможливість об'єднання ПіС та ГП [190]. Автор пропонує дві найбільш значущі причини невиправданих очікувань та нестворення коаліції: це суттєві відмінності економічної складової програм

обох партій та тривала президентська виборча кампанія цього ж року, що стала негативним чинником, який вплинув на коаліційні перемовини між представниками обох партій.

У результаті була підписана коаліційна угода з іншими виборчими комітетами, що подолали електоральний бар'єр – «Самообороною» А. Леппера та Лігою польських родин Р. Гертича. Після швидкого розірвання «Пакту про стабілізацію» ПіС вимагала голосувати про саморозпуск Сейму, але запит було відхилено, і в 2006 році була укладена нова коаліційна угода з «Самообороною» та ЛПР, яка теж виявилась неефективною та короткотривалою, до позачергових парламентських виборів 2007 року. ДЛА та ПСП хоч і вкотре отримали статус парламентських, проте всю каденцію провели в опозиції.

Серед партій, що набрали більше 1% голосів, з'являється нова політична сила – Соціал-демократія Польщі (СДП, пол. – Socjaldemokracja Polska, SDPL) – польська лівоцентристська політична партія з соціал-демократичною програмою, заснована 2004 року деякими активістами ДЛА (внаслідок розколу цієї партії) на чолі з тодішнім спікером Сейму М. Боровським [230]. На час парламентських виборів ця партія уже мала успішний досвід участі у виборах до Європейського Парламенту 2004 року, де, здобувши 5,33% голосів, виборола 3-є місце в ЄП [232]. Проте на парламентських виборах СДП не змогла подолати виборчий бар'єр, надалі більше самостійно не балотувалась на парламентських виборах.

Наступною умовно новою силою стала Демократична партія – демократи.пл (ДП, пол. – Partia Demokratyczna – demokraci.pl, PD) – польська центральна політична партія соціально-ліберального характеру, заснована в 2005 році, що юридично була наступницею «Союзу Свободи». Ініціаторами трансформації СС стали політики В. Фрасинюк і Т. Мазовецький та професор Є. Хауснер [156, с. 536].

Ще однією новою за назвою, але не за змістом стала політична партія – «Платформа Януша Корвіна-Мікке» (ПЯКМ, пол. – Platforma Janusza Korwin-

Mikkego). Після невдалих спроб доступу до великої політики за допомогою Союзу реальної політики Я. Корвін-Мікке вирішив створити партію під своїм іменем. Назва партії мала на меті викликати асоціації з політиком – адже, за його словами, його ім'я знає набагато більше людей, ніж СРП [272]. Проте бренд імені також не сприяв успіху партії, як наслідок, у 2009 році ця політична сила, вкотре змінивши назву, стала партією «Свободи і верховенства права» [232].

Останньою силою в списку є Патріотичний рух Республіки Польща (пол. – Ruch Patriotyczny Rzeczypospolitej Polskiej) – ініціатива патріотичних організацій, що в 2005 році перетворилась у політичну партію в результаті злиття кількох політичних груп, поєднаних ідеологією євроскептицизму, патріотизму, аграризму, національного католицизму, національного консерватизму [226].

Досліджуючи показник електоральної волатильності для виборів 2005 року, звернемо увагу на одну деталь, а саме: для зіставлення результатів ДЛА ми використовуємо попередні дані для коаліції ДЛА-РС, оскільки РС більше самостійно не балотувався, тому вважаємо за допустиме здійснити таке порівняння, враховуючи, що рушійною силою в згаданій коаліції все ж була ДЛА (також немає можливості пропорційно вирахувати вклад кожної з партій). Решта зіставлень не викликає жодних математичних суперечностей. Усього 11 виборчих комітетів подолали 1% виборчий рубіж і 6 з них набули статусу парламентських. Жодна нова політична сила (порівняно з попередніми виборами) не з'явилась у Сеймі, а отже, для цього циклу виборів показники класичного та модифікованого індексів волатильності збігатимуться. Проте все ж показник електоральної волатильності дуже високий – 31,3 (див. Табл. 3.1), що пояснюється стрімким зростанням популярності ПіС і ГП (приріст в 11–18% голосів) та екстремальним падінням підтримки ДЛА (різниця в майже 30% голосів). Як бачимо, індекс електоральної волатильності дуже добре демонструє процеси переформатування конфігурації партійної системи Польщі та, як наслідок, партійних преференцій електорату, що активно набрали розмаху з 2001 року та продовжились і наступного циклу виборів.

Позачергові парламентські вибори 2007 року закінчилися перемогою Громадянської платформи. У результаті виборів до Сейму увійшли чотири виборчі комітети та, як завжди, член німецької меншини. Після виборів Громадянська платформа уклала коаліцію з Польською селянською партією. Голова Громадянської платформи Д. Туск став прем'єр-міністром, Броніслав Коморовський – спікером нового Сейму. У 2009 році партія знову виграла вибори до Європейського парламенту, і Є. Бузек став президентом Європейського парламенту. Того ж року другий з трьох засновників – А. Олеховський залишив лави ГП, що спричинило численні кадрові зміни в політичній силі. Проте це не завадило відмінній мобілізації партії на позачергових президентських виборах 2010 року після смерті Л. Качинського в Смоленській катастрофі. У тодішній правлячій партії проводився праймеріз, в якому брали участь два кандидати: Р. Сікорський та Б. Коморовський. Зрештою, члени партії підтримали спікера Сейму, який потім переміг у другому турі виборів з Я. Качинським і став президентом Республіки Польща [295].

Що стосується ПіС, то з 2007 до 2015 року партія залишалась в опозиції до уряду ГП-ПСП. Вартою уваги була політика під час цього виборчого циклу лівих сил, дуже схожа з інтеграцією сил «постсолідарності» перед виборами 1997 року. Настрої населення також були активними і сповненими очікувань у зв'язку з появою нових акторів на політичній арені – ГП та ПіС. Яскравим індикатором цього є виборча явка, яка становила майже 54%, що було найвищим результатом на виборах до парламенту в Польщі після 1989 року. На попередніх парламентських виборах явка становила лише 40% [232].

Отож, за ініціативою М. Боровського була утворена виборча коаліція під назвою – «Ліви і Демократи» (ЛіД, пол. – Lewica i Demokraci, LiD) першопочатково для участі в місцевих виборах 2006 року. Її метою було побудувати альтернативу правоцентристській домінівності у польській політиці, яка уже мала нові сили. До коаліції входили політичні партії: «Демократичний лівий альянс», «Соціал-демократія Польщі», Демократична партія. Через очікування результатів виборів, що зростали, було вирішено продовжувати

співпрацю, і в серпні 2007 року альянс було перетворено на виборчий комітет коаліції, очолюваний колишнім президентом О. Квасневським [195].

За результатами позачергових парламентських виборів 2007 року 1% рубіж подолали 6 політичних сил, усі з них були присутні в списках переможців минулих виборів, а отже, вкотре наші показники волатильності для корегованого і класичного індексу збігатимуться. Отож, ми зіставляємо 6 виборчих комітетів, які разом репрезентують 99% голосів електорату, отримуємо індекс волатильності 22,7 (див. Табл. 3.1), що демонструє помітне зменшення електоральних коливань. Показник досі дещо завищений через різке зростання популярності ГП (більше ніж на 17% порівняно з минулими виборами) та падіння популярності «Самооборони» майже на 10%. Проте все ж упродовж трьох останніх циклів виборів простежується чітка тенденція до стабілізації показників волатильності, адже індекс зменшився вдвічі (з 44,7 до 22,7).

Вибори 2011 року суттєво не змінили конфігурацію партійної системи, головними рушійними силами на політичній арені залишились ГП та ПiС, проте виборчий бар'єр подолав новий виборчий комітет – «Рух Палікота» (РП, пол. – Ruch Palikota, RP), здобувши одразу 10% голосів. Це однойменна політична партія, заснована Я. Палікотом 2011 року, після його виходу з ГП. Основними активістами партії стали особи без політичного минулого. Партія асоціювала себе як ліво-ліберальна, як в одному з інтерв'ю зазначив депутат Сейму від РП М. Мрочек; «Деякі наші постулати, безумовно, ліві, а деякі з них, особливо економічні, – ліберальні», наголошуючи на потребі перегляду соціальної політики Польщі і водночас апелюючи до ліберальної частини програми партії. Він стверджує, що програма базується на чотирьох принципах: доброзичливості до підприємців, громадянській, соціальній та світській державі [250].

Проте, як відомо, з політологічного погляду, зазвичай, поєднання непоєднуваного, так звана псевдо-ідеологія, дуже часто є свідченням популізму. На думку багатьох дослідників, саме це і стало ключем до успіху РП. У попередніх циклах виборів саме завдяки лівому соціально-економічному популізму «Самооборона» А. Леппера змогла потрапити до Сейму, цього ж

разу цим методом скористався РП, але вже іншим різновидом лівого популізму – культурним. Дуже влучно його особливості описує доктор політичних наук Я. Тамашевич, зазначаючи, що РП своїми гаслами надав полякам нарешті вибір між уже усталеними антагоністичними полюсними втратами електорату – «лемінгами» (пол. – lemingi, це електорат ГП, який асоціює себе з вищими верствами населення) та «мохерами» (пол. moheru, електорат ПіС, нижчі верстви населення), запропонувавши опцію «розкутих людей» (пол. ludzie luźni, умовний електорат РП), який перебуває десь поміж першими двома групами, апелюючи до бажаного почуття переваги через переконання у власній сучасності, свободі та необмеженості можливостей зростання, кидаючи виклик традиційним цінностям [289]. Автор зазначає, що у соціально-професійному плані спектр «розкутих людей» поширюється від люмпенпролетарських, самозайнятих та мікропідприємців до ланки середнього менеджера. Хоча ці групи мають різний рівень доходу, загальним знаменником є висока мобільність та відсутність стабільної зайнятості.

Я. Палікот першим помітив і вирішив використати потенціал цієї нової соціальної групи, яка динамічно зростала в період трансформації і яка поки що уникала уваги політиків, журналістів та соціологів. Програма, квазіідеологія, і особливо риторика А. Палікота, яскраво протиставлялися консервативному ідеологічному дуалізму ГП-ПіС, тут знайшлося місце не лише для молодого покоління, орієнтованого на Європу, а й для усіх, хто шукає альтернативи корумпованій системі та усталеній конфігурації політичних сил [251].

Проте ця політика виявилась ситуативною та нестратегічною, а гасла партії – надто мінливими. Як наслідок, партія втрачала популярність, а в 2013 році на позачерговому з'їзді «Рух Палікота» був перетворений у групу «Твій рух», який надалі самостійно не брав участі в парламентських виборах.

Як і на попередніх парламентських виборах, депутати партії ГП набрали найбільше голосів, здобувши 207 місць у Сеймі та 63 – у Сенаті [232]. Е. Копач стала спікером Сейму, а Д. Туск знову став прем'єр-міністром. ГП продовжила коаліційне співробітництво з ПСП. Варто також згадати, що у 2013 році,

програвши вибори на посаду голови «Громадянської платформи», Я. Говін залишив групу. А згодом, як і Я. Палікот, створює власну політичну партію – «Польща разом». У 2014 році правляча партія знову перемогла на виборах до Європейського парламенту, а Д. Туск став президентом Європейської Ради [241].

Серед політичних сил, що подолали 1% поріг, з'являється два юридично нових актори – «Новий правий конгрес» (НПК, пол. – Kongres Nowej Prawicy, KNP), права консервативно-ліберальна та євроскептична партія, що виникла в 2011 року в результаті переформатування партій Я. Корвін-Мікке, та «Польща найважливіша» (ПН, пол. – Polska Jest Najważniejsza, PJN) – правоцентристська політична партія, заснована 2010 року здебільшого з колишніх політиків ПіС та ГП, проте 2013 року ПН прийняла рішення про розпуск у зв'язку зі створенням партії «Польща разом», співорганізаторкою якої вона була [284].

Отож, як бачимо, після двох електоральних циклів врядування ГП не спостерігалось особливої мінливості на політичній арені. Найбільш контрастними подіями стала поява «Руху Палікота» в Сеймі та, як наслідок, розпад лівої коаліції, падіння рейтингу ДЛА майже на 5%. Ці зміни, з точки зору еволюції партійної системи Польщі, є мізерними, що і позначилось на кінцевому показнику електоральної мінливості. Для аналізу ми використовували результати виборів п'яти парламентських виборчих комітетів (усього 7 політичних сил подолали 1% виборчий рубіж), які разом здобули майже 96% електоральної підтримки. Обрахувавши індекс волатильності (див. Табл. 3.1) для парламентських виборів 2011 року, отримуємо 10 (відповідно до класичної формули – 5), що свідчить про стабільність електоральних преференцій населення, багато в чому породжену бінарністю конкуренції між ГП та ПіС.

До президентських виборів 2015 року ці партії мали перемінний успіх, проте в опитуваннях громадської думки рейтинг ГП дещо переважав Коли кандидат ПіС А. Дуда став Президентом Республіки Польща, ситуація повністю змінилась. З того часу і до дня парламентських виборів опитування виявляли найвищу підтримку партії ПіС [218].

ПіС, будучи вісім років в опозиції, рік перед виборами 2015 року приймає рішення про підписання угоди з «Солідарністю Польщі» З. Зіобра та «Польща разом» Я. Говіна, про спільні списки на виборах. Таке рішення було успішним, і партія здобула перемогу, заручившись підтримкою майже 38% виборців. Сумарно виборчий комітет отримав 235 місць у парламенті та 61 місце в Сенаті, тобто вперше з 1989 року партія-переможець здобула більшість у Сеймі, що дозволило сформувати незалежний уряд, який очолила Б. Шидло [243].

Після восьми років при владі партія ГП перейшла в опозицію після здобуття другого місця на парламентських виборах 2015 року. ГП отримала 138 депутатських місць та 34 місця в Сенаті. Через рік Г. Схетина очолив політичну силу. У березні 2018 року «Громадянська платформа» підписала угоду з партією «Новочесна» (пол. – Nowoczesna) про спільний старт регіональним зборам на місцевих виборах. Була запропонована нова назва, що об'єднувала обидві політичні сили – «Платформа. Сучасна громадянська коаліція». Від імені партії Р. Тшасковські балотувався та виграв на виборах президента Варшави, а 2020 року був основним конкурентом чинного Президента Польщі А. Дуди на президентських виборах цього ж року [242].

За результатами парламентських виборів 2015 року, окрім ПіС та ГП, до Сейму потрапили також: «Кукіз'15», «Новочесна» та Польська селянська партія, одне місце було зарезервоване за німецькою меншиною. Перші дві політичні сили стали новими в парламенті, а тому заслуговують на окрему увагу [232].

Отож, «Новочесна» – це політична партія центрального та ліберального характеру, заснована у 2015 році Р. Петру. Як зазначає сам лідер партії, основним електоратом політичної сили є «молоді люди, які бажають кращої роботи, підприємці, які хочуть «сприятливих умов гри», сім'ї, які прагнуть кращої якості життя, та люди похилого віку, які вимагають якісної системи охорони здоров'я» [220]. Вперше, беручи участь у парламентських виборах, партія зуміла заручитись підтримкою 7,6% електорату, таким чином здобувши 28 мандатів у Сеймі [232].

Наступною політичною силою є «Кукіз'15» (пол. – Kukiz'15) – польська безпартійна політична група, утворена П. Кукізом перед парламентськими виборами 2015 року після його успіху на президентських виборах, на яких він посів третє місце, набравши близько 21% голосів. На виборах 2015 року (балотуючись як виборчий комітет виборці¹⁴), вона також посіла третю позицію, здобувши 8,8% голосів. «Кукіз'15» спочатку позиціонувала себе як аідеологічний рух, але згодом – як соціально-консервативну та економічно-ліберальну групу [225]. На практиці ж угруповання часто асоціюється з правим популізмом. Наприклад, цікавим є те, що угруповання цілеспрямовано не змінює свій статус на політичну партію, навіть розуміючи, що таким чином не може претендувати на державне фінансування, при цьому заявляючи, що політична сила принципово «не хоче державних грошей, бо це питання довіри» [237], Відкривши сайт організації, на першій же сторінці побачимо величезну діаграму з розподілом державних коштів на кожен політичну силу із заголовком: «За 2016–2019 роки Кукіз'15 отримав 0 злотих, а решта політичних партій – 205 млн злотих» [225].

Цих парламентських виборів ДЛА опинився за межею електорального порогу, балотуючись у форматі коаліції «Об'єднані ліві» (пол. – Zjednoczona Lewica SLD+TR+PPS+UP+Zieloni, ZL), що була утворена безпосередньо перед виборами 2015 року партіями: Демократичний лівий альянс, «Твій рух», Польська соціалістична партія, Робітничий союз та Партія зелених [241].

Вчергове переформатована та перейменована політична сила Я. Корвіна-Мікке цих виборів під назвою «КОРВіН» (що є аббревіатурою -Коаліція відновлення Республіки Польща Свобода і Надія, пол. – Koalicja Odnowy Rzeczypospolitej Wolność i Nadzieja, KORWiN, Wolność) продовжувала традиції правої ідеології, будучи консервативно-ліберальною та євроскептичною [228].

¹⁴ Відповідно до виборчого законодавства Польщі, участь у виборах беруть тільки виборчі комітети, які своєю чергу можуть бути трьох типів: виборчий комітет політичної партії, коаліційний виборчий комітет, виборчий комітет виборців [181]

Також трохи більше 3% набрала новостворена в 2015 році ліва політична партія «Партія разом», яка хоч і не змогла подолати виборчий бар'єр, проте отримала державне субсидювання [283].

Отож, за результатами парламентських виборів 2015 року всього 8 політичних сил змогли подолати рубіж в 1%, 3 з яких були новими, порівняно з минулим виборчим циклом (партія Я. Корвіна-Мікке також змінила формат і назву, проте ми її не зараховуємо до нових політичних сил), також на показник волатильності дуже суттєво вплинуло падіння популярності лівих сил, інтернованих навколо ДЛА (більше ніж 10%), та ГП – більше 15%. Усі вище перераховані чинники вкотре спровокували зростання індексу електоральної волатильності до рівня 30,2, а в класичній версії – 20,2 (див. Табл. 3.1).

Останні парламентські вибори 2019 року не були такими контрастними, як попередні, щодо електоральної мінливості. Вибори до Сейму закінчилися черговою перемогою ПіС. «Громадянська коаліція», Польська селянська партія, «Демократичний лівий альянс» і «Конфедерація свободи та незалежності» а також німецька меншина – опинилися в парламенті ІХ скликання.

Перемога ПіС знову була переконливою, заручившись підтримкою 43,6% електорату, партія в Сеймі здобула абсолютну більшість голосів – 235 мандатів (з 460) [232].

Після успішного балотування ГП з «Новочесна» на місцевих виборах 2018 року було прийняте рішення і про спільну боротьбу за голоси електорату на чергових парламентських виборах. Угрупування було перейменовано в «Платформа». «Новочесна громадянська коаліція» – на «Громадянська коаліція» (ГК, пол. – Koalicja Obywatelska PO .N iPL Zieloni). Проте навіть йдучи на вибори коаліційно, партії мали відрив дуже великий – близько 16% голосів електорату [179].

Цікаво, що цього циклу виборів ДЛА самосійно балотувалась і в результаті отримала навіть більше на 5% голосів, ніж попереднього скликання, йдучи на вибори коаліцією лівих сил.

Останньою політичною силою, що пододала виборчий бар'єр, став новий проект Я. Корвіна-Мікке, який метою балотування на виборах до ЄП прийняв рішення інтегрувати сили з Національним рухом (пол. – Ruch Narodowy), до коаліції згодом приєдналися і інші політичні угруповання, внаслідок чого часто змінювались і назви коаліції. У кінцевому варіанті, а саме у виборчих бюлетенях 2019 року, остаточна назва була – «Конфедерація свободи і незалежності» (КСіН, пол. – Konfederacja Wolność i Niepodległość, KWiN) [228].

Аналізуючи показники електоральної волатильності для 2019 року (див. Табл. 3.1), порівняно з 2015 роком, бачимо суттєву тенденцію до зменшення мінливості електоральних настроїв. П'ять політичних сил подолали рубіж в 1%, і всі вони отримали статус парламентських, лише для однієї з них – «Конфедерації свободи і незалежності», – це була перша каденція в Сеймі. Загалом відхилення в рівні підтримки політичних партій не перевищувало 7%. Щодо методологічної частини дослідження, то варто зазначити, що є деякі коливання в зіставленнях двох виборчих комітетів. Це – ГП, яка на виборах 2015 року балотувалась самостійно, а на виборах 2019 вже в коаліції, і обернена ситуація з ДЛА, яка на вибори 2015 року йшла в коаліції лівих сил, а в 2019 – вже самостійно. Тому в першому випадку ми сумуємо голоси ГП та «Новочесна», а в другому – просто зіставляємо голоси коаліції і партії, оскільки жодна з коаліційних сил окремо не балотувалась у 2019 році. Також зважаємо на той факт, що все ж основною консолідуючою силою в цій коаліції лівих сил була ДЛА. Враховуючи не суттєві парламентські переформатування за результатами виборів 2019 року, бачимо, що індекс електоральної волатильності також порівняно низький – 12,8 (у класичній версії показника – це 9,4).

Отож, узагальнюючи показники волатильності для партійної системи Польщі за період 1993–2019 років, звертаємо увагу на кількох основних її особливостях.

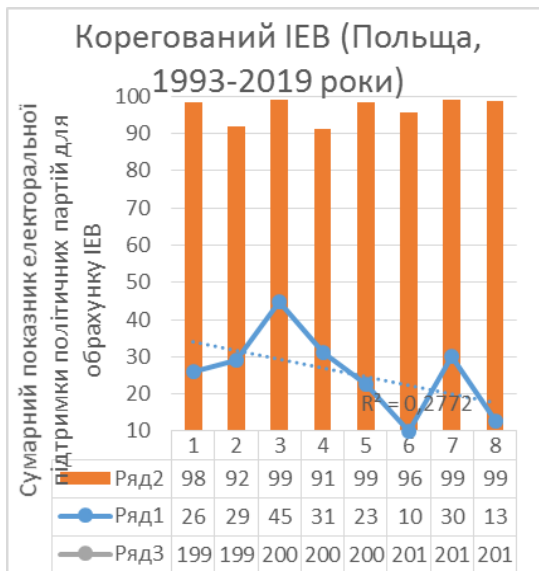

Рис. 3.1. Еволюція корегованих ІЕВ
(Польща, 1993–2019 роки)

Рис. 3.2. Еволюція класичних ІЕВ
(Польща, 1993–2019 роки)

Найперше (див. Рис. 3.1 та Рис. 3.2), беззаперечно, помітні переваги застосування саме модифікованої версії ІЕВ, Як бачимо, в класичній його версії для вирахування остаточного показника ми опираємось на політичні сили, що сумарно здобули електоральну підтримку на рівні від 51%, що є великою перешкодою для хорошої репрезентативності показника. Тоді як мінімальна межа електоральної підтримки для партій, що визначають ІЕВ у випадку скорегованого показника – 91%, що дозволяє зробити висновок про більш якісну описову здатність саме цієї версії показника.

Наступною особливістю еволюції показників волатильності є відсутність лінійного тренду для обох модифікацій індексу ($R^2=0,28$ та $0,09$ для корегованого та класичного показників, відповідно). Проте поліноміальний тренд проявляє циклічність змін показників волатильності, особливо значущий стрибок відбувається на поліномі 5-го порядку (зростання показника з рівня 0,4 для 4-го порядку до 0,93 в 5-му). Це означає, що за досліджуваний період відбулось п'ять значущих коливань показника. А саме, упродовж 1993–1997 років – це стабільно високі показники ІЕВ, стрімке зростання індексу в 2001 році до максимальних майже 45 балів (на фоні повного переформатування партійної системи Польщі, зокрема появи на політичній арені ПіС та ГП) із

подальшим стабільним його зниженням аж до 2011 року, де було досягнуто мінімального показника 10 білів (друга перемога поспіль ГП виявила максимально стабілізуючий ефект на партійну систему), в 2015 році відбулось нове зростання показника до 30 (з перемогою ПіС) зі стабілізацією в 2019 році, що відбулася після другої перемоги ПіС (ІЕВ =12,8).

Третьою особливістю еволюції показників електоральної волатильності є зменшення чисельності значущих та «повторюваних» від циклу до циклу політичних сил, що, своєю чергою, також є одним з елементів, які сприяють загальній стабілізації показників ІЕВ. Як бачимо з графіка 3.3, суттєво зменшилась кількість партій, що отримали більше 1% електоральної підтримки за результатами парламентських виборів – з 15 до 5, так само як і політичних сил, які ми враховуємо для знаходження ІЕВ – з 14 до 5. Ця характеристика є важливим індикатором успішної інституалізації партійної системи країни.

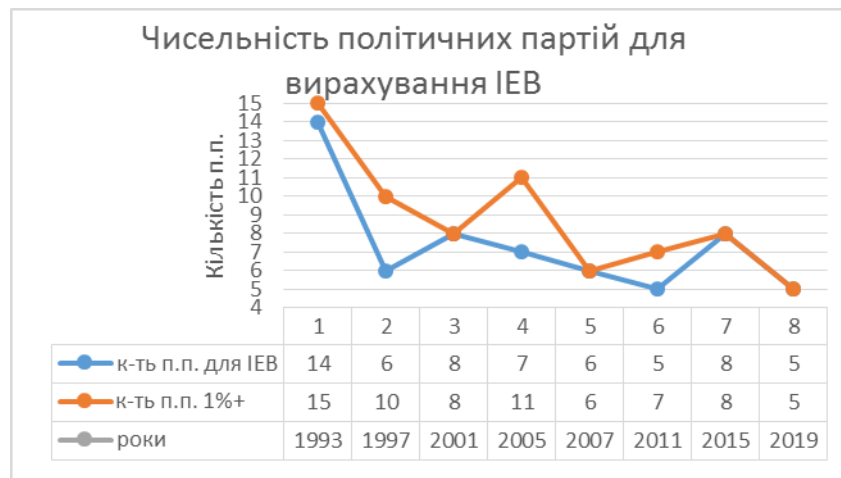

Рис. 3.3. Чисельність політичних партій, необхідних для вирахування ІЕВ (Польща, 1993–2019 роки)

Останньою специфічною рисою еволюції ІЕВ є візуалізація усієї складності та мінливості процесу консолідації партійної системи Польщі. Як бачимо, показники можуть стрімко зростати навіть на сучасному етапі розвитку партійної системи, коли її притаманна відносна стабільність функціонування. Проте, якщо за точку відліку брати 2001 рік, коли відбулась абсолютна зміна

конфігурації політичних сил у Польщі, все ж помітний закономірний тренд до стабілізації показників волатильності. Враховуючи домінантний двопартійний змагальний формат за останні чотири виборчі цикли, також логічним вбачаємо циклічне зростання індексу волатильності за умови зміни партії-переможця.

3.2 Еволюція показників націоналізації політичних партій та партійної системи Польщі

Як свого часу зазначив Х. Кельсен, «демократія, безповоротно і неминуче, є партійною державою» [176]. Партійною в значенні не просто існування великої кількості політичних партій, а збалансованої та узгодженої їх діяльності, яка має потенціал сприяти подальшому розвитку держави. Партійна система має володіти таким мінімальним набором характеристик, що уможливорює стабільність та поступове зростання. Високий рівень націоналізації політичних партій та партійної системи є одним з таких атрибутів, адже передбачає домінування загальнонаціональних інтегруючих інтересів як серед еліт (з точки зору створення/участі/підтримки ними політичних сил з відповідною ідеологією/гаслами), так і серед населення (яке демонструє свою підтримку під час виборчих компаній, віддаючи свій голос за ці політичні сили). На початку 2000 Д. Карамані присвятив свою відому книгу роз'ясненню націоналізації електоратів та партійних систем у Західній Європі як двох центральних компонентів тривалих процесів, за допомогою яких західні країни отримали статус передових демократій. Саме перетворення клієнтивістських, роздроблених місцевих організацій, де переважали соціальні чи політичні еліти, у дисципліновані, конкурентоспроможні національні партії суттєво сприяли партійній та демократичній консолідації країн Західної Європи [145].

Г. Тіман, досліджуючи процеси націоналізації політичних партій та партійних систем у посткомуністичній Східній Європі, звертає увагу на основні макросоціологічні та інституціональні чинники, що визначають ступінь націоналізації партій та партійної системи, такі як політичні наслідки

соціального різноманіття та політичні розколи, спадщина комуністичних режимів, виборчої системи та федералізму [288]. Націоналізація партійної системи є вирішальним аспектом політичної конкуренції.

У цьому підрозділі ми спробуємо простежити, як відбувався процес націоналізації політичних партій та партійної системи Польщі впродовж Третьої Республіки. Для кожного парламентського виборчого циклу ми визначимо індекс націоналізації всіх політичних сил, що отримали підтримку більше 3% (усі наші розрахунки будуть здійснені відносно нижньої палати польського парламенту – Сейму, адже саме пропорційна виборча система, з точки зору цієї методики, виявляється найбільш репрезентативною), на основі яких визначимо комплексний індекс націоналізації партійної системи Польщі. Як і в попередньому розділі, основним математичним інструментом буде формула Майнверінга-Джонса. На основі отриманих емпіричних результатів спробуємо зробити висновок про перебіг процесу націоналізації партійної системи Польщі впродовж 1993–2019 років та наявність чи відсутність чітких трендів за досліджуваних проміжків часу.

Враховуючи лише часткову демократичність парламентських виборів 1989 року та відсутність публічних локальних даних по 37 виборчих округах, у яких відбувались парламентські вибори 1991 року¹⁵, першими виборами, на основі яких ми зможемо обрахувати індекси націоналізації основних політичних сил Польщі, вважаємо, є парламентські вибори 1993 року. Тенденція надзвичайно високої фрагментації парламенту, що була започаткована попередніми виборами без виборчого бар'єру, коли статус парламентських отримало 29 виборчих комітетів, продовжилась і після виборів 1993 року. Електоральні преференції були максимально розпорошеними, як наслідок, аж 11 політичних сил змогли набрати більше 3% голосів виборців. Їх показники націоналізації спробуємо візуалізувати за допомогою Табл. 3.2.

¹⁵ На офіційному сайті ЦВК Польщі дані на рівні виборчих округів є лише починаючи з 2001 року.

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 1993 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ДЛА/SLD	0,85	20,4
ПСП/PSL	0,69	15,4
ДС/UD	0,77	10,6
РС/UP	0,8	7,3
КВК «Б»/ ККВ «О»	0,77	6,6
КПН/КРН	0,79	5,8
ББП/ВВВР	0,82	5,4
НСПС «С» /NSZZ «S»)	0,82	4,9
ЦУ/РС	0,84	4,4
ЛДК/КЛД	0,7	4
СРП/UPR	0,8	3,2

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

Отож, як бачимо, усі політичні сили характеризуються порівняно високим рівнем націоналізації, що свідчить про високу гомогенність підтримки в спектрі країни. Незважаючи на прийдешню кризу ідеології, польські політичні партії, будуючи свою ідентичність, роблять акцент та стосунки з електоратом, посиляючись на загальні цінності, на вісь «лівоцентристи-праві» [48].

Важливим компонентом ідентичності польських політичних партій, особливо у 90-х роках, були історичні критерії, особливо актуально це для партій лівого спрямування, та часткова персоніфікація, яка дуже часто ставала запорукою успіху саме для правих сил.

Як зазначає польський дослідник К. Зуба [312, с. 188], особливо праворуч і в центрі польського політичного спектру, політичні лідери були

головним визначальним чинником ідеологічної та часто організаційної наступності певної групи, навіть якщо самі партії змінили свої назви, програмні лінії або стиль політичної дії.

Саме цим компонентам багато в чому партії правого-лівого спектрів завдячують своїй рівномірно високій підтримці серед поляків. Як бачимо з Табл. 3.2, найвищі показники все ще має ДЛА як щодо електоральної підтримки, так і щодо індексу націоналізації. ДЛА завдячував своїм успіхам програмній гнучкості та вмілому викладу соціально-економічної альтернативи солідарним урядам правоцентристських країн. Швидка трансформація партії, тобто відмова від історичних обурень та опора на приклади соціал-демократичних партій, що діють у Західній Європі, сприяли успіху партії загалом [200].

Решта політичних сил, що здобули найбільші показники націоналізації, були партії правого спектру – Партія Я. Качинського ЦУ, яка позиціонувала себе як осередок християнсько-демократичних цінностей, НСПС «С» та ББПР, що асоціювалась у населення з Л. Валенсою та «постсолідарністю», а також СРП, політичної сили, успіх якої багато в чому залежав від харизматичної постаті її лідера – Я. Корвіна-Мікке.

Отож, вибори, що відбулися восени 1993 року згідно з новим виборчим законодавством, явно показали кількісну зміну соціальних настроїв вліво [280]. Через неможливість примирення сил «постсолідарності» перед виборами задля формування виборчої коаліції, а заодно через зміщення соціальних настроїв вліво, вибори закінчилися перемогою лівих сил. Практично всі праві утворення не змогли подолати виборчий поріг та залишились поза парламентом. Індекс націоналізації демонструє, що основна ліва політична партія ДЛА справді користувалась усебічною підтримкою, тоді як і гомогенність підтримки правих сил теж була високою, тобто зменшилась лише кількість людей, що голосували за них, але територіальний розподіл їх залишався рівномірним по всіх території Польщі, що, своєю чергою, дає можливість говорити про високий потенціал правих політичних

сил, який потребує лише «активації». Наступні парламентські вибори якраз змогли його проявити сповна через якісну згуртованість сил правоцентриського спектру.

Отож, бачимо, що за результатами парламентських виборів 1993 року електорат однаково рівномірно (щодо гомогенності, а не кількісних показників) підтримував як партії лівого, так і правого спрямування, що також могло означати відсутність потенціалу в жодній з політичних течій перебрати одноосібну ініціативу на себе.

У 1997 році була прийнята нова Конституція Республіки Польща [183]. Роблячи висновки з сучасної історії політичних перетворень, що характеризується короткотривалістю та мінливістю коаліційних урядів, у Конституції було прописано процедуру конструктивного голосування вотуму недовіри до уряду, що в майбутньому стало важливим елементом зміцнення уряду.

Після активної мобілізації та інтеграції правих сил вони все ж змогли здобути перемогу на виборах, водночас показник націоналізації ВАС також був найвищим $ІНПП=0,86$. Цікаво, що таке стрімке зростання популярності правоцентристів зовсім не означало і, тим більше, не відбулось за рахунок зменшення підтримки лівих сил. Хоча ДЛА посіла друге місце та залишалась в опозиції весь парламентський цикл, проте порівняно з минулими виборами електоральна підтримка ДЛА зростає на 7% голосів, показник націоналізації теж залишився дуже високим $ІНПП=0,83$ (див. Табл. 3.3).

Варті уваги також результати соціал-демократичного РС, який хоч і не подолав 5% виборчий поріг, проте його показник націоналізації зріс з 0,8 до 0,84, що свідчить про невисоку підтримку партії, проте рівномірну по всій території Польщі. Другі вибори підряд показник націоналізації аграрної ПСП стабільно найнижчий, а порівняно з попередніми виборами – ще знизився на кілька сотих. Такий низький показник може пояснюватись нерівномірністю локалізації сільського населення, яке є основою електоральної бази партії. РРП Я. Ольшевського попри те, що вперше потрапив у парламент, теж

характеризувався достатньо високим рівнем націоналізації (ІНПП=0,77), чому, безперечно, сприяв успіх лідера на попередніх президентських виборах.

Таблиця 3.3

Індекси націоналізації політичних партій Польщі за результатами парламентських виборів 1997 року до Сейму

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ВАС /WAS	0,86	33,9
ДЛА/SLD	0,83	27,1
СС/UW	0,79	13,4
ПСП/PSL	0,66	7,3
РРП/ROP	0,77	5,6
РС/UP	0,84	4,7

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

2001 рік приніс черговий політичний поворот «вліво», оскільки вибори до Сейму з величезною перевагою виграла виборча коаліція ДЛА-РС, індекс націоналізації якої також був найвищим (ІНПП=0,89) (див. Табл. 3.4).

«Виборча акція солідарність правих» хоч і зберігає високу гомогенність підтримки по всій території Польщі (ІНПП=0,8), проте після розколу ВАС підтримка її радикально падає і партія не долає навіть виборчий поріг.

Зникнення з політичної сцени ВАС та СС найбільше було спровоковане вкрай напруженими внутрішньопартійними відносинами. Наприклад, поразка Д. Туска на посаду глави СС призвела до розколу та створення ГП. Так само суперечки в коаліції ВАС призвели до створення (з ініціативи тодішнього міністра юстиції) партії ПіС [380].

Враховуючи, що це був перший старт для цих політичних партій, бачимо, що індекси націоналізації для них були доволі високими – ІНПП ГП=0,79 та ІНПП ПіС=0,78 (див. Табл. 3.4). Хоча партії асоціювали себе з центральним ідеологічним спектром, проте одразу була помітна деяка відмінність – більша ліберальність ГП та консерватизм ПіС.

Уперше виборчий бар'єр пододала ЛПР, права політична сила, що представляє релігійні та національні погляди, та одразу заручилась широким колом прихильного електорату по всій території Польщі, адже індекс націоналізації партії становить 0,81. В. Сокол вважає, що «Ліга пропонує виборцям розумні і достовірні пропозиції, на відміну від інших національних груп, вона виявилася успішною. ЛНР, відходячи від моделі традиційної національної партії, стає організаційно ефективною, все більш ефективною, правоцентристською народною партією на виборчій арені» [170].

Під час врядування команди ВАС на чолі з Є. Бузком відбулась серйозна криза в сільському господарстві, що спричинила кількісне зростання прихильників сільськогосподарського протесту на чолі з А. Леппером, якому вдалося взяти на себе значну частину незадоволеного поточним станом електорату [159]. Виборча кампанія «Самооборони» проходила під гаслами «ДЛА, ПСП, СС, ВАС- вони вже були», тому «вибирайте «Самооборону» замість самознищення» [156, с. 440.], в результаті партія отримала трохи більше 10% голосів електорату, враховуючи, що партія існувала вже 9 років і брала участь у всіх попередніх парламентських виборах, показник націоналізації не був дуже високим (ІНПП=0,79). Як зазначає А. Дудек, на збільшення підтримки партії в останній фазі кампанії вплинули терористичні акти в США, оскільки партія оголосила програму дистанціювання від західних країн, а також, внаслідок помилок ДЛА, «Самооборона» змогла перебрати на себе частину їх виборців.

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 2001 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ДЛА-РС /SLD-UP	0,89	41
ГП/PO	0,79	12,7
СРП/SRP	0,79	10,2
ПіС/PiS	0,78	9,5
ПСП/PSL	0,66	9
ЛПР/LPR	0,81	7,9
ВАСП/AWSP	0,8	5,6
СС/UW	0,78	3,1

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

У виборчій кампанії 2005 року боротьба за владу велася між ПіС та ГП, і основна лінія розмежування проходила поміж соціальними та економічними проблемами. Це була принципова суперечка між соціальною солідарністю та лібералізмом [159]. Незважаючи на спільне походження із сил «постсолідарності» та першопочаткові плани на співпрацю в майбутньому, особистісний чинник кардинально змінив хід партійної історії Польщі саме в цей момент, демонструючи, що спільна історія не відіграє значної ролі і що сучасні ідеологічні суперечності та поточні політичні інтереси визначаються амбіціями окремих активістів [159]. Цей же феномен відзначає Г. Сухоцька, зазначаючи, що з 2005 року виходить на перший план явище, яке можна назвати персоналізацією партії. Партії зібралися навколо чітких лідерів, таких як Д. Туск та Я. Качинський. Вони чинили значний вплив на функціонування та злагодженість партії. Це можна було б повністю спостерігати тоді, коли Д. Туск залишив виконувати функції лідера партії.

Сильна партія почала втрачати своє значення, бо лише емблеми партії було недостатньо. Її ототожнювали з лідером, який пропав безвісти [280].

Такі ж тенденції, а подекуди ще більш виразні, мали місце і у випадку менших партій, які потрапили до парламенту, зокрема – «Самооброни» та ЛНР. Тільки партії, що мають посткомуністичне походження, такі як ДЛА або ПСП, не були настільки залежними від своїх лідерів.

Аналізуючи результати виборів, помічаємо зміщення електоральних уподобань у напрямку до центру з нахилом вправо. Однак представництво лівих завжди було в Сеймі, хоча з 2005 року вони не змогли сформувати урядову коаліцію.

Таблиця 3.5

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 2005 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ГП/PO	0,80	24,1
ПіС/PiS	0,79	27
СРП/SRP	0,73	11,4
ДЛА/SLD	0,84	11,3
ПСП/PSL	0,66	7
ЛПР/LPR	0,74	8
СДП/SDPL	0,81	3,9

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [241]

Аналізуючи індекси націоналізації, варто відзначити, що в політичних партій ПіС та ГП немає суттєвих змін у показниках, вони стабільні та помірно високі. У ДЛА також стабільно високий показник, незважаючи на зниження підтримки більше ніж удвічі (див. Табл. 3.5). У ПСП – стабільно найнижчий показник

СДП – нова партія, яка отримує високий показник націоналізації (ІНПП=0,81). Однією з причин загальнодержавної, хоч і не значної популярності партії, була успішна участь у попередніх виборах до ЄП.

Як зазначає Д. Секлуцький, трансформація, яка відбулася в польській партійній системі в 2005 році, була пов'язана із суттєвим падінням підтримки лівих сил (ДЛА), що втратили статус полюса політичного суперництва [261], трансформували модель політичного суперництва. Основна вісь політичного конфлікту тепер змістилась до двох партій генезису «постсолідарності» (ПіС та ГП), розташованих у секторі правих партій [125].

Таблиця 3.6

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 2007 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ГП/PO	0,86	41,5
ПіС/PiS	0,86	32,1
Лід/LiD	0,84	13,2
ПСП/PSL	0,73	8,9

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

За результатами позачергових парламентських виборів 2007 року бачимо суттєве зростання рейтингів ГП (+17%), підтримка ПіС також зросла на 5%. Попри те, що електоральна підтримка ГП суттєво перевищувала ПіС (майже на 10%), приріст електоральних показників також був на користь ГП (різниця в 12%), проте показники націоналізації обох партій зросли рівномірно, досягнувши дуже високого рівня – ІНПП= 0,86 (див. Табл. 3.6), що демонструє рівномірно однаковий електоральний потенціал обох партій, навіть не враховуючи нерівномірне зростання підтримки для ПіС.

Після усіх невдалих спроб СРП та ЛПР разом із ПiС сформувати коаліцію та численних політичних скандалів за участю політичних партій, згадані вище політичні сили не змогли подолати виборчий бар'єр, здобувши 1,5% та 1,3% пропорційно. Як бачимо, на рейтингах ПiС це також суттєво позначилось. Також на рівень підтримки вплинув вступ Польщі до ЄС. Через стабільне поліпшення економічної ситуації в країні, євроскептичні партії втрачали свій електорат, виборці віддавали перевагу менш «скомпроментованому» ПiС [159].

Хоча ліві сили йшли на ці вибори в коаліції з деякими демократичними силами, проте успіх ЛiД був відносним, виборчий поріг хоч і був подоланий, проте коаліція залишилась в опозиції. Індекс націоналізації, попри все, залишається стабільно високим. ПСП, яка разом із ГП сформувала коаліцію, характеризувалась стабільно найнижчим індексом націоналізації (ІНПП=0,73) (див. Табл. 3.6).

Новий Виборчий кодекс від 5 січня 2011 р. не вносив жодних істотних якісних змін в електоральний процес [148]. Як бачимо з Табл. 3.7, електоральні переваги за результатами парламентських виборів 2011 року змінились не суттєво, за винятком одного феномену, а саме успіху «Руху Палікота» [206], який завдяки своїм популістичним гаслам отримав більше 10% голосів електорату і, що найбільш вражаюче, – один із найвищих показників націоналізації за весь досліджуваний період (ІНПП РП=0,89).

Таблиця 3.7

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 2011 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ГП/PO	0,86	39,2
ПiС/PiS	0,85	29,9
РП/RP	0,89	10
ПСП/PSL	0,71	8,4
ДЛA/SLD	0,84	8,2

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

Наступний парламентський цикл характеризувався зміною електоральних пріоритетів, де лідерські позиції перебрав на себе ПіС. Я. Фліс та А. Квятковська [161, с. 587], досліджуючи політичні ідентифікації виборців на ліво-правій та солідарно-ліберальній шкалах, роблять висновок, що ці орієнтації зазнали значних змін на рівні окремих партій, хоча водночас демонструють високу стабільність на рівні електорату та його виборчої активності. Основні політичні сили змогли здобути прихильність у нових ідеологічних категоріях, проте втратили частину старих виборців. Наприклад, для ПіС зміна виборчої бази була пов'язана головно з придбанням великої групи правих виборців з різними економічними позиціями. Своєю чергою, ГП втратила переважно правих виборців, набуваючи, хоча і значно меншен, нових лівих виборців. Автори роблять висновок, що зміни преференційних позицій окремих партій, що призвели до чергування влади на виборах 2015 року, не були результатом змін у політичній ідентифікації виборців, а отже, не розглядати їх як глибокі та незворотні зрушення в партійній системі Польщі.

У 2015 році в історії Третьої Польської республіки відбулися шості президентські та восьмі парламентські вибори, які принесли низку важливих та нових явищ у структуру партійної системи. Ми не випадково згадали в цьому виборчому циклі також про президентські вибори, як стверджує Р. Альберський [119] – в Польщі, крім основної функції, вони виконують і багато інших, включаючи вплив на перебіг і результат парламентських виборів [133], іноді вони навіть ініціюють кардинальні зміни в партійній системі загалом [266]. Адже основні тенденції були закладені вже за результатами президентських виборів, а саме перемога ПіС, повна поразка лівих, стрімкий успіх «Кукіз '15».

Для прикладу, відповідно до даних передвиборчих опитувань громадської думки до квітня 2015 року включно, ГП мала перевагу над ПіС (наприклад, у березні 42% респондентів мали намір проголосувати за ГП, а 29% – за ПіС, у квітні 36% та 30% відповідно), проте з наближенням липневих президентських виборів ситуація поступово змінювалась на користь ПіС [278].

Також цікава ситуація склалася з кандидатом у президенти П. Кукісом, остаточний результат якого в понад 20% голосів уже не залишав сумнівів, що в Сеймі може опинитися його нове угруповання зі значною підтримкою.

Д. Секлукці, детально аналізуючи парламентські вибори 2015 року щодо їх впливу на партійну систему Польщі загалом, підтверджує гіпотезу про те, що саме ці вибори мали суттєвий вплив на подальші зміни конфігурації партійної системи, хоча і не стали новим етапом її розвитку [262]. Автор наводить чотири основні особливості цього циклу виборів, а саме – входження двох нових груп на парламентську арену, таких як Кукізі15 та Новочесна, що разом набрали більше 16% голосів електорату, абсолютна перемога ПіС та створення однопартійного уряду, відсутність представництва лівих сил та збереження певних особливостей, що характеризують польську партійну систему після виборів 2005 року.

Щодо останнього пункту, то варто зазначити, що за попередні 14 років (із 2001–2015) на парламентській арені були присутні 4 – 6 політичних партій, 4 із них – одні і ті ж самі (ПіС, ГП, ПСП та ДЛА в різних її коаліційних комбінаціях), а також із представництвом у Сеймах 4-го та 5-го скликання «Самооброни» і ЛНР та 7-го скликання – «Руху Палікота». Вибори 2015 року призвели до кардинальних змін, бо одна партія з чотирьох згаданих (ліва ДЛА) втратила своє представництво, натомість з'явилося дві абсолютно нові [263]. Отож, вперше після 1989 року ліві «посткомуністичні» сили не були представлені в парламенті, а переможний виборчий комітет ПіС здобув абсолютну більшість у Сеймі, що дозволило йому сформувати незалежний уряд. Започаткований ще в 2005 році процес падіння підтримки лівих посткомуністичних сил (в основному в образі ДЛА) після 2015 року призвів до втрати ним статусу «полюса політичного суперництва» [261], остаточно трансформуючи модель політичного суперництва на осі політичного змагання між двома політичними партіями генезису «Солідарності» (ГП та ПіС), розташованими у групі правих партій [125].

Варто також зазначити одну надважливу деталь, яку демонструє нам індекс партійної націоналізації, а саме: хоча підтримка лівого ДЛА стабільно зменшується, проте індекс націоналізації не зазнав суттєвих змін, залишаючись

достатньо високим (ІНПП ОЛ=0,82) (див. Табл. 3.8), що не дозволяє нам говорити про занепад підтримки політичної сили, а, навпаки, за умов ефективної мобілізації партія все ще може мати високий потенціал, адже електоральна база її дуже гомогенна в спектрі всієї Польщі.

Особливої уваги заслуговує суспільно-політичний рух (а не політична партія, про це детальніше йшлося у попередньому розділі) Кукіз'15, що здобув підтримку 8,81% виборців, отримавши 42 депутатські мандати, та став третьою політичною силою в Сеймі [232]. Саме ця політична сила стала своєрідним індикатором на польській політичній сцені для двох актуальних тенденцій – запит населення на нові політичні сили та значення популізму при цьому. Якщо для аргументації першого достатньо електоральних показників, то вплив популістичних гасел (наприклад, обіцянка «повалення партократії» та «відновлення контролю над своєю державою» [279] перевіримо через порівняння показників націоналізації із такою ж «ною» навіть за назвою Новочесною, в якій індекс націоналізації хоч і високий (ІНПП=0,8), проте не порівняти з ІНПП Кукіз '15, який дорівнює 0,92, що, як і минулого циклу Пух Палікота, поставив новий рекорд. У цій ситуації бачимо, як популістичні гасла сприяють широкій підтримці навіть абсолютно нових політичних сил. Ця гіпотеза потребує детальних досліджень, проте цей кейс обов'язково має мати там місце.

Таблиця 3.8

**Індекси націоналізації політичних партій Польщі
за результатами парламентських виборів 2015 року до Сейму**

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ПіС/PiS	0,87	37,6
ГП/PO	0,84	24,1
Кукіз15	0,92	8,8
Новочесна	0,8	7,6
ПСП/PSL	0,7	5,1
ОЛ/ ZL	0,82	7,6

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [241]

Пропорційно із зміною електоральної підтримки ГП та ПіС, дещо змінились показники націоналізації партій (див. Табл. 3.8), проте обидва залишаються стабільно високими.

Отож, бачимо, що вибори 2015 року дещо змінили «русло» партійної конфігурації Польщі, проте цього недостатньо для кардинального переформатування, що залишає багато запитань відкритими.

Таблиця 3.9

Індекси націоналізації політичних партій Польщі за результатами парламентських виборів 2019 року до Сейму

Політична сила (укр/пол аббревіатури)	ІНПП	Електоральна підтримка на виборах %
ПіС/PiS	0,87	43,6
ГК/КО	0,77	27,4
ДЛА/SLD	0,82	12,6
ПСП/PSL	0,83	8,6
КСiН/KWiN	0,95	6,8

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [241]

Хоча щодо партійного представництва та електоральних показників конфігурація парламентських сил змінилась не суттєво, проте є все з важливі нові характеристики. Найстабільнішою виявилась ПіС, яка вкотре не тільки перемогла, але й вдруге отримала абсолютну більшість мандатів у Сеймі, що дозволило їй сформувати однопартійний уряд. Показники націоналізації також дещо зросли, ІНПП ПіС=0,87 (див. Табл. 3.9). Соціологічні дослідження громадської думки демонструють, що ПіС вдалось зберегти 90% свого електорату з попередніх виборів, це найвищий показник з-поміж усіх політичних сил.

Натомість електорат ГП зберігся лише на рівні 69%. Навіть у коаліційній формі разом із «Новочесна» результат виявився на 4,3% нижче сумарного показника за 2015 рік. Цікаво, що в абсолютних цифрах коаліційний електорат

збільшився на приблизно 250 000 голосів порівняно з 2015 роком. Проте, як бачимо з показників націоналізації КО, електоральна база стала більш локалізованою, як видно з інфографіки голосування в регіонах – зміщеною більш на захід країни [232], адже показник націоналізації суттєво знизився до рівня 0,77.

Цього електорального циклу ПСП брала участь у виборах разом із рухом Кукізі '15 як частина так званої Польської коаліції. Обидві політичні сили прийняли загальну передвиборчу програму, проте було схвалене рішення, що в виборах коаліція виступить як однойменний виборчий комітет ПСП. Він набрав 8,55% голосів, посівши 4-е місце та отримавши 30 місць у Сеймі (сумарний показник для двох згаданих політичних сил в 2015 році становив майже 14%), тобто бачимо втрату електорату. Розсіяння відбулось багатовекторно, зокрема за рахунок електорату «Кукізі'15», який розділився між – «Конфедерацією» (24%), ПіС (22%) та ПСП (22%), а також ГК та «Лівицею» (16% та 12%). Проте, саме завдяки електорату П. Кукіза, індекс націоналізації ПСП стрімко зріс до найвищого показника за всю свою історію – ІНПП ПСП=0,83. Можна припустити, що така помітна різниця спостерігається через розширення електорату з винятково сільського населення та частково – і міського, що суттєво поліпшило показники територіальної гомогенності електорального покриття партії.

Схожа інтеграція відбулась і з лівими силами, які не змогли потрапити в парламент попереднього скликання, ДЛА об'єдналась із Партією разом та «Весною» Р. Бедроня. Коаліція узгодила нову назву «Лівиця» (пол. – Lewica), але, щоб уникнути необхідності подолання 8% порогу на виборах до Сейму, усі сили йшли під єдиним брендом ДЛА. Показник націоналізації (ІНПП) ДЛА залишався стабільно високим – 0,82.

Найцікавішою щодо показників націоналізації стала нова (принаймні за назвою) права євроскептична політична сила «Конфедерація свободи і незалежності», яка набрала майже 7% електоральної підтримки [306], проте індекс її націоналізації став найвищим за всю досліджувану політичну історію

III Республіки Польщі, ІНПП КСiН сягнув 0,95, що свідчить про абсолютну однорідність електоральної підтримки в усіх регіонах Польщі.

Узагальнимо зараз усі партійні показники за досліджуваний період. Як бачимо з викладеного вище матеріалу, загалом усі партії характеризуються помірно високими показниками націоналізації, де найнижче значення ІНПП=0,66 (див. Табл. 3.3). Враховуючи, що кінцевою метою нашого дослідження є порівняння еволюції партійних систем України та Польщі, доречно було б визначити одну і ту ж межу для партій з найвищим рівнем націоналізації. Для України, враховуючи показники усіх політичних партій, ми обрали поріг 0,75. Оскільки з 52 досліджуваних партій (за вісім циклів парламентських виборів) тільки показники 9 політичних сил мали індекс менший, ніж 0,75, то така межа не має сенсу щодо партійної системи Польщі. Тому умовно визначимо поріг 0,85 для партій, що характеризуються найвищим ступенем гомогенності електоральної підтримки в спектрі регіонів. Як бачимо з Табл. 3.10, топ трійка – це «Конфедерація свободи і незалежності», «Кукізі15» та «Рух Палікота» – політичні сили, що отримали підтримку на рівні 7–10%, проте ІНПП становить 0,89–0,95. Вартий уваги той факт, що політичні партії здобули найвищі індекси націоналізації саме за останні три цикли парламентських виборів (2011, 2015 та 2019) під час домінантної двополюсної боротьби між ГП та ПіС, із завжди присутніми ПСП та ДЛА (або різноформатна коаліція лівих сил). Вкотре проявляється помічена нами в ході дослідження тенденція про запит польського електорату на нові політичні сили і водночас увага до популістичних гасел для всенародної підтримки. Це також своєрідне бажання виборців вийти за рамки постійної історичної (ліві-постсолідарність) та сучасної (ГП та ПіС) біполярної лінії суспільного розмежування, яке дуже вдало підхоплюється вмілими політиками на сучасній хвилі зростаючої ролі популізму. Усі наступні політичні сили зі списку – це так звані основні актори на партійній арені Польщі – ПіС, ГП, ДЛА та ВАС.

Таблиця 3.10

**Партії, що демонстрували найвищі показники націоналізації
за всю історію III Республіки Польща (виборчий період 1993–2019 роки)**

Рейтинг	Партія (рік виборів та % отриманих голосів)	Індекс партійної націоналізації
1	КСiН/KWiN (2019, 6,8%)	0,95
2	Кукізі15 (2015, 8,8%)	0,92
3	РП/РР (2011, 10%)	0,89
4	ДЛА-РС /SLD-UP (2001, 41%)	0,89
5	ПіС/РiS (2019, 43,6%)	0,87
6	ПіС/РiS (2015, 37,6%)	0,87
7	ГП/РО (2011, 39,2%)	0,86
8	ГП/РО (2007, 41,5%)	0,86
9	ПіС/РiS (2007, 32,1%)	0,86
10	ВАС /WAS (1997, %)33,9%)	0,86
11	ПіС/РiS (2011, 29,9	0,85
12	ДЛА/SLD (1993, 20,4%)	0,85

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК

Польщі [232]

Простежимо також, як еволюціонував індекс націоналізації для основних політичних партій (що отримували статус парламентських більше двох разів) у Польщі за період незалежності, для цього візуалізуємо дані у вигляді Табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Рівень націоналізації основних політичних партій Польщі (1993–2019 роки)

Вибори / Партія	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
ДЛА (або коаліція лівих)	0,85	0,83	0,89	0,84	0,84	0,84	0,82	0,82
ПСП	0,69	0,66	0,66	0,66	0,73	0,71	0,7	0,83
НСПС «С»/ВАС/ВАСП	0,82	0,86	0,8	-	-	-	-	-
ПіС	-	-	0,78	0,79	0,86	0,85	0,87	0,87
ГП	-	-	0,79	0,8	0,86	0,86	0,84	0,77

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК

Польщі [232]

Аналізуючи згруповані показники націоналізації політичних партій, помічаємо такі тенденції, що характерні для основних політичних сил Польщі впродовж останніх майже тридцяти років:

1. Стабільно висока гомогенність підтримки лівих, ІНПП коливається в рамках 0,82–0,89, навіть попри неподолання виборчого бар'єру за результатами парламентських виборів 2015 року.

2. Стабільний показник націоналізації ПСП без тенденції зниження.

3. Стабільне зростання показників ПіС та ГП (за винятком останніх виборів).

4. Неоднозначна роль блоковості щодо показників націоналізації, адже в одних випадках спостерігається зростання значення як електорального показника, так і націоналізації (ДЛА у 2001, ВАС у 1997, ПСП у 2019) а інколи навпаки – зниження (КО в 2019, ОЛ в 2015). Вбачається вартим уваги дослідження цього феномену.

5. Наше дослідження підтверджує гіпотезу С. Майнверінга і Е. Зоко [201] та Д. Карамані [145] про вплив часу на політичний досвід, а саме з часом партії справді розширюють межі своєї підтримки по всій країні.

Аналізуючи комплексні показники націоналізації партійної системи Польщі загалом (див. Табл. 3.12), також бачимо помітне їх стабільне зростання. Враховуючи специфіку складу індексу націоналізації Майнверінга-Джонса, важливим вважаємо компонент кількості партій та їх електоральні показники, які впливають на кінцеве значення показника націоналізації, тобто чим більше політичних сил та чим менша їх електоральна підтримка, тим нижчим буде і кінцевий індекс націоналізації партійної системи.

Таблиця 3.12

Націоналізації партійної системи Польщі: 1993–2019 роки

Рік	1993	1997	2001	2005	2007	2011	2015	2019
ІНПС	0,68	0,76	0,72	0,81	0,81	0,8	0,86	0,84

Джерело: електоральну статистику взято з офіційного сайту ЦВК Польщі [232]

Саме ця ситуація і спостерігається в досліджуваному кейсі, хоча кількісні показники окремих партій порівняно високі, проте (враховуючи їх чисельність та розсіяну електоральну підтримку) загальний індекс на початкових етапах порівняно низький. Проте зі скороченням чисельності партій, що отримують високу електоральну підтримку, зростає і показник націоналізації партійної системи, тобто населення підтримує небагато партій, проте підтримка рівномірна в усіх регіонах країни, а нові політичні сили якщо і з'являються на політичній арені, то одразу з високим ступенем гомогенності на всіх локальних рівнях. Саме ці чинники і сприяли зростанню індексу націоналізації партійної системи Польщі з рівня 0,68 у 1993 році до 0,84 в 2019 році (див. Рис. 3.4), із чіткою лінією тренду на рівні $R^2=0,8$.

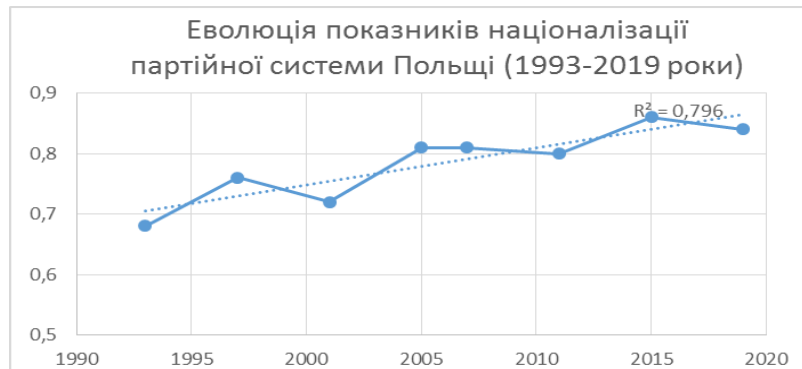

Рис. 3.4. Еволюція показників націоналізації партійної системи Польщі (1993–2019 роки)

Отож, тематика дослідження партійної націоналізації актуальна вже майже півстоліття, оскільки вона відображає політичні зміни та перетворення держави і впливає на такі критичні аспекти політики, як спрямування урядових витрат, представництво важливих соціальних груп, їх комунікацію з партіями, а також відносини між органами влади [149; 170].

На думку М. Джонса та С. Майнверінга [171], у старих демократіях націоналізований електорат є необхідною умовою консолідації демократії і водночас основним каменем спотикання для нових демократій. У рамках теорії відповідального уряду Д. Стокс [277] зазначав, що домінування національних пріоритетів над локальними гарантує партії більші шанси формувати та

передбачати думку виборців, змушуючи її приймати політику, яка потенційно може бути корисною її виборцям.

Варто враховувати складність концепту націоналізації, особливо той факт, що партійна націоналізація має дві чіткі компоненти: перша ґрунтується на ступені однорідності в географічному розподілі електоральної підтримки партії, а інша визначається мірою, в якій національні події відображаються в зміні електоральної підтримки партії у всіх регіонах країни [214]. Тобто так звані дві складові – статична і динамічна, спричиняють виникнення особливої складності комплексно інтерпретувати отримані кількісні дані. У нашій роботі ми в основному зосереджувались на простеженні еволюції показників, намагаючись виділити чіткі тренди змін, лише частково пояснюючи, чому так відбулось і що могло спровокувати той чи інший хід подій.

Отож, незважаючи на постійне домінування біполярної партійної конкуренції, електорат Польщі не є територіально поділеним, тобто в кожному з регіонів є електоральна база для основних політичних сил, що свідчить про їх орієнтацію на загальнонаціональні інтереси, а не на окремі соціальні групи та регіони. Єдиним винятком є ПСП, електорат якої найменш гомогенний, що, зрештою, легко пояснюється нерівномірністю локації сільського населення, яке є соціальною базою політичної партії. Загальний же тренд еволюції показників націоналізації партійної системи Польщі демонструє позитивну тенденцію до стабілізації на високому рівні.

3.3 Конфігурації партійної системи Польщі на основні моделі трикутника Нагаями

Завершальним методологічним елементом дослідження еволюції партійної системи Польщі є інтерпретації графічних моделей трикутника Нагаями, що демонструють формат конфігурації партійної конкуренції. Враховуючи, що основним полем нашого дослідження в цьому підпункті є типологізація партійних систем, вважаємо за потрібне описати загальні характеристики її еволюції та особливості, що візуалізуються за допомогою графічного моделювання.

У польській політологічній літературі подано багато пропозицій щодо періодизації процесу становлення її партійної системи [124], ми вважаємо їх абсолютно прийнятними, а тому зосередимо основну дослідницьку увагу на детальному аналізі кожного з етапів, а не на самій моделі періодизації. Д. Секлуцький пропонує брати за основні дві інтегровані та взаємодоповнювальні типологізації, які максимально спрощено роблять акцент на основних ознаках, що є атрибутивними для конкретного етапу трансформації. Відповідно до першої пропозиції, сформульованої А. Антошевським [123], можна виділити дві фази еволюції партійної системи Польщі. Перший, який охоплює 1991–2001 роки, характеризується як етап побудови політичної сцени, якій властива нестабільність поведінки виборців і часта зміна виборчих пропозицій. Тоді як друга фаза – прогресуюча стабілізація – характеризується блокуванням доступу до парламенту для нових партій, відносно постійною виборчою підтримкою парламентських партій та збільшенням підтримки двох партій: ГП та ПіС [125].

Відповідно до другої концепції Є. Сільського [264], польська партійна система зазнала таких етапів еволюції: у 1989–1990 рр. – квазіконсенсусна система, у 1990–1993 рр. – багатопартійна фрагментована система, у 1993–2005 рр. – двоблокова система та вибори 2005 року започаткували систему переможної партії. На основі вище згаданих двох підходів Д. Секлуцький пропонує синтезовану таблицю основних етапів еволюції партійної системи Польщі, що базується на взаємопов'язаних якісних та кількісних критеріях, серед них ключове значення мають: структура політичного суперництва, характер уряду (а точніше – урядові коаліції) та кількість партій на парламентському рівні разом із підтримкою окремих партій із зазначенням, яку з них можна вважати «полюсами суперництва», а яку, щонайменше, допоміжною в коаліційних тендерах та процесах прийняття рішень. Також враховуються такі процеси, що особливо вплинули на трансформацію в польській партійній системі після 2005 року – значне падіння підтримки політичних сил лівого крила, яке втратило статус полюса політичного суперництва [260], спричинило трансформацію структури політичної конкуренції. Основна вісь політичного конфлікту та соціальних

розмежувань змістилась від протистояння «пост/комуністи – пост/солідарність» або ж ідеологічно «ліві-праві» до «Польщі соціальної-Польщі ліберальної» [173]. Такі розмежування хоч і не взаємовиключні, та, як показує польський досвід, важко сумісні, принаймні домінантним завжди виступає тільки один вектор.

Враховуючи, що емпіричні дані нашого дослідження стартують із виборів 1993 року, для комплексного бачення всього процесу еволюції (з 1989 року) вважаємо за доречне розмістити Табл. 3.13 в нашій роботі, адже в ній наявні основні якісні характеристики кожного з етапів, при чому початковим приділено особливо багато уваги.

Таблиця 3.13

Етапи еволюції партійної системи Польщі (1989–2019 роки)

Етап	Рік	Особливості
Квазіконсенсусна система	1989–1990	<ul style="list-style-type: none"> - декомпозиція біполярної структури політичної конкуренції після виборів 1989 року. - розпад табору, зосередженого навколо ПОРП - модель політичної конкуренції, що базується на консенсусі партій та груп парламентських надпартійні уряди
Фрагментована багатопартійність	1990–1993	<ul style="list-style-type: none"> - роздробленість партійної системи - домінування малих партій - коаліційні уряди меншості з 4- 7 партіями
Двоблокова система	1993–2005	<ul style="list-style-type: none"> - біполярна структура політичного суперництва між лівими силами пост-ПОРП і правоцентристами постсолідарності - зменшення кількості парламентських партій - уряди коаліційної більшості, що включають від 2 до 3 політичних груп (створені на основі партійної генези)
Біполярна система	2005–2015	<ul style="list-style-type: none"> - біполярна структура політичного суперництва між правими та правоцентристськими партіями постсолідарності - стабілізація кількості парламентських партій - правило коаліційної більшості, що включає 2 – 3 політичні партії (побудовані на основі тактичних міркувань)
Біполярна система з домінантною партією	2015–2019	<ul style="list-style-type: none"> - біполярна структура політичного суперництва між правоцентричними партіями з нахилом до лібералізму чи соціалізму - поява значущих «третьох» сил - однопартійні уряди

Джерело: основа таблиці, а саме дані до 2015 року взято із статті Є. Сельські [264].

Останній етап еволюції 2015–2019 запропоновано автором.

З огляду на кінцеве завдання нашого дослідження, а саме порівняння особливостей еволюції партійних систем Польщі та України, важливе значення має застосування єдиного категоріального апарату. В нашому випадку основоположною класифікацією для партійних систем є варіація Дж. Сарторі, який, як відомо, з огляду на кількість політичних партій та міру їх поляризації і особливості міжпартійної конкуренції, виокремив сім основних типів, а саме; однопартійні, однопартійні системи із партією-гегемоном, однопартійні системи з домінантною партією, двопартійні системи, багатопартійні системи обмеженого плюралізму та поляризовані, а також атомізовану багатопартійність. Враховуються при цьому як великі партії, так і малі, але лише ті, що мають коаліційний потенціал чи здатність до політичного шантажу [254]. Отож, спробуємо інтерпретувати графічні моделі трикутника Нагаями через призму типологізації Дж. Сарторі.

Специфіка застосування моделі трикутника Нагаями [217] передбачає необхідність агрегації електоральної статистики на рівні виборчих округів, що створює складність застосування цього методу стосовно виборів 1990 року, а тому в нашому дослідженні наявні лише діаграми починаючи з парламентських виборів 1993 року.

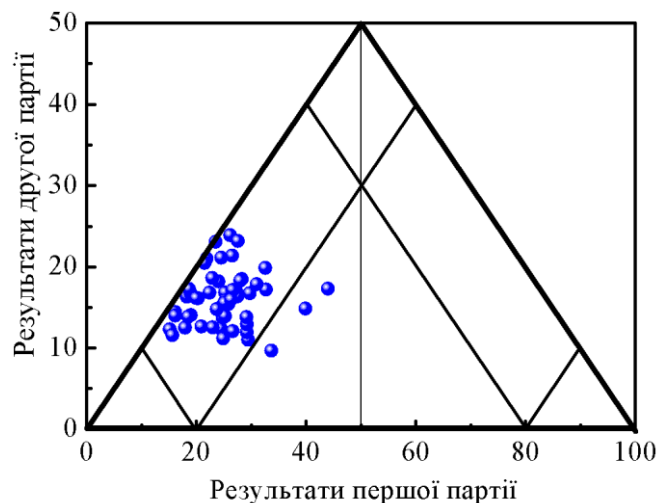

Рис. 3.5. Парламентські вибори 1993 року (модель трикутника Нагаями)¹⁶

¹⁶ Усі моделі побудовані на основі електоральної статистики, взятої з офіційного сайту ЦВК Польщі *Państwowa Komisja Wyborcza*// *pkw.gov.pl*.

Д. Секлущкий пропонує парламентські вибори 1993 року характеризувати як такі, що відбувались у рамках фрагментованої багатопартійності. Справді, з Рис. 3.5 видно, що навіть на регіональному рівні спостерігається максимальна розпорошеність голосів, хоча в секторі атомізованої багатопартійності все ж не міститься жоден з округів. Також бачимо, що на рівні округів електоральна підтримка партії-лідера перебуває в межах 15–30%, а другої за нею політичної сили – 10–20%. Практично всі округи також знаходяться в конкурентній зоні, проте із впливовими третіми силами. Усі вищезгадані характеристики дозволяють нам інтерпретувати цей етап еволюції партійної системи як поляризована багатопартійність з малими партіями (за Маєром, якщо сума двох провідних партій не перевищує 42%, в цьому випадку це 35,8% для ДЛА та ПСП на національному рівні).

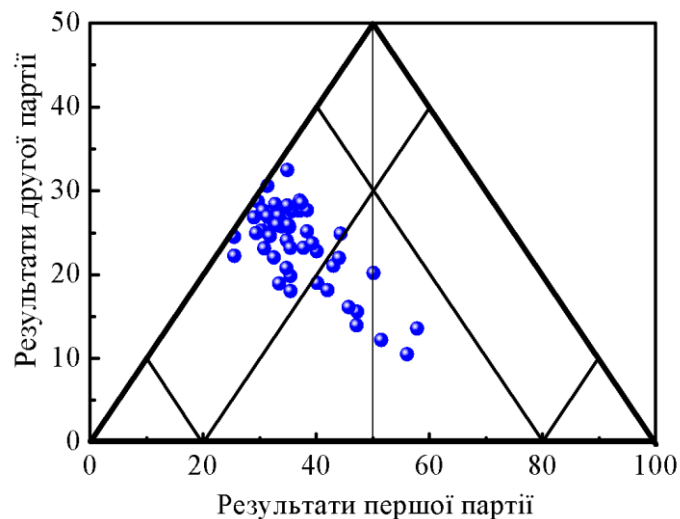

Рис. 3.6. Парламентські вибори 1997 року (модель трикутника Нагаями)

Як бачимо з діаграми на Рис. 3.6, за результатами парламентських виборів показники перших двох політичних сил суттєво зросли, основний масив точок, що символізують виборчі округи, лежить в діапазоні – для першої партії – 20–60%, а для другої – 10- 30%. Помітне зростання електоральної підтримки для основних політичних сил майже вдвічі, особливо для партії-переможця. Справді, помітна тенденція до двоблоковості, запропонованої

Р. Секлуцьким у попередній таблиці, адже масив точок суттєво піднявся вгору, максимально наближаючись у напрямі до сектору двопартійності, проте жоден з округів так і не потрапив туди. Навпаки, показники одинадцяти округів перемістились із зони багатопартійної конкуренції до так званого перехідного сектору, де не спостерігається інтенсивна боротьба між першими двома політичними силами або з причин очевидного домінування однієї з них, або ж через сильну третю партію, в результаті чого електоральна підтримка перших двох розпорошується. Кількість парламентських партій зменшується з 6 до 5, проте, враховуючи активну конкуренцію цього виборчого циклу між об'єднаними силами ВАС та ДЛА, відбувається суттєве зростання їх електоральної підтримки. Формат партійної конкуренції зміщується в напрямі до партійної системи поміркованого плюралізму із середніми партіями (за класифікацією П. Маєра, при умові отримання 65% двома провідними партіями, за результатами виборів відбулось максимальне наближення до цієї схеми, ВАС та ДЛА отримали 61% електоральної підтримки населення).

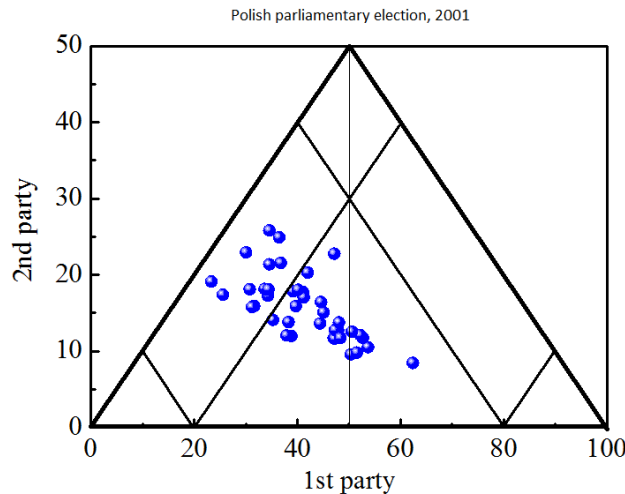

Рис. 3.7. Парламентські вибори 2001 року (модель трикутника Нагаями)

Тотальне переформатування партійної системи після парламентських виборів 2001 року дуже добре візуалізується за допомогою трикутника Нагаями. Основний масив точок переміщується в трансформаційний сектор без активної конкуренції між двома провідними партіями. Аналізуючи якісні характеристики, найперше згадаємо тотальне падіння рейтингів ВАС, чергове

зростання коаліції ДЛА та поява чотирьох хоч нових, та одразу впливових політичних сил – ПС, ГП, СРП та ЛРП. Також у цьому секторі помітна тенденція до переважання однієї партії – у більшості округів партія-лідер здобула понад 40%. Формат партійної системи маневрує на межі обмеженого та поляризованого плюралізму – 6 політичних сил увійшли до парламенту, а формат партій помітно відхилився від середніх, адже дві партії, що лідирують, у сумі здобули 54%.

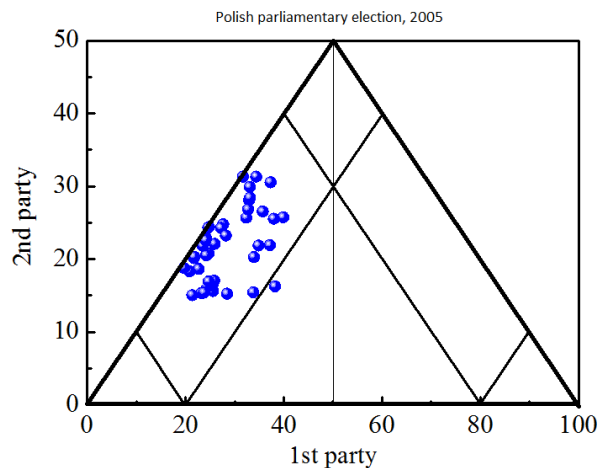

Рис. 3.8. Парламентські вибори 2005 року (модель трикутника Нагаями)

За рахунок нових сил, що з'явилась на політичній арені Польщі – ПС та ГП, тенденція до домінування однієї партії зникла, натомість відбулось повернення до конкурентної змагальності, дуже наближеної до зразка 1997 року, коли спостерігалась найбільш виражена двополюсна конкуренція між ВАС та ДЛА. Як бачимо з Рис. 3.8, основний масив точок сконцентровано навколо лівої сторони трикутника, що означає приблизно однаковий рівень підтримки для перших двох партій у більшості виборчих округів, хоч і не високий – на рівні 20–30%. Статус парламентських вкотре здобули 6 політичних сил, проте враховуючи доцентрові тенденції змагальності, особливо між першими двома політичними партіями, – конфігурація партійної системи набула ознак консолідованого поміркованого плюралізму. Хоча сумарно на національному рівні дві провідні партії здобули лише 51% голосів, що за класифікацією П. Майєра свідчить про систему малих партій, проте в той

же час графічна модель трикутника Нагаями для виборів 2005 року чітко демонструє виражену конкуренцію між першими політичними партіями, а отже, сигналізує про потенційну можливість зміщення формату конкретності в напрямі двопартійності.

Як зазначає П. Камінський [173], протягом тривалого періоду польська партійна система розглядалася як дуже нестабільна, не маючи жодних ознак інституціоналізації, і де виборці не виявили міцних зв'язків із політичними партіями, проте саме з цього виборчого циклу ситуація почала активно змінюватися щодо стабілізації та консолідації.

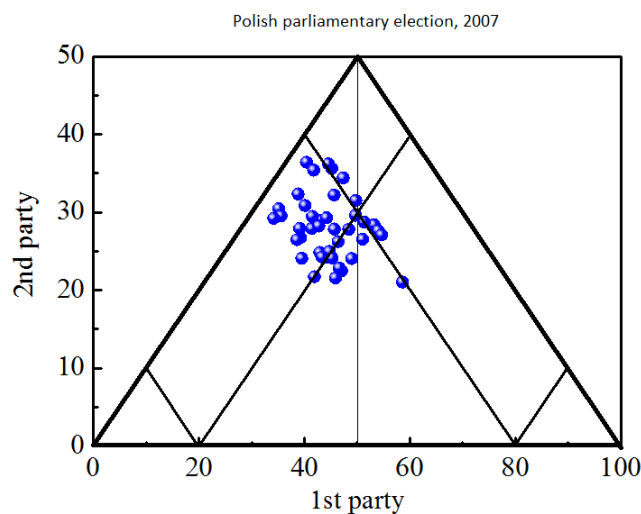

Рис. 3.9. Парламентські вибори 2007 року (модель трикутника Нагаями)

Тенденція, помітна з попереднього циклу виборів, продовжилася, адже масив точок суттєво змістився вгору. Уперше за досліджуваний період в секторі двопартійності з'являються чотири виборчі округи. Решта точок максимально наближена до еквілібріуму, в основному вони лежать у секторі високої змагальності, з показниками на рівні 20–50% (див. Рис. 3.9), а також у перехідному секторі та навіть однопартійності (5 округів), проте усі максимально наближені до сектору біполярності. Чотири політичні сили потрапили в парламент, тобто бачимо суттєве обмеження конфігурації поміркованого плюралізму в напрямку до двопартійності. Також відбулось суттєве зростання електоральної підтримки двох провідних партій – ПіС та ГП, які разом на національному рівні здобули 74% голосів, що характерно не просто

для системи з середніми партіями (за П. Маєром, якщо більше 65% голосів), але уже для систем із тенденцією до переважання великих партій (якщо електоральна підтримка двох партій, що лідирують, становить понад 80%).

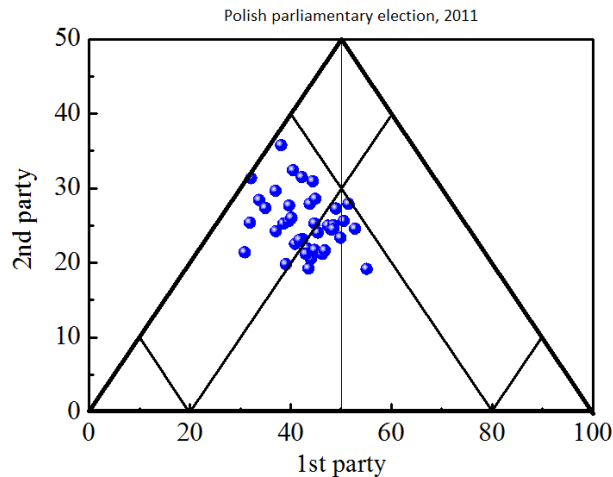

Рис. 3.10. Парламентські вибори 2011 року (модель трикутника Нагаями)

З другою черговою перемогою ГП на парламентських виборах тенденція до біпорярності збереглась, хоча, як видно з Рис. 3.10, дещо послабилась. Сектор суто двопартійності залишився абсолютно порожнім. Масив точок помітно змістився в перехідний сектор, перебуваючи в самій його вершині, а отже, означає високу ймовірність до транзиту як назад у сектор змагальності з сильними третіми політичними силами, або ж у двопартійну зону чи в сектор домінування однієї партії. Електоральні показники на рівні виборчих округів для першої партії становлять 25–55%, а для другої – 20–30%, як бачимо, верхня межа дещо відрізняється, що може свідчити все ж про перевагу тенденції до домінування однієї партії. Проте загальна конфігурація партійної системи, порівняно з попереднім виборчим циклом, зазнала несуттєвих змін – 5 партій потрапили в парламент, а дві найбільші партії сумарно отримали майже 70% голосів, а отже, формат партійної системи досі залишається в рамках поміркованого плюралізму, проте вже з дещо послабленою тенденцією до біполярності.

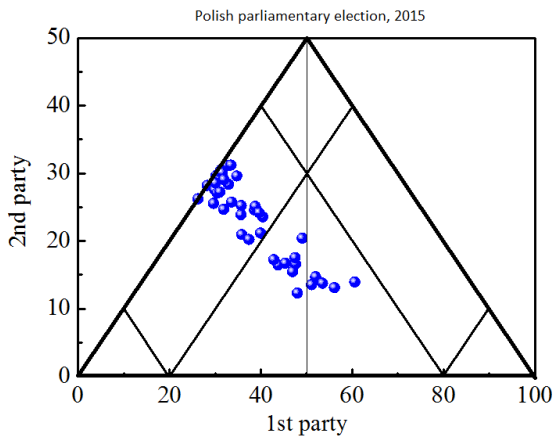

Рис. 3.11. Парламентські вибори 2015 р.
(модель трикутника Нагаями)

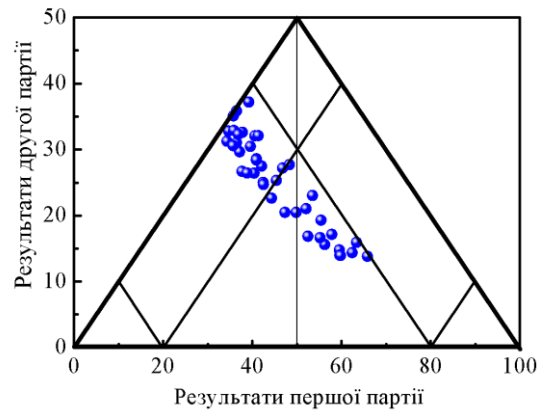

Рис. 3.12. Парламентські вибори 2019 р.
(модель трикутника Нагаями)

У наступних двох парламентських виборах 2015 та 2019 років перемогу здобула ПiС, тим самим посиливши тренд до домінування однієї політичної сили, адже партії вдалось здобути абсолютну більшість мандатів у Сеймі. Як видно з Рис. 3.11, значний масив точок змістився в зону невизначеності, зі зміщенням вправо, тобто до сектору домінування однієї політичної сили. У 2019 році (див. Рис. 3.12) відбулось ще більше зміщення, практично всі точки розміщені вздовж внутрішньої межі однопартійності, хоча в самому секторі немає жодного округу. В парламент потрапило 6 і 5 політичних сил відповідно. А сумарний відсоток голосів, здобутих двома провідними партіями, становив – 62% та 71% відповідно. Узагальнивши зазначене бачимо, що зберігаються риси партійної системи з середніми партіями. Відповідно до теорії Дж. Сарторі, спостерігаємо доволі цікавий тип партійної системи, яка все ж залишається змагальною, проте з'являється на політичній арені партія з амбіціями до автономного правління. Такий феномен у партології дослідник називає партійною системою з переддомінантною партією. Це відбувається винятково з огляду на фактор часу, адже, за гіпотезою Дж.Сарторі [254], системи з домінантною партією – це такі партійні системи, де одна й та ж велика політична партія регулярно впродовж не менше 20 років (чотирьох виборчих циклів) здобуває за результатами виборів не менше 50% мандатів у парламенті/провідній палаті парламенту та має можливість самотійно

сформувати уряд. Випадок, що зараз присутній у партійній системі Польщі, враховуючи одноосібне формування уряду силами ПіС впродовж двох виборчих циклів, якраз і дозволяє нам говорити про започаткування переддомінантного типу партійної системи.

Отож, за допомогою моделі трикутника Нагаями, а саме через призму локальних преференцій щодо двох політичних партій, що лідирують, можемо зробити припущення про формат партійної конкуренції загалом. Простеживши еволюцію змін упродовж 1993–2019 років, можемо говорити про наступні особливості становлення партійної системи Польщі. Упродовж досліджуваного часу партійна система еволюціонувала від поляризованого плюралізму до обмеженого з ознаками двопартійності (останні п'ять виборчих циклів перемогу здобувають по чергово дві політичні сили – ПіС та ГП) та з тенденцією до появи домінантної політичної партії (двічі поспіль ПіС виграв парламентські вибори та одноосібно формує уряд). Проте, на нашу думку, наступні парламентські вибори можуть дещо змінити цей тренд. Усе буде залежати від партійної політики ГП, зокрема її згуртованості, і, що особливо важливо, враховуючи зростаюче значення лідера в останні роки, те, хто очолить партію перед виборами. Після відходу Д. Туска, партія помітно почала втрачати позиції. Ситуацію докорінно могли змінити президентські вибори 2019 року за умови, якби їх виграв Р. Тшасковскі, представник КО, але з мінімальною різницею менше ніж в 2% їх знову виграв А. Дуда [223]. Попри поразку кандидата від ГП, все ж була помітна успішна її інтеграція, а також проявився високий відсоток поляків, готових голосувати не за ПіС, а за сильну та об'єднану альтернативу, яка справді має шанс на перемогу.

Висновки до розділу 3

Третій розділ дисертації присвячений аналізу особливостей еволюції партійної системи Польщі. У контексті трансформації показників волатильності ми простежили такі закономірності. Найперше, це відсутність лінійного тренду, проте поліноміальний тренд проявляє циклічність змін показників

волатильності, особливо значущий стрибок відбувається на поліномі 5-го порядку (зростання показника з рівня 0,4 для 4-го порядку до 0,93 в 5-му). Це означає, що за досліджуваний період відбулось п'ять значущих коливань показника. А саме, впродовж 1993–1997 років – це стабільно високі показники ІЕВ, стрімке зростання індексу в 2001 році до максимальних майже 45 балів (на фоні повного переформатування партійної системи Польщі, зокрема появи на політичній арені ПіС та ГП) із подальшим стабільним його зниженням аж до 2011 року, де було досягнуто мінімального показника 10 балів (друга перемога поспіль ГП виявила максимально стабілізуючий ефект на партійну систему), в 2015 році відбулось нове зростання показника до 30 (з перемогою ПіС) зі стабілізацією в 2019 році, що була після другої перемоги ПіС (ІЕВ =12,8). Наступною особливістю еволюції показників електоральної волатильності є зменшення чисельності значущих та «повторюваних» від циклу до циклу політичних сил, що, своєю чергою, також є одним з елементів, які сприяють загальній стабілізації показників ІЕВ. Ця характеристика є важливим індикатором успішної інституалізації партійної системи країни.

Аналізуючи комплексні показники націоналізації партійної системи Польщі, бачимо помітну їх стабілізацію та зростання. Враховуючи специфіку складу індексу націоналізації Майнверінга-Джонса, важливим вважаємо компонент кількості партій та їх електоральні показники, які впливають на кінцеве значення показника націоналізації. Початково хоч і високі показники націоналізації окремих партій, проте електоральна підтримка низька, що призводить до порівняно невисоких значень індексу націоналізації партійної системи Польщі на перших етапах становлення. Проте зі скороченням чисельності партій, що отримують високу електоральну підтримку (а також гомогенну в спектрі регіонів), індекси націоналізації також зростають з рівня 0,68 у 1993 році до 0,84 в 2019 році, із чіткою лінією тренду на рівні $R^2 = 0,8$. Важливою знахідкою тут є факт, що, незважаючи на постійне домінування біполярної партійної конкуренції, електорат Польщі не є територіально поділений, тобто в кожному з регіонів є електоральна база для основних

політичних сил, що свідчить про їх орієнтацію на загальнонаціональні інтереси, а не на окремі соціальні групи та регіони. Єдиним винятком є ПСП, електорат якої найменш гомогенний, що, зрештою, легко пояснюється нерівномірністю локації сільського населення, яке є соціальною базою політичної партії. Загальний же тренд еволюції показників націоналізації партійної системи Польщі демонструє позитивну тенденцію до стабілізації на високому рівні.

У контексті еволюції формату партійної конкуренції, який ми досліджували через призму графічної моделі трикутника Нагаями, простежується чіткий тренд від атомізованого плюралізму через його поляризований та поміркований різновиди до біполярності з ознаками формату переддомінантної партії.

РОЗДІЛ 4

ПОРІВНЯННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕВОЛЮЦІЇ ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ

В одній із своїх останніх статей В. Сокол обґрунтовує тезу про те, що польська політична система порівняно з українською характеризувалася більшою стабільністю та ефективністю, хоча процес демократизації досі триває і ще не закінчився повною її консолідацією. Своєю чергою, українські інституційні реалії не дозволили досягти подібних політичних ефектів, як у Польщі [268]. Автор для цього зіставляє якість функціонування конституційно-правового поля, парламентського врядування та партійної системи. Польський дослідник робить висновок, що демократичні інститути та процедури, що сформувалися в Польщі в період трансформації та консолідації демократії, хоча і характеризується численними недоліками (наприклад, низька виборча активність, неефективна адміністрація, неефективна судова система [247], проте загалом сприяють поступальному розвитку системи та демонструють здатність чинити дієвий опір популістським чи олігархічним загрозам. Динаміка ж політичних змін в Україні є досить істотною, політична система виявляє ознаки нестабільності, а політичні інститути не функціонували (і тенденція зберігається) належним чином і не сприяли соціальній інтеграції та модернізації. Однією з головних причин була відсутність поваги до правових процедур як з боку влади, так і громадян. А отже, якісні інституційні та результативні зміни можливі лише за умови кардинальних зрушень у сфері політичної культури, поваги до принципів верховенства права (у тому числі і значне зменшення корупції), зміцнення інфраструктури та діяльності громадянського суспільства, досягнення прозорості та зрілості політичної системи.

Ми погоджуємось з висновками В. Сокола, а оскільки партійна система є однією з рушійних складових політичної системи країни загалом, то пропонуємо простежити основні схожості та розбіжності еволюції обох

партійних систем. Тим самим спробуємо віднайти відповідь на першочергове проблемне питання нашого дисертаційного дослідження, які ж основні є відмінності в процесі еволюції партійних систем, та поверхнево спробуємо знайти відповідь, чому саме так відбулось, що спровокувало ці відмінності та які можливі способи її мінімізації чи усунення. Розуміємо, що еволюція партійної системи кожної країни має свою оригінальну траєкторію розвитку, проте, за умови наявності певних спільних або ж бажаних рис, є сенс порівняння таких кейсів. У нашому компаративіському дослідженні України ми обрали польський досвід, з огляду на дві важливі особливості – практично ідентичні вихідні умови соціально-економічного та культурно-політичного життя в державах станом на кінець 80-х років [96], тобто на початку політичного транзиту та помітно переважаючий прогрес в усьому спектрі економіко-політичних показників польського зразка над українськими сьогодні [98], що дозволяє стверджувати про більш успішну польську модель політичного транзиту, яку можна використовувати як оптимальний шаблон для порівняння.

Враховуючи специфіку нашого дослідження, більш детальне порівняння ми здійснимо в контексті саме еволюції партійних систем, для цього використаємо конкретні критерії. Перші визначені нами шість критеріїв є якісними і достатньо ґрунтовно описаними в політологічній літературі, а також часто опосередковано згадувані нами в контексті попередніх підрозділів. З метою максимально комплексного порівняльного аналізу обраних партійних систем, вважаємо за доречне, окрім детально вивчених та описаних нами критеріїв (партійної націоналізації, електоральної волатильності та формату партійної конфігурації), доповнити їх іншими, які ми змогли виокремити в процесі дослідження партійних систем України та Польщі. Критерії, що не були предметом нашого дослідження, додатково стисло проаналізуємо при черговому розгляді. Отож, визначений нами список критеріїв має такий вигляд:

1. Виборча система, партійне законодавство (інституційний базис функціонування партійних систем).

2. Кількість політичних партій.
3. Тривалість існування партії та кількість парламентських каденцій, запит на нові партії.
4. Фінансування політичних партій.
5. Важливість ідеології у структуруванні партійної системи.
6. Значення лідера/ персоніфікація партії.
7. Націоналізація партійної системи та основних політичних партій.
8. Особливості показників електоральної волатильності.
9. Формат партійної конкуренції.

Отож, перейдемо до детальнішого аналізу та порівняння (узагальнені кінцеві результати – Див. Додаток Б).

1. Виборча система та законодавство, що визначає формат функціонування партійної системи. Починаючи з 1991 року вибори до сейму, які мають вирішальне значення для системи парламентського врядування, проводяться на основі пропорційної виборчої системи.

Однак у межах пропорційної формули відбувались суттєві зміни, особливо в перше десятиліття трансформації [266]. Упродовж наступних парламентських виборів у 1993–2002 роках змінювались розміри виборчих округів, рівні розподілу місць, методи конвертації голосів у мандати (застосовувались і метод Харе-Німейєра, і модифікований метод Сент-Лаге, і метод д'Ондта), проте пропорційна формула стабільно залишалась невід'ємним елементом електоральної інфраструктури (9 виборів поспіль упродовж 1991–2019 років) у Польщі [268].

У 2011 році було запроваджено кодифікацію виборчого закону (прийнято Виборчий кодекс) без внесення суттєвих змін щодо пропорційної частини виборів до Сейму, проте були створені одномандатні округи для вибору сенаторів за мажоритарною системою. Стабілізація електоральних правил гри у Польщі сприяла консолідації конкретних стратегій конкуруючими політичними структурами та виборцями, ускладнювала вихід нових партій на політичну арену та зменшувала рівень фрагментації на парламентській арені, тобто

відкрита конкуренція (в якій наслідки виборів було досить складно передбачити) замінювалась закритою та передбачуваною [268].

Виборча система ж в Україні змінюється від виборів до виборів, починаючи з мажоритарної в 1994 році, потім – змішана у 1998–2002 роках, потім чиста пропорційна в 2006–2007 роках, потім знову змішана в 2012–2019 роках, а, відповідно до нових реформ виборчого законодавства, наступні парламентські вибори в Україні мають відбутись за пропорційною системою з відкритими регіональними списками. Ймовірно, завершальним етапом перманентних змін може стати набрання чинності Виборчого кодексу України [19] від 1 січня 2020 року з численними та суттєвими поправками в липні 2020 року. Щодо парламентських виборів, то найбільшою перевагою реформованих положень Виборчого кодексу є перехід винятково до пропорційної виборчої системи, тоді як «відкриті» списки насправді залишаються більше закритими, аніж преференційними. Депутати «зарезервували» обов'язкових перших дев'ять місць у списку, які визначає партійне керівництво, при цьому залишивши вимогу в досягненні 25% від виборчої квоти для кандидатів для того, щоб випередити конкурентів. Громадські активісти вимагали скорочення цієї квоти до 5%, адже, як показало моделювання ситуації через електоральну статистику виборів 2019 року, досягнути рівня 25% дуже складно, а для малих партій – взагалі неможливо [35]. Також згадуючи про місцеві вибори, варто зазначити, що першочергова роль тут також відводиться саме політичним партіям, адже, відповідно до затверджених змін, кандидатів у депутати в громадах із чисельністю виборців 10 тисяч і більше позбавляють права на самовисування, запровадивши систему пропорційних партійних списків, що потенційно зможе сприяти розбудові партійних осередків та розумінню населення, у чому ж полягає справжній потенціал політичних партій. Отож, як бачимо, відповідно до найновіших реформ електорального законодавства, партії справді стають невід'ємним та першочерговим елементом виборчого процесу.

Судячи з численних змін конфігурації виборчої системи України, можна припустити, що виборча інженерія аж ніяк не сприяла стабілізації партійної сцени, тоді як чіткі нормативні правила гри в партійному секторі Польщі унеможливили кардинальні зміни, а, навпаки, були основою поступових реформ та вдосконалень, виступаючи тим стримувальним чинником, що не дозволив спорадичним дестабілізуючим явищам (як, наприклад, поява нових впливових популістичних партій) змінити вектор розвитку партійної системи Польщі загалом.

2. Кількість політичних партій. Україна є однією з лідерів за кількістю зареєстрованих політичних партій як у Європі, так і в світі. Станом на січень 2020 року в Україні зареєстровано 349 політичних партій [55]. Це в кілька разів більше, ніж в інших європейських країнах. Для порівняння можна навести цифри інших країн: Словаччина – 56 партій, Румунія – 124 партії, Російська Федерація – 77 партій, Молдова – 45 партій, Латвія – 73 партії, Литва – 38 партій [36].

У Польщі офіційно внесені до реєстрації 86 політичних сил [232]. Проте це далеко не означає, що історія III Речі Посполитої обмежується такою квотою. На нашу думку, саме кількість політичних партій у країні є одним з індикаторів консолідованості партійної системи. Партійне будівництво у своїй еволюції прямує до обмеження числа партій. Передусім хоча б тих, що помітні на політичній арені. Йдеться про те, що недостатньо лише зареєструвати політичну силу. Потрібно щороку доводити її життєздатність (шляхом звітності) і бути учасником виборів як до органів самоврядування, так і до парламенту. Точну кількість політичних сил, що були зареєстровані у Польщі, визначити практично неможливо. Така інформація відсутня і на сайтах відповідальних державних інституцій – Центральної виборчої комісії та Окружного суду у Варшаві [274]. Посилаючись на класичний підручник з історії Польщі, станом на 1997 рік було зареєстровано понад 300 політичних сил [172, с. 57]. Така активність пояснюється примітивною вимогою, закріпленою у Законі «Про політичні партії» від 1990 року, де для створення

політичної партії достатньо було 15 підписів [168]. Станом на серпень 2020 року останній номер реєстрації політичної партії був 412 (для прикладу, у 2017 році це був 366), тобто можна зробити висновок, що приблизно таке число партій було зареєстроване (чи принаймні така була кількість заяв на реєстрацію) у Польщі за останні майже три десятиліття. Звичайно, цифра не точна, наприклад, із новим законом про партії з 1997 року змінилась процедура реєстрації (необхідно вже було 1 000 підписів, закон). Наявні партії потребували перереєстрації. Також процес «ділення» та об'єднання партій варто врахувати. Проте з урахуванням усіх похибок все ж отримуємо суму, близьку українському показникові. Різниця лише в тому, що у Польщі існує суворий державний контроль за діяльністю політичних сил (неподання річної звітності до ЦВК є прямою підставою для скасування реєстрації), внаслідок чого конкурентноспроможний партійний показник для Польщі сягає 60–80 сил. Якість українських політичних сил теж відверто сумнівна, проте не було жодного механізму їх щорічного контролю. Редагована від 2015 року версія ЗУ «Про політичні партії» не вносить суттєвих змін. Відповідно до ст. 24 [76; 77] анулювання реєстрації можливе лише коли партія не зареєструвала своїх обласних організацій у більшості областей України, коли виявлено недостовірні відомості у поданих на реєстрацію документах, невисування політичною партією своїх кандидатів по виборах Президента України та виборах народних депутатів України протягом десяти років. Зазначений перелік є вичерпним. Більше того, пункт про невисування кандидатів упродовж 10 років є юридично не чинним, адже за його невиконання не передбачено жодної правової відповідальності. В українській практиці лише саморозпуск партії може бути єдиною причиною припинення її діяльності.

Для прикладу, впродовж 2010–2019 років середньострокова динаміка чисельності партій в Польщі становила 7. Найбільша зміна була зафіксована у 2017 році, коли кількість зареєстрованих партій зменшилась на 15 (з 86 до 71), а потім у 2015 році (на 12 – від 73 до 85) та у 2018 році (також 12 – від 71 до 83) [233].

Тоді коли в Україні впродовж цього ж часу спостерігався пік партобудівництва, майже половина всіх українських політичних партій з'явилися за три роки впродовж 2014–2016. Так, за 9 місяців 2016 року було зареєстровано 41 нову партію; у 2015 році – 79; у 2014 році – 37, а от припинили свою діяльність усього 1 та 0 політичних партій відповідно [55].

У контексті аналізу електоральної активності партій згадана нами вище стаття 24 Закону України «Про політичні партії» у якій міститься вимога до партій брати участь у виборах до ВРУ або Президента України протягом десяти років. Недотримання цієї вимоги є прямим приводом для Міністерства юстиції України звернутись до суду з поданням про анулювання її реєстраційного свідоцтва. Так, станом на початок 2019 року, з-поміж 154 партій, які були зареєстровані 10 або більше років тому, 90 (52%) брали участь у парламентських та президентських виборах протягом останніх 10 років. Водночас за даними реєстру лише 5 партій перебувають на стадії припинення діяльності, при чому дві з них – на основі відповідних рішень з'їздів, а три, можливо, з причини неучасті у виборах. Це також автоматично означає, що решта 64 (48%) партії – це ті політичні сили, реєстрація яких відповідно до вимог чинного законодавства повинна бути скасованою [80].

Отож, величезна кількість партій, що офіційно зареєстровані, проте не є учасниками виборчого процесу на жодному з рівнів врядування, потенційно дестабілізують партійну систему, породжуючи недовіру та скептицизм населення до інституту політичної партії та демонструють нездатність державної влади стежити за процесом партотворення (вилучення з офіційного реєстру, найперше), особливо в питаннях, що стосуються виконання основної функції політичних партій – боротьби за владу, що проявляється в участі в президентських, парламентських та місцевих виборах.

3. Ефективність діяльності, тривалість існування партії та кількість парламентських каденцій. У 2018 році Центральним статистичним управлінням Польщі [233] проведено партійне статистичне опитування, під час якого було підтверджено активну діяльність 60 із 83 офіційно зареєстрованих

політичних партій, із яких 11 партій брали участь у здійсненні державної влади в парламенті чи уряді, представники 15 партій були членами органів місцевого самоврядування, решта 33 партії не брали участі у здійсненні публічної влади на центральному або місцевому рівні, проте мали активні осередки.

Результати дослідження активності та ефективності українських партій свідчать, що у політичному циклі 2014 – 2019 років лише декілька партій проводили ґрунтовну політичну роботу. Емпіричне дослідження, проведене Міжнародним центром перспективних досліджень у 2019 році, демонструє низьку загальну активність політичних сил. Методологічною основою дослідження стало сумування чотирьох показників – електоральна активність, електоральна ефективність, інформаційна активність та програмно-проблемна активність, на основі яких отримується кінцевий бал. Отож, 11 політичних партій отримали показник вище 300 балів, у перших 42 політичних сил рейтинг вище 200, а 86 – більше 100. Це саме та кількість політичних сил, які час від часу прямо чи опосередковано беруть участь у політичному житті країни на регіональному чи загальнодержавному рівні. Як бачимо, число порівняно активних партій максимально наближене до польського показника. Тоді як решта 180 політичних партій мають показник менше 100, а останні 84 партії (24% від загальної чисельності) взагалі отримали 0 балів. Також вагомим показником активності політичних партій сьогодні є процес їх звітності. Проте і тут 40% офіційно зареєстрованих партій проявляють свою абсолютну пасивність. Наприклад, у IV кварталі 2019 року 79 партій узагалі не подали фінансових звітів до Національного агентства з питань запобігання корупції, а з тих, що подали, 62 політсили мають порожні звіти, тобто або не ведуть жодної діяльності, або не звітують про неї [58].

Досліджуючи участь партій у парламентських виборах, варто звернути увагу на підсумковий відсоток активності електоральної участі. Під час виборів до Верховної Ради у 1998 році участь брали 41 політична партія (95% від загальної кількості партій, яка станом на 1998 рік становила 43 зареєстровані політичні партії), на виборах до Верховної Ради у 2002 році брали участь

61 політична партія (76% від загальної кількості партій, яка станом на 2002 рік становила 80 зареєстрованих політичних партій), у 2006 році брали участь 76 політичних партій (62% від загальної кількості партій, яка станом на 2006 рік становила 123 зареєстровані політичні партії), на позачергових парламентських виборах у 2007 році брали участь 43 політичні партії (34% від загальної кількості партій, яка станом на 2007 рік становила 127 зареєстрованих політичних партій), на виборах до Верховної Ради у 2012 році брали участь 87 політичних партій (46% від загальної кількості, яка на 2012 рік становила 189 зареєстрованих політичних партій). На позачергових виборах 2014 року брали участь 52 політичні партії (22% від загальної кількості, яка станом на 2014 рік становила 232 зареєстровані політичні партії), за результатами парламентських виборів 2019 року 31 політична партія мала статус суб'єкта виборчого процесу (11% від загальної кількості, яка станом на 2019 рік становила 352 зареєстровані політичні партії) [103].

Ситуація з місцевими виборами не є кардинально іншою, для прикладу, як демонструє практика, новостворені партії не беруть активну участь навіть у місцевих виборах. Із створених у 2015 році партій, що могли взяти участь у чергових місцевих виборах, лише менше половини висунули кандидатів – 22 партії з 50. Аналізуючи кількість партій, що брали участь у восьми великих кампаніях виборів в ОТГ на початковому етапі їх становлення (2016–2018 роки), бачимо, що загальна частка партійної участі є невеликою і в середньому становить 7% від зареєстрованих політичних сил [80].

Отже, помітною є парадоксальна тенденція до зменшення кількості партій, що беруть участь у виборах (з 95% до 11% за період 1998–2019 років) при одночасному збільшенні загальної кількості зареєстрованих партій. Однак партії не лише активно реєструються, а й перейменовуються. 44% чинних партій хоча б раз за історію існування змінили свою назву. В останні роки кількість перейменувань партій перевищує кількість нових реєстрацій [66; 32]. Така ситуація вкотре демонструє, що партійне будівництво в Україні – це непрозорий процес, який майже не контролюється державою і часто йде врозріз

із суспільними потребами та інтересами. Наразі в нашій державі партії – це політичний товар, який, відповідно до правил ринку, можна купити чи продати. У кінцевому результаті більшість українських партій не є результатом політичної творчості, вони постають здебільшого внаслідок перегрупування та ребрендингу «старих» політиків [80].

Проаналізуємо також середню тривалість парламентських каденцій для політичних партій України та Польщі. У кількісному еквіваленті більшість парламентських партій здобували цей статус кількаразово (без врахування виборів 1990 року в Польщі, де був відсутній виборчий бар'єр, та парламентських виборів в Україні 1994 року, що відбувались за мажоритарною виборчою системою). В українському варіанті найбільша кількість парламентських каденцій належить «Батьківщині» (6 з 7 досліджуваних парламентських циклів), на другому місці – КПУ (5 з 7), 4 каденції в «Наша Україна», по 3 у СПУ та Партії регіонів та дві у «Європейської солідарності». У польському варіанті ситуація має більш стабільний вигляд як щодо домінантної гомогенності партійного складу від виборів до виборів, так і сумарної чисельності каденцій. З самого початку III Республіки Польща і до сьогодні у Сеймі завжди були присутні такі дві ліві сили, як ДЛА (та її коаліційних варіантів, яка, проте, єдиний раз у 2015 році не пододала виборчий поріг) та ПСП (8 каденцій з 8 досліджуваних). «Солідарність» (офіційна назва змінювалась від виборів до виборів), що стала основним їхнім конкурентом, тільки двічі змогла подолати виборчий поріг. ГП та ПіС, з'явившись на політичній арені в 2001 році, з того часу безперервно отримують статус парламентських політичних сил (6 каденцій з 8).

Досліджуючи чисельність парламентських каденцій, мимовільно спостерігаємо, що лінії розмежування між основними політичними силами чинять значний ефект на партійну систему загалом, який структурує та стабілізує її. Польське суспільство ідеологічно трансформувалось від потреби вибору між опціями «ліві-праві» до «ліберали-консерватори», більшість електорату наповнює саме цю ідеологічну нішу, паралельно з цією тенденцією

проявляється запит на нові політичні сили, чим і пояснюється електоральний успіх Руху Палікота, «Кукіз'15», «Новочесної» чи «Конфедерації». Цей запит хоч і дуже помітний, проте він все ж, умовно кажучи, відбувається на фоні основних ідеологічних розмежувань. Українські ж лінії протистояння не мають значущого ідеологічного підґрунтя. Як бачимо, ліві сили так і не отримали гідного «правого конкурента» (Народний рух В. Чорновола тут мав найбільший потенціал). У 2002 році на політичній арені з'явилися «Батьківщина» та «Наша Україна», які здебільшого сприймалися як «дружні» табори, на противагу Партії регіонів, хоча не ідеологічна ознака лягла в основу суперництва (більше соціально-політичні та культурно-історичні особливості населення України та потенційні вектори зовнішньої політики). А тому запит на нові політичні сили виявився домінантною тенденцією, а не фоновою (допоміжною), як у Польщі, а серед партій теперішнього парламентського скликання 4 з 5 політичних сил є ті, котрі асоціюють себе з ярликом «нових».

4. Фінансування політичних партій. Важливим питанням, що впливає на напрямок розвитку партійної системи, є питання фінансування політичних партій. Становлення системи фінансування політичних партій у Польщі відбувалось у кілька етапів. Еволюція виявилась тривалою в часі, проте з максимально результативним нахилом. На сьогодні ще залишається чимало контраверсійних питань і постійно точаться політико-правові дискусії щодо можливих шляхів реформування та удосконалення. Проте сам механізм публічного фінансування партій є самодостатній, перевірений багаторічним досвідом і практикою та процедурно консолідованим. Один із головних його постулатів закріплений у Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року; ст. 11 п. 2 декларує, що фінансування політичних партій є відкритим. Прийнятий 27 червня 1997 року закон «Про політичні партії» у ст. 23а теж дублює цю вимогу. Відповідно до закону, передбачалось два види дотацій: цільова надавалася на статутні цілі партії та посуб'єктна призначалась партіям для відшкодування ними виборчих витрат [186]. З цієї виборчої реформи розпочинається процес поступового обмеження можливостей отримання

коштів для партійної діяльності з приватних джерел з одночасним паралельним переходом до фінансування системно важливих партій з державного бюджету.

Черговим і найбільш значущим кроком впорядкування публічного фінансування політичних партій можна вважати 2001 рік, коли було прийнято новий закон «Про вибори до Сейму та Сенату» і внесені суттєві зміни до закону «Про політичні партії» [299], внаслідок чого змінилися правила визначення суми дотації на повернення коштів, витрачених на виборчу кампанію. Було юридично закріплено чинну до сьогодні систему державного фінансування партій у формі субвенцій, передбачених на статутну діяльність партій, та дотацій, метою яких є відшкодування витрат на виборчу кампанію для парламентських партій. Наступні поправки до закону «Про політичні партії» (2011, 2015 та 2016 роки) стосувались лише процедури математичних розрахунків та відбувались у напрямку до раціонального обмеження державних витрат.

Для прикладу, розмір річної субвенції на каденцію 2016–2019 років становить 58 210 642 злотих щорічно. У перерахунку на кожного виборця – це близько 2 злотих. Для окремого громадянина кошт несуттєвий, а для партій державні субвенції становлять нині більше 30% усього їх капіталу (у попередні роки квота сягала навіть 75%) [265].

Уперше фінансування політичних партій (щоправда, лише парламентських) із державного бюджету в Україні передбачалось Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні» № 1349-IV від 27.11.2003 р. [75]. Партії мали право претендувати на 0,01% розміру мінімальної заробітної плати, помноженого на загальну кількість виборців. Проте норми, впроваджені цим Законом, так і не були сповна реалізовані на практиці, жодна партія так і не отримала державних фінансових відшкодувань. А від 28.05.2008 р. ці норми закону були остаточно скасовані Рішенням Конституційного Суду України № 10-рп/2008 [216].

Наступна і чинна сьогодні спроба запровадження державного фінансування мала місце аж через 12 років. 8 жовтня 2015 року Верховна Рада у другому читанні 229 голосами прийняла законопроект № 2123-а «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції» [76]. Відповідно до цього закону, партії отримали право на фінансування з державного бюджету їх статутної діяльності та компенсацію виборчих витрат. Відповідно до перехідних положень ЗУ, фінансування парламентських партій, на особливих умовах, розпочалось із III кварталу 2016 року. Для прикладу, відповідно до рішення Національного агентства з питань запобігання корупції (відповідального за реалізацію державного фінансування органу, далі – НАЗК), на 2017 рік передбачається надання політичним партіям більше 442 мільйонів (442 399 400, 167 647 640 у 2016). У розрахунку на 16 052 228 виборців, які взяли участь у голосуванні у загальнодержавному багатомандатному виборчому окрузі на останніх виборах (за даними ЦВК), отримаємо трохи більше 27,5 грн з одного виборця (у Канаді це 112 доларів на одного зайнятого громадянина, у Німеччині – 4,4 долара, у Грузії – 1,8 [252]). Сума раціональна і виправдана, особливо з урахуванням високої ймовірності нарешті позбутись явища холістичної тотальної корумпованості та залежності політичних партій від нелегальних тіньових чи напівтіньових фінансових донорів. Як зазначив Самбожук М., реалізація цих інновацій дасть шанс зруйнувати клептократичні підвалини українського політикуму [252].

Проте серед населення така реформа не користується особливою популярністю. Лише 15% населення позитивно оцінюють фінансування партій з держбюджету [102], тоді як 75% висловлюються проти (впродовж 2017–2020 років ця позиція залишається практично незмінною), Що найперше пояснюється катастрофічно стабільно низьким рівнем довіри населення до інституту політичних партій. Так, згідно з дослідженням, проведеним соціологічною службою Центру Разумкова з 21 по 26 березня 2019 року, 76% українців не довіряють політичним партіям (у Польщі показники довіри до

політичних партій також низькі, у комплексному опитуванні щодо ставлення громадян до державних установ та політичних партій після 25 років незалежності, проведеному CBOS у 2014 році, лише 17% респондентів заявили, що довіряють партіям [278]). Водночас відповідаючи на запитання, хто має фінансувати політичні партії, 54% респондентів відповіли, що сам партійний лідер, 40% сказали, що члени партій, 31% опитаних переконані, що фінансування партій – це справа їх прихильників, а чверть респондентів (23%) впевнені, що бізнесмени повинні виконувати функцію фінансування. А на запитання: «Чи готові Ви витратити свої кошти на політичну партію, яка справді захищатиме Ваші інтереси?», – 84% респондентів відповіли – «ні». Як бачимо, брак політичної обізнаності дуже помітний, в населення не має розуміння необхідності прозорості фінансування політичних партій та потреби чіткої звітності за використані кошти. Українці виступають проти державного фінансування політичних партій та самі водночас не готові витратити на це кошти – саме цих два джерела фінансування є основними прозорими інструментами для наповнення партійних бюджетів у всіх країнах світу. Фінансування лідерами, зацікавленими чи юридичними особами – це прямий шлях до корупції та залежності політичної партії від інтересів того, хто дає кошти, а не свого електорату.

Отож, бачимо, що питання публічного фінансування політичних партій у багатьох аспектах є визначальним для збалансованого функціонування партійної системи. Разом із процесами модернізації та технологізації, фінансові витрати політичних партій також постійно зростають, і завдання держави – забезпечити рівні та прозорі умови наповнення партійних бюджетів. Структура державного фінансування тут є стратегічною. Якщо в Польщі процедура фінансування партій з державного бюджету стала загальноприйнятою практикою з 2001 року, то в Україні цей процес затягнувся до 2016 року і досі вкрай негативно сприймається населенням, що перешкоджає цій новації нарешті стати шансом для оздоровлення партійної системи України.

5. Важливість ідеології у структуруванні партійної системи. Про значущість ідеології для якісної структуризації партійної системи ми вже згадували вище. Порівнюючи польський та український досвід, розуміємо, що особливо важливе значення має ідеологія на початкових етапах демократичного партобудівництва. Населення Польщі усвідомлювало чітку межу та відмінності між політичними силами лівого та правого спектру, і це найкраще демонструє випадок із створенням партії пенсіонерів як лівого, так і правого крила в 90-х роках. Це стимулювало партії тяжіти до конкретних ідеологічних принципів, тим самим демонструючи різницю між партіями-суперниками. Незважаючи на прогресивну кризу ідеології [193], польські політичні партії розбудовували свою ідентичність та зв'язки з електоратом, посиляючись на загальні цінності у спектрі «ліві-центр-праві» [200]. Щонайменше до 2001 року ідеологія виступала основним структуруючим елементом у партійній системі. На початку 90-х років в Україні програмно-ідеологічні засади відігравали значну роль у структуруванні партійної системи, що формувалася. Активна участь провідних політичних партій у процесі державотворення, їх зв'язок із певними соціальними середовищами, прагнення до позиціонування як носіїв «класичних» політичних ідеологій зумовлювали значну увагу до програмних документів. Найбільш численну групу з-поміж наявних на той час становили праві (в т.ч. праворадикальні) і правоцентристські (національно-демократичні) партії. Основним суспільним поділом упродовж першого етапу (1990–1995 роки) був схожий до польського поділ «посткомуністи (або «спадкоємці» комуністичної партії) – «демократи», якому відповідала конфігурація партійної системи [96]. Основною відмінністю та водночас перешкодою подальшому ідеологічному «зміцненню» політичних сил в Україні став надто тісний зв'язок економіки та політики. Особи, що володіли значним матеріальним ресурсом, виявили бажання та готовність заволодіти ще й політичною владою, і в своєму намірі не зустріли гідного опору з боку населення та громадських активістів. Ідеологічний вимір структуризації поступово був витіснений на користь надмірної персоніфікації партії та визначального впливу фінансово-

олігархічних кіл. Як наслідок, для сучасного політичного спектра України характерна ідейно-політична невизначеність, яка посилюється частою невідповідністю назв і програмних положень партій їх реальній тактиці і стратегії. У Польщі ж надмірна персоніфікація прийшла з часом, хоча для правих сил була характерною з самого початку існування, адже потрібно було залучати весь арсенал заходів для рівносильного протистояння усталеним роками лівим гаслам та партіям, що з них виникли – ДЛА та ПСП. Схоже, як і в Україні, процес посилювався паралельно з ослабленням межі протистояння «ліві-праві» на початку 2000 років. Проте відмінність усе ж суттєва, за більше 10 років орієнтації на ідеологію партійна система Польщі все ж змогла досягти значних успіхів у процесі консолідації.

6. Значення лідера/ персоніфікації політичних партій. Персоналізація політики – це багатогранна проблема, складний і тривалий процес, який породжує сприйняття політики як суперництва між політичними лідерами, внаслідок чого електорат все частіше приймає рішення щодо виборів на основі іміджу кандидатів [239; 294]

Тобто політична ідентифікація здійснюється через призму особистісних рис, зокрема – сумісності особистості виборця та політика. Цей підхід втілений у моделі відповідності політичних уподобань (A Congruency Model of Political Preference), розробленій Ф. Г. Зімбардом та Дж. В. Капрарою [143]. Автори наголошують, що сучасна політика стала персоніфікованою завдяки тому, що індивідуальні особливості політиків та виборців набули значення в політичному дискурсі. Це значення відображається на виборчій поведінці суспільства. В результаті виборці голосують за тих кандидатів, характеристики яких відповідають їх власним (або бажаним). На основі своїх досліджень Ф. Зімбардо та Дж. Капрара дійшли висновку, що виборці підтримують політиків, подібних до них особистісними рисами (наприклад, якщо особа вважає себе сумлінною, вона проголосує за політика з добросовісною репутацією). Модель відповідності політичним уподобанням пояснює, що риси особистості привертають більше уваги, ніж політичні погляди та порядок

денний, а кандидати поляризують позиції та підкреслюють риси характеру під час кампанії для полегшення відбору. Тобто, умовно кажучи, упаковка стає важливішою за саме наповнення, а політичний лідер – товаром, який має бути максимально привабливим для електорату, відповідати його запитам та бажаному суспільному образу. В цьому контексті політичної персоналізації важливість лідера постає як видимий прояв та символічне відображення колективних ідей, почуттів, бажань та потреб, навколо яких між виборцями зароджується почуття зв'язку [128]. Варто також додати, що на фоні розвитку інформаційних технологій, зокрема комунікаційних каналів у мережі Інтернет, процес персоніфікації політики має все більш природний вигляд та тенденцію до поглиблення. Виборці переглядають фото та відео, читаючи тише короткі текстові повідомлення, що все більше знецінює потребу в ідеології та програмних засадах партії, натомість усе більше апелюючи до конкретних політиків, їх іміджу та якості соціального позиціонування.

Як зазначає польський дослідник А. Ницьо [222], за роки III Республіки у Польщі відбулась помітна зміна позиції політичних лідерів у деяких партіях. У рамках цієї зміни автор виокремлює три взаємодоповнювальні процеси: а) зміцнення статутних позицій; б) зростання тривалості перебування лідерів на посту; в) сильніша ідентифікація партії зі своїм лідером. Усі ці тенденції пов'язані з поступовою персоналізацією польської політики, що видно на прикладі основних політичних сил, таких як ПіС, ГП, Рух Палікота, «Кукіз'15», «Новочесна» та ін.

Процес персоніфікації польських політичних партій розпочинається з початком XXI століття. На думку А. Ницьо, однією з ключових дат цієї еволюції був саме 2005 рік, а її головною дійовою особою – Я. Качинський. Перемога на виборах ПіС призвела до зміни структури партійного керівництва. Політичний комітет партії перестав бути домінантним органом, натомість статус голови партії став більш значущим [208]. Після 2005 р. явище персоналізації політики набуває все ширшого значення, в польській партіології з'являється новий концепт – ефект лідера. Це поняття розуміється як

безпосередній вплив лідера партії на підтримку його політичної сили або ж на голосування проти лідера конкурентної організації [239].

І особливо ця тенденція стосується політичних сил правого спектру. Л. Томчак [291] простежує таку закономірність – чим сильніша формальна позиція лідера та чим ширший обсяг його компетенції, тим ближче партія перебуває до правого ідеологічного спектру. Прикметною рисою політичної культури українських громадян є яскраво виражена тенденція до персоніфікації у сприйнятті політичної влади [40], в результаті чого відбувається своєрідне домінування іміджу лідера в структурі образу політичної партії. Варто зазначити, що персональний чинник у виборчому процесі поступово зростає. Лідер партії виступав водночас і символом партії, і уособленням ідеології та її програмних цілей [86].

Персоніфікація залишається специфічним політичним явищем в українській політиці, на якому будується відповідна політична технологія, здатна забезпечити майже гарантований результат під час виборчих перегонів [31, с. 167]. На початковому етапі партійного будівництва будь-яка прив'язка до імені лідера асоціювалась із комуністичним минулим, а тому новостворені політичні партії (в основному правого спектру) не використовували цієї практики. Як на парламентських виборах 1994, так і 1998 років з усіх політичних сил, що брали участь у виборчому процесі, не було жодного іменного блоку чи партії. Переломним моментом стосовно персоніфікації політики стали вибори 2002 року, коли з'явилися перші три іменні блоки – Блок Віктора Ющенка, Блок Юлії Тимошенко та Блок Наталії Вітренко. Тут простежується важлива відмінність у процесах партійної персоналізації польського та українського зразків, а саме наявність іменних блоків. У Польщі така тенденція не є особливо популярною, за поодинокими винятками, як-от «Кукізі15», Рух Палікота, «Новочасна» Ришарда Петру чи «Самооборона» Анжея Леппера (станом на початок 2020 року всі змінили назви, не залишивши апеляції до імені лідера). З офіційно зареєстрованих 86 політичних сил лише в 4 недавно створені політичні партії містять прив'язку до імені лідера, як -от –

«Угода» Ярослава Говіна чи «Весна» Роберта Бедроня [232]. В Україні показник суттєво вищий. На підставі даних YouControl та Єдиного державного реєстру Рух «ЧЕСНО» вирахував, що 7% українських партій є іменними, тобто в назві наявне ім'я партійного лідера.

Як бачимо, іменні партії стали трендом останніх років у тісній прив'язці до зростаючої ролі популізму. Адже попри те, що у відсотковому співвідношенні до наявних партій вони становлять лише 4–7%, проте практично всі з них хоча б одноразово (самостійно чи в коаліції) долали виборчий бар'єр, а отже, ця технологія демонструє свою електоральну ефективність.

Отож, у період сучасних комунікаційних технологій, переходу від масових партій до кадрових (виборчих), відсутності чітких і дотримуваних політичних правил та зростання уваги до особи лідера, зростає також суспільний попит на спрощені когнітивні моделі вибору, де персоналізація політичних партій виступає як тригером, так і наслідком зазначеного процесу. А наявність персоналізованого партійного керівництва є спільною рисою польських та українських політичних партій, з побічними процесами олігархізації партійних структур [122]. Посилення процесу персоніфікації політики, з паралельним наростанням ролі популізму, своєю чергою стимулює деградацію інтересу до ідеологій із боку і суспільства, і самих політиків та кардинально видозмінює форми та канали комунікації політичних партій та електорату.

7. Націоналізація партійної системи та основних її політичних сил.

Концепт націоналізації політичних партій та партійної системи України і Польщі ми детально дослідили вище, у цьому підрозділі спробуємо зіставити отримані емпіричні дані. Як видно з Табл. 4.1, сумарні показники націоналізації досліджуваних партійних систем суттєво різняться. Мінімальний показник націоналізації для Польщі є аналогічним максимальному показникові для України. Тобто партійна система Польщі вже в 90-х роках характеризувалась дуже схожими умовами до України 2010-х. Гомогенність електоральної бази

політичних партій Польщі станом на 2019 рік характеризується показником націоналізації на рівні 0,84, що свідчить про двосторонню закономірність – політичні партії, що отримують найвищу електоральну підтримку, характеризуються водночас високими показниками націоналізації, а отже, є більш-менш рівномірно популярними у всіх регіонах Польщі. Нові політичні сили з популістичними засадами функціонування хоч і вносять деякий деструктив (наприклад, це помітно в незначному зниженні показників націоналізації, як- от у 2011 році, де індекс зменшився з 0,81 до 0,8, чи в 2019 році, коли показник впав із 0,86 до 0,84) у сталий тренд еволюції партійної системи Польщі, проте, завдяки чітко узгодженому правовому полю та якісній електоральній культурі, нові учасники партійної системи не чинять домінуючого впливу.

Таблиця 4.1

Індекси націоналізації партійної системи України та Польщі

Рік (Україна/Польща)	1994/ 1993	1998/ 1997	2002/ 2001	2006/ 2005	2007	2012/ 2011	2014/ 2015	2019
ІНПС України	-	0,49	0,48	0,48	0,58	0,66	0,69	0,69
ІНПС Польщі	0,68	0,76	0,72	0,81	0,81	0,8	0,86	0,84

Також бачимо з Табл. 4.1, що обидві досліджувані системи характеризуються майже рівномірним зростанням показників націоналізації на 0,2, щоправда, для України це трансформація від статистично незначущого показника на рівні 0,49 до уже значущого, хоча і не високого – 0,69. Варто відзначити, що саме вихід із цієї зони незначущості показника націоналізації відбувся із впровадженням виборів винятково на пропорційній основі 2006 та 2007 років, що дає шанс сподіватися на поліпшення ситуації з набуттям чинності Виборчого кодексу України 2020 року, яким передбачається проведення парламентських виборів на основі пропорційної виборчої системи. Основним поясненням низького значення індексів націоналізації для України є домінування політичних партій з регіоналістськими характеристиками (тобто

коли партія отримує високий електоральний показник, проте індекс націоналізації її дуже низький). Для Польщі така ситуації була практично безпрецедентною, адже підтримка провідних партій була і залишається гомогенною в спектрі регіонів.

Зіставимо також показники політичних партій, що отримали найвищі показники націоналізації в обох досліджуваних країнах (див. Табл. 4.2).

Таблиця 4.2

**Індекси націоналізації політичних партій України та Польщі:
максимальні значення**

Рейтинг	Українські партії (рік виборів та % отриманих голосів)	Індекс партійної націоналізації	Польські партії (рік виборів та % отриманих голосів)	Індекс партійної націоналізації
1	БПП (2014, 21,82%)	0,89	КСiН/KWiN (2019, 6,8%)	0,95
2	Слуга Народу (2019, 43,16%)	0,89	Кукізі15 (2015, 8,8%)	0,92
3	Батьківщина (2014, 5,68%)	0,85	РП/РР (2011, 10%)	0,89
4	ПЗУ (1998, 5,43%)	0,84	ДЛІА-РС /SLD-UP (2001, 41%)	0,89
5	УДАР (2012, 13,97%)	0,83	ПіС/PiS (2019, 43,6%)	0,87
6	РП Олега Ляшка (2014, 7,44%)	0,82	ПіС/PiS(2015, 37,6%)	0,87
7	Самопоміч (2014, 10,97%)	0,81	ГП/РО (2011, 39,2%)	0,86
8	Сила і Честь (2019, 3,82%)	0,81	ГП/РО (2007, 41,5%)	0,86
9	НДП (1998, 5,01%)	0,81	ПіС/PiS (2007, 32,1%)	0,86
10	Батьківщина (2012, 25,55%)	0,76	ВАС /WAS (1997, %)33,9%)	0,86
11	Батьківщина (2019, 8, 18%)	0,76	ПіС/PiS (2011, 29,9	0,85
12	Народний Фронт (2014, 22,14%)	0,76	ДЛІА/SLD (1993, 20,4%)	0,85

Найпершою особливістю є те, що найвищі індекси здобули партії за останні чотири цикли виборів, і це переважно новостворені популістичні політичні сили, в обох країнах ситуація схожа. Основна відмінність полягає в тому, що для польського зразка, окрім першої трійки (що, своєю чергою, беззаперечно свідчить про появу нового тренду), решта партій одні і ті самі. Тоді як в українському варіанті порівняно найвищі показники отримали різні партії, повторюваною виявилась лише єдина політична сила – «Батьківщина». А отже, структуризація партійної системи максимально мінлива порівняно з більш стабільною польською.

8. Показники електоральної волатильності. Коли аналізуємо показники електоральної волатильності для досліджуваних кейсів – України та Польщі, на перший погляд здається, що отримані індекси максимально хаотичні та в них відсутні ознаки будь-якої тенденції. Проте спробуємо відзначити основні особливості еволюції показників у порівняльному форматі. Стосовно Польщі, якщо дивитись тільки на числові показники, важко простежити логіку еволюції, проте звертаючись за допомогою до якісної складової, а саме політичного контексту, що супроводжував кожен виборчий цикл, простежуємо певні закономірності. Наприклад, найбільш контрастні переформатування складових партійної системи чудово відображені зростанням показників волатильності. Процес партотворення відбувався справді активно, із постійним приходом нових політичних сил, що в результаті формували партійну систему, саме тому в 90-х роках показник був стабільно високим. Зі зміною ідеологічних осей у 2001 році відбувся максимальний стрибок індексу волатильності. Подальші зміни пояснюються біполярним форматом змагань, перша перемога ГП відбулась із показником волатильності на рівні 22,7, тоді коли вже друга, логічно, спричинила його падіння до рівня 10 (найнижчого за всю досліджувану історію). Аналогічна ситуація відбулась із ПiС, спочатку перемігши ГП, індекс її зріс до 30,2, та з другою перемогою стабілізувався на рівні 12,8 (див.Табл. 4.3).

Електоральна волатильність політичних партій в Україні та Польщі

Рік (Україна/Польща)	1994/ 1993	1998/ 1997	2002/ 2001	2006/ 2005	2007	2012/ 2011	2014/ 2015	2019
ІЕВ (кор) Україна	-	5,1	15,6	37,8	5,5	22,7	58,4	46,4
ІЕВ (кор) Польща	25,9	29	44,7	31,3	22,7	10	30,2	12,8

Не прямолінійна, проте закономірність до зниження показників електоральної волатильності в Польщі все ж простежується, особливо з 2001 року. Однак біполярний формат конкуренції з переддомінантною партією породжує значні коливання індексу. Стосовно України, найперше, помічаємо присутність справді низьких показників волатильності, що свідчить про стабільність електоральних вподобань. У межах норми (до 15) ці коливання перебувають на початковому етапі становлення партійної системи, що є внутрішньо суперечливим фактом. У партійній системі не відбувся «пошук» кращих альтернатив. Із першою перемогою Партії регіонів у 2006 році спостерігається стрибок показника до рівня 37,8, тоді коли після другої спостерігається його стабілізація на рівні 5,5 (як у випадку з ГП чи ПівС). Але уже третя перемога Партії регіонів із паралельним зростанням популярності третіх сил, як-от «УДАР» та «Свобода», не призвела до утримання на такому ж низькому рівні індексу волатильності. Перемоги нових політичних сил 2014 та 2019 років, як і прогнозовано, спричинили зростання показника до його максимальних значень, перевищивши навіть польський «переломний момент» у партійній системі 2001 року. Отож, для України характерні як абсолютні мінімуми показника волатильності, так і абсолютні максимуми, що свідчить про загальну ситуацію критичної електоральної мінливості електоральних уподобань.

Отож, порівнюючи показники електоральної волатильності для України і Польщі, можемо зробити висновок, що основна відмінність між двома досліджуваними кейсами полягає в особливостях інституалізації електоральних

правил гри та формату партійної системи загалом. Тобто, стосовно Польщі зміни індексу волатильності впливають із специфіки формату партійної системи і є похідними змінними, характеризуються такими ознаками, як впорядкованість, повторюваність та передбачуваність. Тоді як зміни показників волатильності в Україні якраз, навпаки, впливають із нестабільності формату партійної системи, відсутності регулювальних, стабілізуючих та повторюваних норм, у результаті чого виникає ситуація, коли одна політична сила через набуття/втрату величезної електоральної підтримки змінює рамки і правила гри в наявній системі. Поодинокі елементи системи виявляються сильнішими за весь системний механізм, що є прямою ознакою слабкої інституалізації та консолідованості партійної системи України.

9. Формат партійної конкуренції. Останній наш критерій для порівняння також впливає із специфіки обраної нами методології дослідження, а саме вивчення формату партійної конкуренції через призму графічних моделей трикутника Нагаями. Отож, як бачимо з Рис. 4.1 та 4.2, загальний тренд еволюції формату досліджуваних партійних систем не відрізняється кардинально, траєкторії транзиту дуже наближені. Проте все ж є важливі відмінності, на які варто звернути увагу. Найперше, що впадає в очі, це щільність масиву точок на обох рисунках, в українському варіанті вони більш розкидані, тоді як у польському максимально наближені одна до одної, що є першим свідченням відмінності електоральних преференцій на рівні регіонів, щодо показників кількісної підтримки двох провідних політичних сил. У Польщі тенденції на рівні виборчих округів максимально збігаються із загальнодержавним зразком, тобто якщо домінує конкурентний формат електоральних змагань із двома сильними партіями, що лідирують, то він притаманний як локальному, так і загальнонаціональному рівні. Проте останні два виборчі цикли 2015 та 2019 років стали винятком зі сталої тенденції та демонструють відмінності в співвідношенні кількісних показників електоральних преференцій на локальному рівні, адже електоральні показники перших двох партій дуже різняться, це може бути 40%-40% або ж 70%-15%.

В Україні ж, за винятком виборів 2014 року, ситуація розбалансованості загальнодержавного та регіональних патернів електоральної поведінки притаманна усім електоральним циклам, тобто виборчі преференції на рівні регіонів дуже різняться, а низькі показники націоналізації політичних партій якраз є однією з причин/наслідків регіональних тенденцій.

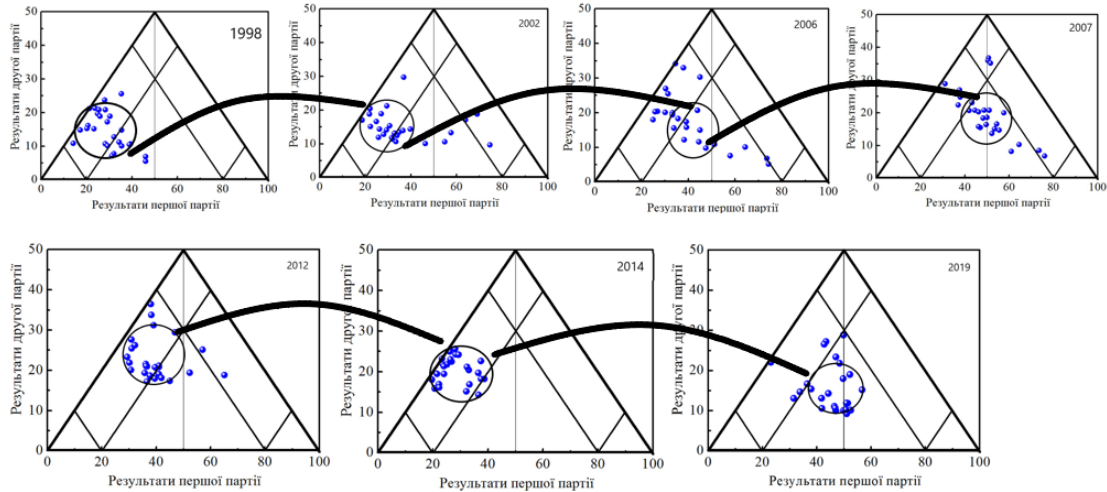

Рис. 4.1. Еволюція формату партійної конкуренції через призму трикутника Нагаями (Україна, 1998–2019 роки)

Наступною особливістю є домінантний сектор локації масиву точок. У випадку Польщі (див. Рис. 4.1) бачимо чіткий тренд: перші чотири цикли виборів – це нарощування конкурентного потенціалу для перших двох партій, із поступовим зростанням кількісних показників, якщо для першого циклу виборів 1993 року це було орієнтовно 25%-15%, то вже для виборів 2005 року середні показники для провідних партій на рівні регіону сягали 30%-25%, що є свідченням укрупнення партійних позицій як на загальнодержавному, так і на локальному рівні. Це закономірне зростання мало місце через дещо девіантну фазу 2001 року, коли відбулось суттєве якісне переформатування партійної системи, як наслідок, графічна модель точок змістилась у сектор трансформації. Логічним апогеєм наростання конкурентного потенціалу партій, що лідирують, стало максимальне наближення до сектору двопартійності впродовж 2007 та 2011 років, тобто за часів домінування ГП на партійній арені Польщі, де середні показники для перших партій становили 45%-30%. З перемогою ПіС, здавалося

б досі двопартійний формат зазнав суттєвих змін, змістившись у транзитний сектор з ознаками домінування однієї партії. Отож, останні два виборчі цикли знову демонструють деякий елемент аномальності в попередньо заданому стабільному тренді еволюції.

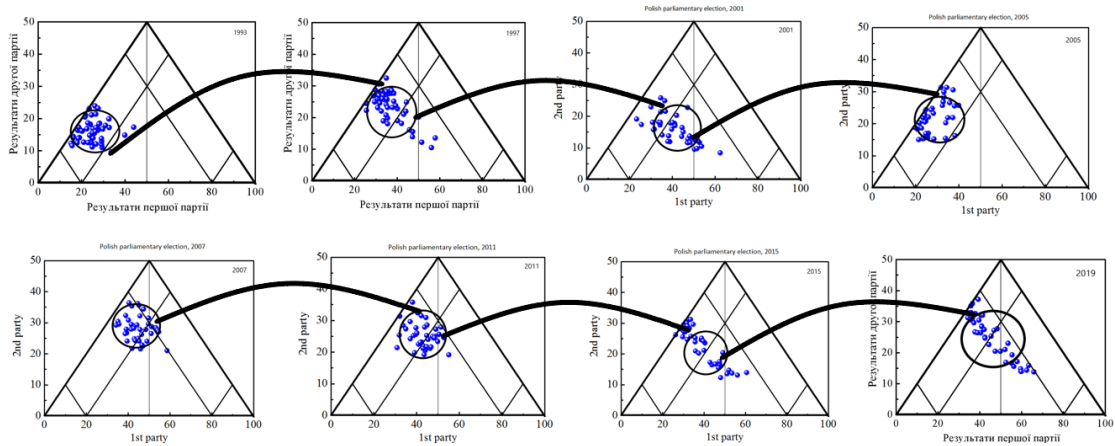

Рис. 4.2. Еволюція формату партійної конкуренції через призму трикутника Нагаями (Польща, 1993–2019 роки)

В українському ж випадку (див. Рис. 4.1) спостерігаємо деяку хаотичність маневрування основного масиву точок між сектором явної конкуренції та транзиту. Немає ознак узгодженості патернів електоральної поведінки на рівні регіонів, точки водночас можуть міститися і в секторі конкурентності, і транзиту, і двопартійності, і навіть домінування однієї партії. Найбільш консолідуючий щодо формату конкуренції, вигляд мають саме вибори 2014 року, де спостерігається максимальна узгодженість результатів провідних партій на рівні регіону, хоча і з доволі не високими кількісними середніми показниками (максимально схожа картина із першими досліджуваними нами парламентськими виборами в Польщі 1993 року, до речі, показник націоналізації для цих виборчих циклів із різницею в 20 років також майже ідентичний – 0,69/0,68, що є підтвердженням нашого припущення). Останні ж вибори вкотре спричинили зміну формату конкуренції, вперше за всю досліджувану історію основний масив практично цілком опинився в секторі транзиту, якому не характерна особлива конкурентність між першими двома політичними силами.

Можемо також зробити і один спільний висновок для обох досліджуваних кейсів, а саме те, що особливості та модель поведінки партії-лідера багато в чому виявляються визначальними для формату конкуренції партійної системи загалом. Наприклад, домінування ГП та ПіС у Польщі спровокувало становлення абсолютно інших форматів конкуренції, те ж саме відбулося в Україні – домінування Партії регіонів, БПП чи «Слуги народу» призвело до появи цілком відмінних схем взаємодії та рис партійної системи.

Отож, наше порівняння, зроблене на основі чітко визначених дев'яти критеріїв, три з яких є основою цього дослідження (показники націоналізації, електоральної волатильності та формату партійної конкуренції) та решта шість, що також прямо чи опосередковано згадуються в тексті роботи, проте мають беззаперечний вплив на якість процесу еволюції партійної системи (інституційні рамки партійної системи, кількість та ефективність політичних партій, спосіб їх фінансування, рівень персоналізації та роль ідеології в процесі партотворення і партійного функціонування), справді продемонструвало наявність суттєвих відмінностей між досліджуваними кейсами практично за кожним із критеріїв. Рівень інституалізації партійної системи, як чинник стабілізації та стримування, виявився визначальною відмінністю для обох систем. Найперше, чітко визначене нормативне поле, виборча система та структуруюча роль ідеології на початкових етапах партотворення в Польщі стали своєрідним атрибутивним дороговказом для подальшого розвитку партійної системи. Тобто наявність чітко визначених та прийнятих усіма елементами системи зовнішніх правил функціонування виявились основним спрямовальним чинником ефективного розвитку партійної системи польського зразка. Внутрішні ж характеристики демонструють певну циклічність розвитку, з постійними дестабілізуючими ефектами, проте, за умови дієвих та передбачуваних правил гри, вони мають потенціал до часткової нейтралізації (як це відбувається у Польщі), або до суттєвої/кардинальної зміни формату партійної системи (у випадку України).

Висновки до розділу 4

У розділі 4 здійснено порівняльний аналіз еволюції партійних систем України та Польщі. На основі визначених авторкою дев'яти критеріїв, три з яких є ядром дослідження (показники націоналізації, електоральної волатильності та формату партійної конкуренції) та решта шість, що також опосередковано згадуються в тексті роботи, проте мають беззаперечний вплив на якість процесу еволюції партійних систем (інституційні рамки партійної системи, кількість та ефективність політичних партій, спосіб їх фінансування, рівень персоналізації та роль ідеології в процесі партотворення і партійного функціонування). Порівняльне дослідження продемонструвало наявність суттєвих відмінностей між досліджуваними кейсами практично за кожним із критеріїв. Рівень інституалізації партійної системи, як чинник стабілізації та стримування, виявився визначальною відмінністю для обох систем.

Вдаючись до символічних аналогій та проводячи паралель із мистецтвом, бачимо, що партійна система України – як картина початківця-імпресіоніста з товстими, дещо незграбними та зробленими нашвидкуруч мазками. Навіть не картина, а ескіз, який через постійні зміни та коректування ніяк не набуде образу ціннісної завершеної картини. Не ідеальної, не витвору Ван Гога, але унікальної та консолідованої, з її очевидними плюсами та мінусами, щоб чітко дозволило визначити майбутній тренд та дорогу реформ. Тобто вся складність полягає в тому, що важко визначити фокальну точку, вихідний пункт, не говорячи вже про його стабільну конфігурацію. Саме в такій метафоричній аналогії проявляється перша суттєва відмінність між партійними системами України і Польщі. Польська «Солідарність» стала тим атрибутивним вихідним полотном, на якому вже в 90-х роках з'явилися чіткі риси партійної системи, з очевидними полюсами влади та водночас конкретними альтернативами для електорату – праві або ліві.

До речі, досліджуючи молоді східноєвропейські демократії, німецький професор Г. Феєн робить висновок, який опосередковано підтверджує це наше припущення, що для того, щоб зберегти свою дієвість, (народні) партії завжди

вимагають наявності адекватного “партнера” з протилежного табору. Одна народна партія на самоті вижити в перспективі не зможе – народні партії потребують біполярної партійної системи. І тільки тоді, коли успішно представлені обидві сторони політичного спектру, народні партії створюють високу стабільність та прозорість політичної системи і пропонують виборцеві чітку альтернативу.

Важливою відмінністю є також рамка цієї картини. Говорячи науковими термінами, інституційні рамки функціонування партійної системи, такі як законодавча база, виборча система та політична культура, що забезпечує «гру за правилами» у чітко визначеному форматі та слугує стримувальним компонентом для девіантних проявів на рівні окремих елементів системи. У польському зразку сильною є система, яка узгоджує та стандартизує поведінку її компонентів, а в українському – система слабка, що дозволяє окремим гравцям змінювати правила електоральної гри залежно від власних амбіцій та прагматичних пріоритетів.

Отож, за допомогою нашого порівняння стають очевидними слабкі місця в партійній системі України, які потребують негайного реформування. І, що також необхідно визнати, деякі суттєві реформи уже розпочались, як-от прийняття Виборчого кодексу чи введення державного фінансування політичних партій, проте питання політичної культури населення та його готовності брати на себе відповідальність за майбутнє країни і досі залишається суттєвим стримувальним чинником консолідації чітких політичних правил гри та якісної інституалізації партійної системи України.

ВИСНОВКИ

Аналізуючи еволюцію партійних систем України та Польщі відповідно до поставлених завдань, зробимо такі висновки.

Дослідницька модель вивчення партійних систем є багатовимірною і включає аналіз наукового доробку зарубіжних та вітчизняних учених. Ми розуміємо партійну систему як сукупність тільки тих політичних партій, що «працюють на систему», відповідно до прийнятих правил гри на політичній арені, вибудовуючи мережу міжпартійних взаємодій, а також на осі «виборець – влада». Загалом, партійні системи варіюють з огляду на низку критеріїв, у тому числі на кількість партій на виборах і в парламенті, відносний їх розмір і силу, ідеологічну дистанцію між партіями, їхню готовність співпрацювати при формуванні уряду та в управлінні ним, ступінь відкритості конкуренції за владу, ступінь інституалізації та ін. На основі цих критеріїв дослідники пропонують низку типологізацій партійних систем. Враховуючи, що створення окремої класифікації не було нашим дослідницьким завданням, ми у своїй дисертації користуємось попередніми та абсолютно самодостатніми напрацюваннями вчених. Одним із перших підходів до класифікації партійних систем, що не втратив актуальності за останні майже 50 років, є поділ змагальних партійних систем Дж. Сарторі, де основний наголос ставиться на електоральний потенціал політичних партій. Щоб збалансувати та дещо доповнити цей підхід, ми пропонуємо користуватись ще й класифікацією А. Сіароффа, який зміщує провідний акцент на парламентський рівень, розширюючи категорії дво-та багатопартійності. Третьою класифікацією, яка максимально доповнює аналіз особливостей типу партійної системи, є підхід П. Маєра. Автор пріоритетним визначає урядовий рівень функціонування політичних партій та пропонує розрізняти чотири типи партійних систем. Для інтерпретації емпіричної частини дослідження вважаємо найбільш ефективним саме синтез запропонованих вище підходів до класифікації партійних систем.

Проаналізувавши праці українських та польських науковців у галузі дослідження еволюції їх партійних систем, особливо у порівняльному контексті, стверджуємо, що попри помітну увагу, яку вчені приділяють вивченню політичних партій і партійних систем, проблематика, пов'язана з їхньою еволюцією та якістю консолідації, потребує більш глибоких наукових пошуків. Виявлено брак комплексних досліджень партійних систем України та Польщі зокрема через призму застосування кількісної методології, яка була б адаптована до відповідних реалій. Також не знайдено подібних досліджень еволюції партійних систем України та Польщі у запропонованому нами контексті. Водночас вважаємо, що запропонований напрям дослідження є актуальним для вітчизняної політичної науки, в якій зазначена проблематика залишається малодослідженою, а відтак вивчення партій і партійних систем за допомогою числових індексів (особливо запропонованих українськими науковцями) ще не стало повноцінним предметом політологічного аналізу.

Партійний сектор в Україні, з кількісної точки зору, досліджений вкрай фрагментарно та вибірково, помітним є також брак методологічної літератури саме українською мовою. У дисертації ми компенсуємо цю прогалину детальним описом, вказуючи усі переваги та ризики застосування індексів партійної націоналізації, електоральної волатильності та графічних моделей трикутника Нагаями в українських умовах. Оцінюємо показники, найперше, в перспективі порівняння з індикаторами, вирахованими для партійної системи Польщі.

Дослідження еволюції партійних систем України та Польщі здійснено в контексті детального аналізу всіх парламентських електоральних циклів в Україні та Польщі впродовж періоду 1989–2019 років. З точки зору електоральної статистики, конфігурації парламентів, виборчих преференцій, ідеологічних маркерів та ін., а також запропонованих раніше науковцями періодизації простежуємо еволюцію форматів партійних систем порівнюваних країн. Для польського зразка це послідовна трансформація: квазіконсенсусна система – фрагментована багатопартійність – двоблокова система – біполярна

система з доміантною партією. Українська партійна система еволюціонувала від багатопартійності атомізованого типу до системи поміркованого плюралізму із ситуативними тенденціями в напрямку до бі-та монопартійного домінування.

Проаналізувавши індекси націоналізації політичних партій і партійної системи України та Польщі, спостерігаємо суттєві відмінності. Мінімальний показник націоналізації для Польщі є аналогічним максимальному показникові для України. Тобто партійна система Польщі вже в 90-х роках характеризувалась умовами, дуже схожими до України 2010-х. Гомогенність електоральної бази політичних партій Польщі станом на 2019 рік характеризується показником націоналізації на рівні 0,84, що свідчить про двосторонню закономірність – політичні партії, що отримують найвищу електоральну підтримку, характеризуються водночас високими показниками націоналізації, а отже, є більш-менш рівномірно популярними у всіх регіонах Польщі. Нові політичні сили з популістськими засадами функціонування хоч і вносять деякий деструктив у сталий тренд еволюції партійної системи Польщі, проте завдяки чітко узгодженому правовому полю та якісній електоральній культурі нові учасники партійної системи не чинять доміантного впливу.

Варто відзначити, що для України вихід із зони незначущості показника націоналізації відбувся із впровадженням виборів винятково на пропорційній основі 2006 та 2007 років, що дає шанс сподіватися на поліпшення ситуації з набуттям чинності Виборчого кодексу України 2020 року, яким передбачається проведення парламентських виборів на основі пропорційної виборчої системи. Основним поясненням низького значення індексів націоналізації для України є домінування політичних партій із регіональними характеристиками. Для Польщі така ситуація була практично безпрецедентною, адже підтримка партій, що лідирують, була і залишається гомогенною в спектрі регіонів.

Аналізуючи показники електоральної волатильності для досліджуваних кейсів – України та Польщі, на перший погляд здається, що вони максимально хаотичні та в індексах відсутні ознаки будь-якої тенденції. Проте певні

висновки щодо основних особливостей еволюції показників, особливо у порівняльному форматі, зробити все ж можливо. Закономірність до зниження показників електоральної волатильності в Польщі хоча не прямолінійна, однак простежується, особливо з 2001 року (на фоні п'яти значущих стрибків показника). Проте біполярний формат конкуренції з переддомінантною партією породжує значні коливання індексу. Стосовно України найперше помічаємо присутність справді низьких показників волатильності, що свідчить про стабільність електоральних уподобань. У межах норми ці коливання перебувають на початковому етапі становлення партійної системи, що є внутрішньо суперечливим фактом. У партійній системі не відбувався «пошук» кращих альтернатив. Перемоги нових політичних сил, прогнозовано, спричиняють різке зростання показника, а тому для України характерні як абсолютні мінімуми показника волатильності, так і абсолютні максимуми, що свідчить про загальну ситуацію критичної електоральної мінливості електоральних уподобань.

Порівнюючи показники електоральної волатильності для України і Польщі, можемо зробити висновок, що основна відмінність між двома досліджуваними кейсами полягає в особливостях інституалізації електоральних правил гри та формату партійної системи загалом. Тобто, якщо у випадку Польщі зміни індексу волатильності впливають із специфіки формату партійної системи, є похідними змінними і характеризуються такими ознаками, як впорядкованість, повторюваність та передбачуваність, то зміни показників волатильності в Україні якраз, навпаки, впливають із нестабільності формату партійної системи, відсутності регулювальних, стабілізуючих та повторюваних норм, у результаті чого виникає ситуація, коли одна політична сила через набуття/втрату величезної електоральної підтримки змінює рамки і правила гри в чинній системі. Поодинокі елементи системи виявляються сильнішими за весь системний механізм, що є прямою ознакою слабкої інституалізації та консолідованості партійної системи України.

Парадоксальна ситуація спостерігається впродовж останніх двох виборчих циклів – із максимальним зростанням електоральної волатильності зростають і показники націоналізації партійної системи (хоча, логічно припустити, що кореляція повинна би бути оберненою). В українському варіанті поясненням може бути одночасна «гонка» за «новими» політичними силами та зневіра в «старих», яка і провокує зростання індексу електоральної волатильності, і в той же час стає можливою поява партій з максимальними показниками націоналізації. Ця гіпотеза потребує більш детального подальшого дослідження та комплексної верифікації.

Останній критерій для порівняння також впливає зі специфіки обраної нами методології дослідження, а саме вивчення формату партійної конкуренції через призму графічних моделей трикутника Нагаями. Отож, загальний тренд еволюції формату досліджуваних партійних систем не відрізняється кардинально, траєкторії транзиту дуже наближені. Проте все ж є одна важлива відмінність, на яку варто звернути увагу. Це щільність масиву точок на обох графіках, в українському варіанті вони більш розкидані, тоді як у польському максимально наближені одна до одної, що є першим свідченням відмінності електоральних преференцій на рівні регіонів, з точки зору показників кількісної підтримки двох провідних політичних сил. У Польщі тенденції на рівні виборчих округів максимально збігаються із загальнодержавним зразком, тобто якщо домінує конкурентний формат електоральних змагань із двома сильними партіями, що лідирують, то він притаманний як локальному, так і загальнонаціональному рівні. Проте останні два виборчі цикли 2015 та 2019 років стали винятком зі сталої тенденції та демонструють відмінності в співвідношенні кількісних показників електоральних преференцій на локальному рівні, адже електоральні показники перших двох партій дуже різняться, це може бути 40%-40% або ж 70%-15%. В Україні ж, за винятком виборів 2014 року, ситуація розбалансованості загальнодержавного та регіональних патернів електоральної поведінки притаманна усім електоральним циклам, тобто виборчі преференції на рівні регіонів дуже різняться, а низькі

показники націоналізації політичних партій якраз є однією з причин/наслідків регіональних тенденцій.

Можна зробити припущення, що допоки електоральна волатильність буде такою ж високою, а націоналізація політичних партій та партійної системи України порівняно незначною, важко говорити і про інституалізацію конкретного конкурентного зразка партійної системи.

За умов політичної нестабільності в країні, проблемності імплементації та прямої реалізації державного фінансування партій, ототожнення політичної партії з її лідером, зростання популістських тенденцій, застосування політичними силами тактичних маніпулятивних засобів, спрямованих лише на досягнення короткотермінових електоральних цілей, а не на стратегічну розбудову країни та політичної нації, – вкрай складним для реалізації завданням вбачається прогнозування подальших змін формату партійної конкуренції України.

Велике значення мають інституційні рамки функціонування партійної системи – такі як законодавча база, виборча система та політична культура, що забезпечує «гру за правилами» у чітко визначеному форматі та слугує стримувальним компонентом для девіантних проявів на рівні окремих елементів системи. У польському зразку сильною є система, яка узгоджує та стандартизує поведінку її компонентів, а в українському – система слабка, що дозволяє окремим гравцям змінювати правила електоральної гри залежно від власних амбіцій та прагматичних пріоритетів.

Отож, за допомогою нашого порівняння стають очевидними слабкі місця в партійній системі України, які потребують негайного реформування. Хоча деякі суттєві реформи, необхідно визнати, уже розпочались, як-от прийняття Виборчого кодексу чи введення державного фінансування політичних партій, проте питання політичної культури населення та його готовності брати на себе відповідальність за майбутнє країни і досі залишається суттєвим стримувальним чинником консолідації чітких політичних правил гри та якісної інституалізації партійної системи України.

З огляду на польський досвід трансформації, можемо виокремити кілька рекомендацій, які варто було б врахувати для подальшого якісного розвитку партійної системи України та прискорення темпів її консолідації. Вважаємо за потрібне для «оздоровлення» партійної системи в довготерміновій перспективі переглянути умови державного фінансування партій. Пропонуємо ввести пропорційне державне фінансування, яке б стимулювало розвиток малих і середніх партій (коли відсоток державних дотацій партії залежить від кількості отриманих на виборах голосів; чим менший відсоток, тим більша ціна голосу). Варто поступово знижувати електоральний відсоток партій, що можуть претендувати на державне фінансування з 4% до 1–2%, зменшуючи на 1% упродовж кожного наступного циклу виборів, щоб не стимулювати надмірної фрагментованості парламенту, проте стимулюючи шанси малих партій подолати виборчий поріг. Необхідно посилити державний контроль за діяльністю політичних партій, зокрема у питанні скасування реєстрації. Розділ V «Закону про політичні партії в Україні» не передбачає чітких та дієвих процедур ні теоретично, ні, тим більше, практично. Варто було б делегувати тут прямі повноваження НАЗК щодо анулювання реєстрації в односторонньому порядку, наприклад, за умови не публікування партійних звітів упродовж року (двох поспіль звітних півріч). Адже кількість не означає якість. Якраз, навпаки, партійна арена не буде розпорошена, з'явиться стимул для активізації партійної діяльності, а «партійні проекти» з великою ймовірністю, втратять реєстрацію. Підсумковою рекомендацією є популяризація владними органами національних об'єднувальних цінностей, ідей, які б політично інтегрували націю в єдине ціле, адже відчутні сьогодні тенденції регіоналізму можуть стати серйозним викликом не тільки для партійної системи, а й для української державності загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусечко П. Вибори по-українськи. *Український журнал*. 2007. № 10. URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/67/> (Дата звернення: 16.12.2019).
2. Бакалець К. Трансформація партійної системи Республіки Польща на сучасному етапі. *ДУХ І ЛІТЕРА*. 2012. № 23. С. 152–174.
3. Балашова О.В. Впровадження державного фінансування політичних партій як перший крок до оздоровлення партійної системи України. *Наукові записки НаУ «Острозька академія». Серія «Міжнародні відносини»*. 2017. Вип. 1. С. 53–67.
4. Балашова О. Дослідження партійної системи через призму кількісної методології. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 5–14.
5. Балашова О. Еволюція партійної системи України через призму показників націоналізації політичних партій. *Регіональні студії*. 2020. № 2. С. 12–21.
6. Балашова О. Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Історія. Філософія. Політологія»*. 2020. № 19. С. 84–88.
7. Балашова О. Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конкурентної конфігурації партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2020. № 28. С. 98–110.
8. Белашко С. О. Партійне лідерство в сучасній Україні: методологічні аспекти дослідження. *Стратегічні пріоритети*. 2011. № 4 (21). С. 69–74.
9. Білоус А. Політичні об'єднання України. Київ: Україна, 1993. 108 с.
10. Боднараш Г. В. Порівняння динаміки партійних систем країн Центрально-Східної Європи на прикладі діаграми М. Нагаями. *Гуманітарні та соціальні науки: матеріали III Міжнар. конф. молодих вчених HSS-2011 (м. Львів, 24–26 листоп. 2011 р.)*. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2011.

С. 156–159. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/19309/1/50-Bodnarash-156-159.pdf> (Дата звернення: 16.12.2020).

11. Боднараш Г. В. Електоральна волатильність країн Центральної та Східної Європи: порівняльний аналіз. *Політологічні та соціологічні студії*: зб. наук. праць / наук. ред. А. М. Круглашов. Чернівці: Букрек. 2011. Т. X: Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах. С. 120–135.

12. Бойко О. Народний Рух України: від виникнення ідеї масової опозиційної організації до створення її програми. *Людина і політика*. 2001. № 2 (14). С. 26–35.

13. Бойко О. Ю. Особливості трансформації партійної системи України за роки незалежності: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2004. 217 с.

14. Бурова О. В. (Балашова О. В.). Визначення конфігурації партійної системи України на прикладі моделі трикутника Нагаями. *Студентські публікації факультету ПІМ НаУ «Острозька академія»*. URL: <http://naub.org.ua/?p=1047> (Дата звернення 16.02.2020).

15. Бусленко В. В. Взаємовідносини влади та опозиції в контексті демократизації політичних систем: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / ДонНУ ім. Василя Стуса. Вінниця, 2020. 320 с.

16. Бучин М. А., Калинчук Х. В. Технічні кандидати як суб'єкти виборчого процесу. *Регіональні студії*. 2019. № 18. С. 11–15.

17. Веренько В. І. Процеси становлення та розвитку інституту політичної опозиції в Україні: дис.... канд. політ. наук: 23.00.02 / Чернів. нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2009. 250 с.

18. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. Архів за скликаннями Верховної Ради України. URL: https://www.rada.gov.ua/structure_parlam/archive_skl (Дата звернення: 17.07.2020).

19. Виборчий кодекс України. *Відомості Верховної Ради України* 2020, № 7, № 8, № 9, ст. 48, останні зміни № 924-IX від 29.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (Дата звернення: 17.07.2020).

20. Вишняк О. І., Шевель І. П. Дослідження і прогнозування виборів в Росії та Україні: досвід і проблеми (1990–1998). Київ: Стилос. 1998. 150 с.
21. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2020. *Міністерство юстиції*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (Дата звернення 12.02.2020).
22. Войтків В. Партійна система України: етапи становлення та їх особливості. *Політичний менеджмент*. 2007. № 2. С. 114–122.
23. Волков О. М. Роль та місце політичних ідеологій в суспільствах перехідного типу. Політологічний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. дослідж. Київ, 1999. 196 с.
24. Гайворонский Ю. О. Факторы национализации партийной системы современной России. *Полис. Политические исследования*. 2018. № 1. С. 45–61.
25. Гайданка Є. І. Плюралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення. *Грані*. 2014. № 5 (109). С. 157–161.
26. Гарань О. В. Від створення Руху до багатопартійності. Київ: Знання, 1992. 48 с.
27. Гарань О. В. Убити дракона. З історії Руху та нових партій України. Київ: Знання, 1993. 200 с.
28. Гейда О. В. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2005. 190 с.
29. Голосов Г.В., Григорьев В.С. Национализация партийной системы: российская специфика. *Политическая наука*. 2015. № 1. С. 128–156.
30. Демчишак Р. Східний вектор зовнішньої політики Польщі: ідеологічні підвалини та особливості реалізації на сучасному етапі. *Гілея: науковий вісник*: зб. наук. пр. 2018. Вип. 137 (№ 10). С. 401–406.
31. Денисюк С. Г., Корнієнко В. О., Слободянюк А. В. «Персоніфікація» vs «репутація» у політичному контексті математичного моделювання виборчих переваг. *European Political And law Discourse*. 2016. № 3 (2). С. 165–171.

32. Електоральна пам'ять. Проєкт UkrVote. URL: <https://ukr.vote/uk/about> (Дата звернення: 18.08.2020).

33. Задорожний І. Еволюція партійної системи Польщі. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Політологія, Соціологія, Філософія*. 2009. Вип. 13. С. 92–98.

34. Збірник виборчих законів країн Центральної та Східної Європи. – К.: IFES, 1995. – 390 с.

35. Заява ОПОРИ щодо прийнятих змін до виборчого законодавства. *ОПОРА*. URL: https://www.oporaua.org/statement/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20178-zaiava-opori-shchodo-priiniatikh-zmin-do-viborchogo-zakonodavstva (Дата звернення: 20.07.2020).

36. Звіт Комітету виборців України. «Стан політичних партій напередодні державного фінансування». *КОМІТЕТ ВИБОРЦІВ УКРАЇНИ: всеукраїнська громадська організація*. URL: <http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/> (Дата звернення: 22.12.2016).

37. Зеленько Г. Особливості інституціоналізації політичних партій в Україні. *Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації*: аналіт. доп. / за ред. д-ра політ. наук, проф. Г. І. Зеленько. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 9–24 с.

38. Зубрицька Д. М. Процес інституалізації політичної опозиції в Україні: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2011. 235 с

39. Кармазіна М. Політичні партії в Україні. 2014–2017 рр. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2018. 168 с.

40. Кляшторний М. Д., Комарова Ю. П. Персоніфіковані суб'єкти влади в структурі політичної системи суспільства. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія*. 2005. № 43. С. 125–131.

41. Колодій А. Ф. Політичний спектр: про деякі критерії «лівих» і «правих» політичних сил в посткомуністичних країнах. *Філософська і соціологічна думка*. 1995. № 9 (10). С. 3–24.

42. Кремень В. Основні напрямки трансформації політичної системи України. *Вісник УАДУ при Президентіві України*. 1996. № 1. С. 5–13.

43. Кукуруз О. В. Політична опозиція в Україні та Республіці Польща в умовах демократичної трансформації: порівняльний аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2008. 215 с.

44. Лага В. А. Ідеологічний фактор сучасного політичного та партійного розвитку України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2006. 207 с.

45. Лебедюк В. М. Еволюція методологічних підходів до вивчення партійних систем. *Розвиток політичної науки: європейські практики та національні перспективи*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспір. та мол. науков. (м. Чернівці, 1 берез. 2013 р.). Чернівці: Букрек, 2013. С. 25–28.

46. Лешанич М. Особливості процесу інституціалізації політичних партій і партійної системи України в умовах демократичного транзиту: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / ДВНЗ «Ужгородський нац. ун-т». Ужгород, 2020. 258 с.

47. Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 495 с.

48. Лопата М. Політичні преференції на виборах до сейму в Малопольському і Підкарпатському воєводствах у порівнянні. *Гуманітарні візії*. Вип 3 (2). 2017. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2018/mar/8976/dokument15.pdf> (Дата звернення: 18.08.2020).

49. Майборода М. І. Трансформація партійної системи в Україні на прикладі Донецької області: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Маріупол. держ. ун-т. Маріуполь, 2013. 200 с.

50. Малкіна Г. М. Взаємодія виборчої і партійної систем: світовий досвід та проблеми України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2004. 184 с.

51. Манайло-Приходько Р. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2018. 292 с.

52. Мацієвський Ю. У пастці гібридності: зигзаги трансформацій політичного режиму в Україні (1991–2014). Чернівці: Книга – XXI, 2016. 277 с.

53. Мелекесцев К. І. Україна та Республіка Польща: від білатеральних відносин до євроатлантичної інтеграції (історичний аспект): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Дніпров. нац. ун-т ім. Олеся Гончара. Дніпро, 2019. 23 с.

54. Михальченко М. Журавський В. С., Танчер В. В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологами, проблеми вибору. Київ: Логос, 1997. 78 с.

55. Міністерство юстиції України. Офіційний веб-портал. Єдиний реєстр громадських формувань. URL: <https://nais.gov.ua/registers> (Дата звернення: 29.10.2020).

56. Молочко П. Інституціональні особливості функціонування та діяльності політичних партій в Україні. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*: зб. наук. статей. 2016. Т. 33–34. С. 292–301.

57. Моцик О. Ф. Інституційні чинники модернізації українсько-польських відносин у гуманітарній сфері в умовах процесів євроінтеграції: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2020. 267 с.

58. НАЗК. Єдиний державний реєстр звітності політичних партій. URL: <https://politdata.nazk.gov.ua/#/> (Дата звернення: 29.12.2019).

59. Настрої виборців: від Партії регіонів – в обійми комуністів. *BBC Україна*. 2012 URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2012/03/120312_communists_ranking_growth_sd (Дата звернення: 28.10.2019)

60. Нікогосян О. О. Особливості розвитку політичних партій і партійних систем у посткомуністичних країнах: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Одеська нац. юрид. академія. Одеса, 2008. 251 с.

61. Обушний М. І., Примуш М. В., Шведа Ю. Р. Партологія: навч. посіб. Київ: Арістей, 2006. 432 с.
62. Остапець Ю., Гайданка Є., Ключкович А. Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України. Ужгород: ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
63. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур. Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
64. Остапець Ю. О. Електоральні процеси в Україні: загальнонаціональний та регіональний виміри автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2016. 43 с.
65. Остапець Ю.О., Лешанич М. І. Сучасний стан та регіональна конфігурація партійної системи України. *Політичні інститути та процеси*. 2019. № 2. С. 39–45.
66. Партії «хамелеони». *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2020/02/3/156968/> (Дата звернення: 03.02.2020).
67. Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2010. № 5 (116). С. 2–33. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD116_2010_ukr.pdf (Дата звернення: 16.12.2019).
68. Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв? *Дослідження громадянської мережі ОПОРА*. URL: <https://rada.opora.ua.org/kontakty-pryimalen-fraktsii-partii/10841-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv> (Дата звернення: 17.09.2018).
69. Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведа) (м. Львів, 21 жовт. 2017 р.) /

відпов. за вип. А. Романюк, В. Литвин. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. Вип. 2. 300 с.

70. Політичні структури і процеси в сучасній Україні: політичний аналіз / Ф. М. Рудич, В. Б. Безверхий, М. І. Кириченко [та ін.]. Київ: Наук, думка, 1995. 213 с.

71. Примуш М. В. Політичні партії: механізми інституалізації і структурної трансформації: дис. ... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Донецький нац. ун-т. Донецьк, 2002. 362 с.

72. Примуш М. Політико-правове регулювання діяльності політичних партій. Донецьк: ДонНУ, 2001. 338 с.

73. Примуш М. Політичні партії: історія і теорія: навч. посіб. Київ: Професіонал, 2008. 416 с.

74. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 17.11.2011 р. № 4061-VI. *Відомості Верховної Ради України* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4061-17#Text> (Дата звернення: 17.09.2018).

75. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку із запровадженням державного фінансування політичних партій в Україні: Закон України від 27 листопада 2003 р. № 1349-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 15. С. 218.

76. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запобігання і протидії політичній корупції: Закон України від 08.10.2015 р. № 731-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/731-19?test=FONMfdhvFIqoxxhoZiEEg2pOH14Scs80msh8Ie6> (Дата звернення: 25.06.2018).

77. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. С. 118.

78. Процик О., Замніус В. Законодавчий процес в Україні: спроба кількісного аналізу. *Парламент*. 2003. № 1. С. 12–30.

79. Растоу Д. Переходы к демократии: попытка динамической модели. *Полис*. 1996. № 5. С. 5–15.

80. Рейтинг активності та ефективності політичних партій України. *Міжнародний центр перспективних досліджень*. 2019. URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/rejting_efektivnost_pol_tichnih_part_y.pdf (Дата звернення: 16.12.2019).

81. Рибачок С. Л. Взаємодія виборчої та партійної систем у Республіці Польща. *Політикус*: наук. журн. 2017. Вип. 1. С. 122–129.

82. Рибій О. Критерії та інші орієнтири для аналізу рівня інституціалізації партійної системи та політичних партій в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2012. № 3 (59). С.98–108.

83. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Західної Європи. Львів: Видав. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. 391 с.

84. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 548 с.

85. Рябчук М. Демократія та «партія влади» в Україні. *Політична думка*. 1994. № 3. С. 37–43.

86. Сакрієр О. Л. Принципи конструювання іміджу політичної партії в Україні. *Держава і право*: зб. наук. пр. Юридичні і політичні науки. 2010. № 50. С.740.

87. Сидорчук О. Становлення громадян до партій і джерел їхнього фінансування. *Громадська думка*. 2015. № 6 (29). URL: https://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf (Дата звернення: 18.09.2019)

88. Стаценко О. С. Партии и партийные системы в современном демократическом процессе: дис. ... канд. полит. наук: 23.00.02 / Севастопол. нац. тех. ун-т / Севастополь, 2004. 224 с.

89. Стоєцький С. В. Україна в зовнішній політиці Республіки Польща: євроатлантичний та європейський інтеграційний вимір: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т політ. і етнонац. досліджень імені І. Ф. Кураса Київ, 2007. 211 с.

90. Стрільчук В. В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво в культурній сфері: автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича. Чернівці, 2015. 21 с.

91. Таагепера Р., Шугарт М. Описание избирательных систем. *Полис.* 1997. № 3. С. 114–137.

92. Таран Я. А. Українська діаспора Республіки Польща та її роль у демократичному розвитку сучасної України: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2018. 23 с.

93. Томенко М. Державна партійна політика України в інтер'єрі світових та історичних традицій. *Самоозначення України: від історії до політики.* Київ: Заповіт, 1998. 271 с.

94. Томенко М. Становлення багатопартійності. *Політична думка,* 1994. № 1. С. 80–95.

95. Топалова С. О. Політичні партії як суб'єкти державної влади: компаративістський аналіз: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Харків. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 2004. 210 с.

96. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю. Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.

97. Туровский Р. Ф. Национализация и регионализация партийных систем: подходы к исследованию. *Полития: Анализ. Хроника. Прогноз.* 2016. № 1. С. 162–180.

98. Україна: не інноваційна економіка чи "низький старт"? *Економічна правда.* URL: <https://www.epravda.com.ua/projects/techiia/2020/02/4/656624/> (Дата звернення: 04.02.2020) .

99. Феєн Г.-Й. Розвиток партійних систем у посткомуністичних країнах ЄС. *Сайт Представництва Фонду ім. К. Аденауєра в Україні.* URL: https://www.kas.de/c/document_library/get_file?uuid=a0cb1d8c-521a-44f5-c09b-c94266102c0b&groupId=252038 (Дата звернення: 09.10.2018).

100. Фінансування партій – липень 2020. Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва». URL: <https://dif.org.ua/article/finansuvannya-partiy-lipen-2020> (Дата звернення: 20.07.2020).
101. Фісун О. Українська неопатримоніальна демократія: формування, специфіка та тенденції розвитку. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2011. Вип. 19. С. 45–51.
102. Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва. Громадська думка. URL: http://dif.org.ua/uploads/pdf/1456483459_4026.pdf (Дата звернення: 15.05.2017).
103. Центральна виборча комісія. Офіційний веб-портал. Вибори народних депутатів України. URL: https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html (Дата звернення: 11.12.2019).
104. Чабанна М. В. Політичні партії і партійні системи: навч. посіб. Київ: ВПЦ НаУКМА, 2009. 202 с.
105. Шачковська Л. С. Електоральна формула як чинник структурування партійної системи сучасної України: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини Умань, 2009. 184 с.
106. Шведа Ю. Ідеологічні особливості партійної системи в Україні. *Українські варіанти*. 1997. № 1. С. 20–27.
107. Шведа Ю. Р. Партії та партійна система України: навч. посіб. Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2001. 131 с.
108. Шведа Ю. Р. Соціологія політичних партій: навч.-метод, посіб. Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 36 с.
109. Шведа Ю. Р. Теорія політичних партій і партійних систем: навч. посіб. Львів: Тріада плюс, 2004. 528 с.
110. Шелемба М. Особливості націоналізації партійної системи України: теоретичний та емпіричний виміри: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгород. нац. ун-т. Ужгород, 2019. 305 с. URL: https://www.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2019/04/dis_shelemba.pdf (Дата звернення: 23.09.2019).

111. Шестак Н. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур: дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ужгородський національний університет. Ужгород, 2015. 252 с.
112. Шестак Н. Емпіричні методи дослідження політичних партій та партійних систем. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії*. 2014. № 5. С. 144–155.
113. Шпенглер О. Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук та ін; Ін-т філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ: Абрис, 2002. 752 с.
114. Шумихіна С. О. Українська історіографія міжвоєнної Польщі (1918–2012 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2013. 23 с.
115. Щоб наздогнати Польщу ВВП України має 20 років зростати по 6% – представник МВФ. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/02/19/657252/> (Дата звернення: 20.02.2020).
116. Юрчишин В. Економіки Польщі, Росії та України – трикутник неможливості? *Дослідження Центру Разумкова*. URL: http://razumkov.org.ua/upload/yurchyshyh_UA_PL_RU_Apr-2011.pdf (Дата звернення: 17.10.2020).
117. Ягомская Н. Закон Дюверже и система относительного большинства на думских выборах. *Политическая наука*. 2003. № 1. URL: <http://dlib.eastview.com/sources/publication.jsp?id=1460> (Дата звернення: 10.11.2019).
118. Ярош Я. Особливості трансформації партійної системи України. *Політикус*. 2018. № 2. С. 82–86.
119. Alberski R. Wybory prezydenckie w Polsce 1989–2000 i ich funkcje polityczne. *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej* / red. A. Antoszewski. Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 2002. 234 s.
120. Alemán E., Kellam M. The nationalization of electoral change in the Americas. *Electoral Studies*. 2008. № 27. P. 193–212.

121. Aneks do programu LPR. 10 marca 2019. *Lotnicze Pogotowie Ratunkowe*. URL: <http://www.lpr.pl/pl/statut/> (Last accessed: 14.03.2020).
122. Antkowiak P., Scheffs L. Personalizacja polityki w swietle wyników badania opinii publicznej. *Wydawnictwo Naukowe WNPiD UAM w Poznaniu*. 2015. URL: <https://doi.org/10.14746/ssp.2015.2.11> (Last accessed: 31.05.2019).
123. Antoszewski A. Prawica. *Leksykon politologii* / red. A. Antoszewski, R. Herbut. Wrocław: Atla, 2004. 339 s.
124. Antoszewski A. System polityczny RP. Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2012. 320 s.
125. Antoszewski A. Transformacja polskiego systemu partyjnego po 2005 roku. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*. 2008. № 19. S. 14.
126. Antoszewski A. Wybory parlamentarne i prezydenckie 2005 roku a instytucjonalizacja polskiego systemu partyjnego. *Media w wyborach. Kampanie wyborcze. Media w polityce* / red. T. Sasińska-Klas. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2007. S. 48–49.
127. Ascher W., Tarrow S. The stability of communist electorates: evidence from a longitudinal analysis of french and italian aggregate data. *American Journal of Political Science*. Vol. 19. № 3. 1975. P. 475–499.
128. Aumer V. Jednoczące znaczenie przywódcy. *Wroclawskie Studia Politologiczne*. 2010. № 11. URL: <https://wuwr.pl/wrsp/article/view/5962/5640> (Last accessed: 11.05.2020).
129. Balashova O., Savchuk V. Electoral Participation and National Identity of Ukrainian Youth: Searching for Common Ground. *Youth Voice Journal. Special Issue "Young People in Education"*. 2021. Vol. 2. P. 21–33.
130. Balashova O., Sydoruk T. State Financing of Political Parties as a Chance for Healing the Party System: Polish Experience and Ukrainian Realities. *Politologija*. 2018. № 91 (3). P. 166–198.
131. Bértoa C. F., Mair P. Party System Institutionalization across time in Post-Communist Europe. *Party Government in the New Europe* / eds. Ferdinand Müller-Rommel, Hans Keman. London: Routledge. 2012. P. 85–112.

132. Bertoa F. C., Deegan-Krause, K. & Haughton, T. The volatility of volatility: Measuring change in party vote shares. *Electoral Studies*. 2017. Vol. 50. P. 142–156. URL: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2017.09.007> (Last accessed: 14.03.2020).
133. Bertoa F.C. Polish Politics in 2015. All the Power to the Right. *The Plot*. 2015. URL: <http://www.the-plot.org/2015/12/09/polish-politics-in-2015-all-the-power-to-the-right/>(Last accessed: 14.03.2020)
134. Beyme von K. Parteien in westlichen Demokratien. München: Riper. 1982. 519 s.
135. Bielasiak J. On the Institutionalization of Party Regimes in Emerging Democracies. Working Paper 351. Glasgow: University of Strathclyde. 2001. 53 p.
136. Bieliesak J. The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States. *Comparative Politics*. 2002. Vol. 34 (2). P. 189–210.
137. Blondel J. Party Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*. 1968. № 1 (2). P. 180–203.
138. Blondel J. Types of Party Systems. *The West European Party Systems*. Oxford: *Oxford University Press*. 1990. P. 302–310.
139. Bornschier S. Cleavage Politics in Old and New Democracies. *Living Reviews in Democracy*. 2009. Vol. 1. URL: https://ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/cis-dam/CIS_DAM_2015/WorkingPapers/Living_Reviews_Democracy/Bornschier.pdf. (Last accessed: 22.12.2019).
140. Brancati D. The origins and strengths of regional parties. *British Journal of Political Science*. 2008. Vol. 38. № 1. P. 135–159.
141. Broder S. D. The party's over: the failure of politics in America. New York: Harper and Row, 1972. 280 p.
142. Campus D. The Personalization of Politics: A Study of Parliamentary Democracies. *Political Communication*. 2010. № 27 (4). P. 476–478.
143. Caprara G. V., Zimbardo P. G. Personalizing politics: a congruency model of political preference. *American Psychology*. 2004. № 59 (7). P. 581–59.

144. Caramani D. Elections in Western Europe since 1815: Electoral Results by Constituencies. London: Macmillan Reference. 2000. 1090 p.
145. Caramani D. The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe (Cambridge Studies in Comparative Politics). Cambridge: Cambridge University Press. 2004. 368 p.
146. Chhibber P. K., Kollman K. The Formation of National Party Systems: Federalism and Party Competition in Canada, Great Britain, India, and the United States. Princeton, N.J.: Princeton University Press. 2004. Vol XIV. 276 p.
147. Chhibber P., Kollman K. Party aggregation and the number of parties in India and the United State. *American Political Science Review*. 1998. № 92. P. 329–342.
148. Chmaj M., Skrzydło W. System wyborczy w Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa: Wolters Kluwer. 2015. 196 s.
149. Claggett W., Flanigan W., Zingale N., Nationalization of the American electorate. *American Political Science Review*. 1984. № 78. P. 77–91.
150. Cox G.W. Electoral rules and electoral coordination. *Annual Review of Political Science*. 1999. № 2. P. 145–161.
151. Dalton R. J., Wattenberg, M. P. Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies. Oxford: Oxford University Press. 2000. 330 p.
152. Dassonneville R. & Hooghe M. Economic Indicators and Electoral Volatility: The Effect of the State of the Economy on Electoral Volatility, 1950–2013. *Comparative European Politics*. 2017. № 15 (6). P. 919–943.
153. De Tocqueville A. Democracy in America / ed. P. Bradley. New York, 1945. Vol. II. 336 p.
154. De Zeeuw J. Political Party Development in Post-War Societies: The Institutionalization of Parties and Party Systems in El Salvador and Cambodia / *Warwick Research Archive Portal*. 2009. URL: http://wrap.warwick.ac.uk/2133/1/WRAP_THESIS_Zeeuw_2009.pdf. (Last accessed: 28.12.2018).

155. Dubertowa E. Od drużyny Lecha Wałęsy do Akcji Wyborczej «Solidarność». «Solidarność» w parlamencie 1989–2001. Poznań: Zarz. Regionu Wielkopolska NSZZ «Solidarność», 2005. 111 s.
156. Dudek A. Historia polityczna Polski 1989–2015. Kraków: Znak, 2016. 720 s.
157. Dudek A. Historia polityczna Polski 1989–2012. Kraków: Znak, 2013. 672 s.
158. Duverger M. Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State. London: Methuen. 1954. 439 p.
159. Dziecinski P. Kształtowanie się i ewolucja systemu partyjnego w Polsce po 1989 roku. Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. *Res Politicae*. 2009. V. III. URL: <http://www.respoliticae.ujd.edu.pl/media/domeny/149/static/dokumenty/the-shaping-and-evolution-of-the-party-system-in-poland-after-1989-Content-File-PDF.pdf>. (Last accessed: 28.12.2019).
160. Flis J. Illusions of the choice. Social imaginations and institutional frames in elections to the parliament and senate. Kraków: Publishing house of the Jagiellonian University, 2014. 273 s.
161. Flis J., Kwiatkowska A. Polski system partyjny – idee i identyfikacje. *Zmierzch demokracji liberalnej* / red. K. A. Wojtaszczyk, P. Stawarz, J. Wiśniewska-Grzelak. Warszawa: In-t Europeistyki Un-tu Warszawskiego, 2018. S. 587–606.
162. Golosov G. Factors of Party System Nationalization. *International Political Science Review*. 2016. Vol. 37. № 2. P. 246–260.
163. Golosov G. Party system classification: A methodological inquiry. *Party Politics*. 2011. Vol. 17. P. 539–560.
164. Grofman B., Chiaramonte A., D’Alimonte R., Feld S.L. Comparing and Contrasting the Uses of Two Graphical Tools for Displaying Patterns of Multiparty Competition: Nagayama Diagrams and Simplex Representations. *Party Politics*. 2004. Vol. 10. P. 273–299.
165. Heywood A. Politics. New York: Palgrave Macmillan. 2002. 248 p.

166. Hicken A., Stoll H. Presidents and parties: How presidential elections shape coordination in legislative elections. *Comparative political studies*. 2011. Vol. 44. № 7. P. 854–883.

167. Holcombe A. Parties, Political. *Encyclopaedia of the Social Sciences* / ed. Seligman, R.A. Edwin. New York: The MacMillan Company, 1933. V. 11. P. 590–594.

168. Internet System of Legal Acts of Poland. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19900540312> (Last accessed: 28.10.2020).

169. Ishiyama J. Elite volatility and change in North Korean politics: 1997–2010. *Journal of Asian and African Studies*. 2013. № 49 (5). P. 570–583.

170. Jajecznik K. Pozycja Ligi Polskich Rodzin w polskim systemie partyjnym w kontekście transformacji systemowej. *CeON Repository*. URL: <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/1892/K.%20Jajecznik,%20Pozycja%20LPR%20w%20systemie%20partyjnym.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Last accessed: 02.09.2019).

171. Jones M., Mainwaring, S. The Nationalization of Parties and Party Systems: An Empirical Measure and an Application to the Americas. *Party Politics*. 2003. № 9 (2). P. 139–166.

172. Jurek K., Łynka A. Knowledge about Society. Lodz: Piątek Trzynastego. 2000. 148 s.

173. Kamiński P. Społeczne podstawy systemu partyjnego – zarys tematyki w perspektywie Polski. *Politeja*. 2014. № 32. S. 223–240.

174. Kasuya Y., Moenius J. The nationalization of party systems: Conceptual issues and alternative district-focused measures. *Electoral Studies*. 2008. № 27. P. 126–135.

175. Kawato S. Nationalization and partisan realignment in congressional elections. *American Political Science Review*. 1987. № 81. P. 1235–1250.

176. Kelsen H. O istocie i wartości demokracji. Warszawa. 1936. 138 s.

177. Kitschelt H. Linkages between citizens and politicians in democratic politics. *Comparative Political Studies*. 2000. № 33 (6/7). P. 845–879.
178. Kitschelt H. P. Mansfeldova Z., Markowski R., Toka G. Post-Communist Party Systems, Competition, Representation, and Inter-Party Cooperation. Cambridge: Cambridge University Press. 1999. 449 s.
179. KKW Koalicja Obywatelska PO. NiPL Zieloni. *Krajowe Biuro Wyborcze*. URL: <https://wybory.gov.pl/sejmsenat2019/en/wyniki/komitet/26075/senat/okr/45>. (Last accessed: 22.10.2020).
180. Klinghard D. The Nationalization of American Political Parties, 1880–1896. 2010. New York: Cambridge University Press. 280 p.
181. Kodeks wyborczy RP, Ustawa od 05.01.2011. *Krajowe Biuro Wyborcze*. URL: <https://pkw.gov.pl/prawo-wyborcze/kodeks-wyborczy> (Last accessed: 02.09.2020).
182. Konfederacja Wolność i Niepodległość złoży dokumenty rejestrujące komitet wyborczy. *Wnp.pl: portal gospodarczy*. URL: <https://www.wnp.pl/parlamentarny/spoleczenstwo/konfederacja-wolnosc-i-niepodleglosc-zlozy-dokumenty-rejestrujace-komitet-wyborczy,41042.html> (Last accessed: 12.08.2020).
183. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. *WIPO Lex*. URL: <https://wipolex.wipo.int/en/text/194982> (Last accessed: 02.02.2019).
184. Kontopoulos Y., Perotti R. Government Fragmentation and Fiscal Policy Outcomes: Evidence from OECD countries. *Fiscal Institutions and Fiscal Performance* / ed. J. Poterba, J. von Hagen. Chicago, IL: University of Chicago Press, 1999. P. 81–102.
185. Korwin-Mikke J. Co po Konwentach WiP i UPR? *Korwin-Mikke*. URL: <https://www.korwin-mikke.pl> (Last accessed: 09.05.2019).
186. Kotsiuruba O. Public Financing of Political Parties: Perspective for Ukraine on Experience of Poland. *Bulletin of Lviv University. Series Law*. 2013. Iss. 57. P. 179–188.
187. Kowalczyk K., Sielski J. Polskie partie i ugrupowania parlamentarne. Torun: Wyd-wo Adam Marszałek. 2005. 342 s.

188. Krajowa Partia Emerytów i Rencistów. *Encyklopedia PWN*. Access mode: <https://mamprawowiedziec.pl/partie/138126> (Last accessed: 24.06.2020).
189. Krajowe Porozumienie Emerytów i Rencistów Rzeczypospolitej Polskiej Archiwum Partii Politycznych. URL: <http://nowastrona.archiwumpartii.politycznych.pl/inwentarz/kpeir-rp/> (Last accessed: 24.06.2020).
190. Kujawski J. Niezrealizowana koalicja PO–PiS w świetle wybranych publikacji *Researchgate*. 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/327867683_Niezrealizowana_koalicja_PO-PiS_w_swietle_wybranych_publicacji_prasowych (Last accessed: 22.09.2019).
191. Kurek-Bąk J. Transformacja polskiego systemu partyjnego po 1989 roku. *Studia Politicae Universitatis Silesiensis*. 2013. № 10. S. 53–82.
192. Lago I., Montero J.R. Defining and Measuring Party System Nationalization. *European Political Science Review*. 2014. V. 6 (2). P. 191–211.
193. LaPalombara J., Weiner M. The Origin and Development of Political Parties. *Political Parties and Political Development* / eds. J. La Palombara, M. Weiner. Princeton: Princeton University. 1972. 421 p.
194. Lewandowski A. Akcja Wyborcza «Solidarność» – prawica zjednoczona, prawica rozbita. *Dialogi Polityczne*. 2009. № 11. S. 105–128.
195. Lewica i Demokraci. *Strona internetowa. Państwowa komisja wyborcza*. URL: https://wybory2007.pkw.gov.pl/SJM/PL/KOMITETY/k7_26.htm (Last accessed: 13.09.2020).
196. Lijphart A. Typologies of Democratic Systems. *Comparative Political Studies*. 1968b. Vol. 1(1). P. 3–44.
197. Lipset S., Rokkan S. Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives. New York: The Free Press, 1967. 554 p.
198. Lipset S.M., Rokkan S. Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction. *Party Systems and Voter Alignments*. New York: Free Press. 1967. P. 1–64.

199. Lupu N., Stokes, S. Democracy, interrupted: regime change and partisanship in twentieth-century Argentina. *Electoral Studies*. 2010. № 29 (1). P. 91–104.
200. Łopata M. Preferencje polityczne mieszkańców Galicji Zachodniej w wyborach parlamentarnychw Polsce wobec podziału postkomunistycznego. *Humanitarian Vision*. 2018. Vol. 4. № 1. S. 7–14.
201. Mainwaring S., Scully, T. R. Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America. Stanford: Stanford University Press, 1995. 600 p.
202. Mainwaring S., Torcal, M. Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization. *Handbook of Party Politics* / eds. R. S. Katz, W. J. Crotty. London: Thousand Oaks, 2006. P. 204-227.
203. Mair P. Introduction. *The West European Party Systems* / ed. P. Mair. Oxford: Oxford University Press. 1990. P. 88-107.
204. Mair P. Party System Change. Approaches and Interpretations. Oxford: Clarendon Press, 1997. 260 p.
205. Mair P. Party systems and alternation in government, 1950–2000: innovation and institutionalization. *Globalisation and Democratisation: Challenges for Political Parties* / eds. S. Gloppen, L. Rakner. Fagbokforlaget; Bergen: Sage, 2007. P. 135–153.
206. Marzęcki R., Stach Ł. Dlaczego Palikot? Młodzi wyborcy Ruchu Palikota: przypadkowy czy „twardy” elektorat nowej siły na polskiej scenie politycznej. Warszawa: Dom Wydawn. ELIPSA, 2013. 228 s.
207. Materska-Sosnowska A. Instytucjonalizacja polskiego systemu partyjnego – wybrane aspekty. *Studia Politologiczne*. 2011. Vol 22. P. 76–90.
208. Matyja R. Od ruchu „trzech tenorów” do partii Tuska. *Platforma Obywatelska* / red. M. Migalski. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2009. S. 64.
209. Matyja R. Od silnego przywództwa do partii monocentrycznej. *Prawo i Sprawiedliwość* / red. M. Migalski. Toruń: Wyd-wo Adam Marszałek, 2010. S. 35–36.

210. Meleshevich A. Political parties in Ukraine: learning democratic accountability? *Political parties and democracy* / gen. ed. Kay Lawson. Santa Barbara, CA: Praeger, 2010. Vol. 3: Post Soviet and Asian political parties / ed. Baogang He, Anatoly Kulik, Kay Lawson. P. 85–111.

211. Migalski M. Wpływ ordynacji wyborczych na kształtowanie się polskiego systemu partyjnego. *Polski system partyjny* / M. Mazur, M. Migalski, W. Wojtasik. Warszawa: Wyd-wo Naukowe PWN, 2006. S. 56–78.

212. Moenius J., Kasuya Y. Measuring party linkage across districts: some party system inflation indices and their properties. *Party Politics*. 2004. № 10. P. 543–564.

213. Morawski K. S. Kierunki rozwoju systemów partyjnych w państwach postjugosłowiańskich. *Politeja*. 2013. № 26. S. 217–238.

214. Morgenstern S., Swindle S.M., Castagnola. A. Party Nationalization and Institutions. *The Journal of Politics*. 2009. Vol. 74 (1). P. 1322–1341.

215. Morlino L. Democratic Consolidation: Definition and Models. *Transitions to Democracy* / ed. G. Pridham. Hants: Dartmouth. 1994. P. 583.

216. Myskevych T. Introducing of State Financing of Political Parties in Ukraine: Formality, Requirement or Necessity? *Social Communication Research Center*. 2016. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1729:zap (Last accessed: 28.09.2019).

217. Nagayama M. The Present and Future of Single-Member Districts. Presented at the Annual Conference of the Japan Political Science Association. *SAGE Journals*. 1997. URL: <https://cps.sagepub.com>. (Last accessed: 28.10.2018)

218. Najnowszy sondaż: PiS na czele, partia Kukiza wyprzedza Platformę. Telewizja Republika. *Radio RMF 24*. 2015. URL: <https://www.rmfm24.pl/raporty/raport-wybory-parlamentarne2015/fakty/news-wybory-2015-najnowszy-sondaz-pis-po-i-kukiz-15-w-parlamencie,nId,1902603> (Last accessed: 22.05.2019).

219. Niedermeier O., Die Analyse von Parteiensystemen, Handbuch Parteienforschung. *Springer VS*. 2013. №1 S. 83–117.

220. Nowoczesna PL – Co powinniśmy wiedzieć o ugrupowaniu Ryszarda Petru. *Gazeta.pl*. 31 maja 2015. URL: https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/1,114871,18031295,NowoczesnaPL__Kim_jest_Ryszard_Petru_i_jego_otoczenie_.html. (Last accessed: 28.05.2020).
221. Nwokora Z., Pelizzo R. Bridging the Divide: Measuring Party System and Classifying Party Systems. *Politics & Policy*. 2016. Vol. 44. № 6. P. 168–219.
222. Nyzio A. W słabości siła bilans ewolucji polskich partii politycznych i w latach 1989–2013. *Poliarchia*. 2014. № 2. S. 199–232.
223. Obwieszczenia PKW o wynikach wyborów do Sejmu RP: Dz.U. 2015 poz. 1731, Dz.U. 2011 nr 218 poz. ISAP – *Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001731> (Last accessed: 28.05.2020).
224. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 25 września 1997 r. o wynikach wyborów do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej przeprowadzonych w dniu 21 września 1997 r., M.P. 1997 nr 64 poz. 620. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19970640620>. (Last accessed: 23.04.2019).
225. Oficjalna strona internetowa Kukiz'15. URL: <https://www.kukiz15.org>. (Last accessed: 28.01.2020).
226. Oficjalna strona internetowa RPRP. URL: <https://www.ruchpatriotyczny.pl/> (Last accessed: 11.02.2020).
227. Oficjalna strona internetowa Unia Pracy. URL: <https://www.uniapraczy.org.pl/partia/historia>. (Last accessed: 28.02.2020).
228. Oficjalna strona internetowa KW KORWiN. URL: pkw.gov.pl. (Last accessed: 08.03.2020).
229. Oficjalna strona internetowa NSZZ „Solidarność”. URL: <http://www.solidarnosc.org.pl/o-nszz-solidarnosc/o-nszz-solidarnosc>. (Last accessed: 28.02.2020).
230. Oficjalna strona internetowa Polskiego Stronnictwa Ludowego. URL: <https://www.psl.pl/historia/> (Last accessed: 08.03.2020).

231. Oficjalna strona internetowa Socjaldemokracja Polska. URL: <http://sdpl.pl/> (Last accessed: 01.03.2020).

232. Oficjalna strona internetowa: Państwowa Komisja Wyborcza. URL: pkw.gov.pl. (Last accessed: 22.02.2020).

233. Partie polityczne w 2018 roku. *Główny Urząd Statystyczny*. URL: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/gospodarka-spoeczna-wolontariat/gospodarka-spoeczna-trzeci-sektor/partie-polityczne-w-2018-roku,7,4.html>. (Last accessed: 18.09.2020).

234. Paszkiewicz K. A. Akcja Wyborcza „Solidarność”. *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej* / red. K. Paszkiewicz. Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 2004. S. 224.

235. Paszkiewicz K. A. Ruch Społeczny (Akcji Wyborczej „Solidarność”). *Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej* / red. K. Paszkiewicz, Wrocław: Wyd-wo Un-tu Wrocławskiego, 2004. S. 224.

236. Paszkiewicz K. A. Partie i koalicje polityczne III Rzeczypospolitej. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. 256 s.

237. Paweł Kukiz nie zamierza zakładać partii. “To kwestia naszej wiarygodności”. *Polska Times*. URL: <https://polskatimes.pl/pawel-kukiz-nie-zamierza-zakladac-partii-to-kwestia-naszej-> (Last accessed: 12.05.2019).

238. Pedersen M. The dynamics of european party systems: changing patterns of electoral volatility. *European Journal of Political Research*. 1979. № 7 (1). P. 1–26.

239. Peszyński W. Personalizacja politycznych preferencji. Preferencje Polityczne. *Postawy – identyfikacje – zachowania*. 2012. № 3. P. 181–183.

240. Piskorski M. Liga Polskich Rodzin – partia nurtu narodowego. *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP* / red. K. Kowalczyk, J. Sielski. Toruń: Dom wydawn. DUET, 2006. 263 s.

241. Platforma Obywatelska. Historia i kolejne rządy. *Wprost*. URL: <https://www.wprost.pl/tematy/10127348/platforma-obywatelska.html>. (Last accessed: 12.09.2020).

242. Powstanie samorządowej koalicji PO-PiS w 2002 roku. *Fakty TVN 24*. URL: <https://tvn24.pl/magazyn-tvn24/a-tak-blisko-byli-siebie-glaskali-sie-jak-on-i-ona,103,1935>. (Last accessed: 12.12.2019).

243. Prawo i Sprawiedliwość. Historia i kolejne rządy. *Wprost*. URL: <https://www.wprost.pl/tematy/10124552/prawo-i-sprawiedliwosc.html> (Last accessed: 12.09.2020).

244. Preferencje partyjne przed wyborami. Komunikat z badań, Warszawa: Centrum Badania Opinii Społecznej, 2015. № 142. 6 s.

245. Przeworski A., Sprague, J. Concepts in search of explicit formulation: A study in measurement. *Midwest Journal of Political Science*. 1971. Vol. 15 (2). P. 183–218.

246. Rafałowski W. Fragmentacja i polaryzacja systemów partyjnych w krajach pokomunistycznych: rozprawa doktorska. Warszawa: Un-t Warszawski, In-t Socjologii, 2014. 371 s.

247. Raport PiS o stanie państwa. Dokument został przyjęty uchwałą Rady Politycznej Prawa i Sprawiedliwości w styczniu 2011. *News week*. URL: <https://ww.newsweek.pl/polska/raport-o-stanie-rzeczypospolitej> (Last accessed: 18.04.2018)

248. Reed S. Structure and Behavior: Extending Duverger's law to the Japanese Case. *British Journal of Political Science*. 1990. № 29. P. 335–356.

249. Rehan W. Konfederacja Polski Niepodległej. Próba analizy krytycznej. Warszawa: Krajowa Agencja Wydawnicza, 1987. 116 s.

250. Ruch Palikota jest lewicowo-liberalny. *Polskieradio od 20 października 2011*. URL: <http://wybory.onet.pl/parlamentarne-2011/sondaze-i-wyniki/kim-sa-wyborcy-janusza-palikota,1,4875788,aktualnosc.html> (Last accessed: 20.04.2020).

251. Saarts T. Comparative Party System Analysis in Central and Eastern Europe: the Case of the Baltic States. *Studies of Transition States and Societies*. 2011. Vol 3 (3). P. 83-104

252. Sambozhuk M., Price of Democracy or Political Tax, LB.UA, 2017 / *LB.ua*. URL: https://ukr.lb.ua/blog/nikita_sambozhuk/359292_tsina_demokratii_chi_politichniy.html (Last accessed: 21.02.2019).
253. Sarkar S., Bhusana D. On the Measurement of Electoral Volatility. *Indian Statistical Institute, Delhi Centre*. 2019. URL: <https://www.isid.ac.in/~epu/acegd2019/papers/SandipSarkar.pdf> (Last accessed: 21.09.2019)
254. Sartori G. Parties and Party Systems. A Framework for Analysis. New York: Cambridge University Press. 1976. Vol. I. 370 p.
255. Scarrow S. E. Political Parties and Party Systems. New York: Palgrave Press. 2009. URL: <https://sites.hks.harvard.edu/fs/pnorris/Acrobat/Chapter%203%20Scarrow%20%20Draft%202.pdf>. (Last accessed: 01.04.2019)
256. Schattschneider E. E. Party Government. New York: Rinehart & Co. 1942. 220 p.
257. Serwis PKW – Wybory 2015. Wybory ogólnokrajowe. *Państwowa komisja wyborcza*. URL: <https://pkw.gov.pl/wybory-i-referenda/wybory-prezydenta-rzeczypospolitej-polskiej/wybory-prezydenta-rp-w-2015ampnbspr> (Last accessed: 04.11.2019).
258. Siaroff A. A Typology of Contemporary Party Systems. Paper Presented at the 20th World Congress of the International Political Science Association, (Fukuoka, Japan, 9–13 July 2006). URL: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_5213.pdf. (Last accessed: 04.11.2018).
259. Siaroff A. Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections Since 1945. New York; London: Taylor and Francis, 2000. 484 p.
260. Sieklucki D. System partyjny Polski. *Systemy partyjne państw Unii Europejskiej* / red. B. Kosowska-Gąstoł. Kraków: Wyd-wo Un-tu Jagiellońskiego, 2010. S. 259–266.
261. Sieklucki D. Wybory 2005 i 2007 roku a partie lewicy na polskiej scenie politycznej. *Politeja*. 2009. № 2 (12). S. 92–93.

262. Sieklucki D. Wybory 2015 roku w Polsce – analiza z perspektywy ewolucji systemu partyjnego. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*. 2018. № 57. S. 20–34.
263. Sieklucki D. Wzorce rywalizacji politycznej w kampaniach wyborczych 2015 r. *Oblicza kampanii wyborczych 2015* / red. M. Kułakowska, P. Borowiec, P. Ścigaj. Kraków: Wyd-wo Un-tu Jagiellońskiego, 2016. S. 290–301.
264. Sielski J. Ewolucja polskiego systemu partyjnego. *Partie i ugrupowania parlamentarne III Rzeczypospolitej* / red. K. Kowalczyk, J. Sielski. Toruń: Dom Wydawniczy DUET, 2006. S. 11–23.
265. Skotnicki K. Financing of Political Parties in Poland. *Torunskie Studia Polsko-Wloskie*. 2016. № XII. P. 75–92.
266. Sokół W. Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej. Lublin: Wyd-wo Un-tu Marii Curie-Skłodowskiej, 2007. 676 s.
267. Sokół W. Kierunki i efekty polityczne zmian w systemach politycznych Polski i Ukrainy. Wschód Europy. *Studia humanistyczno-społeczne*. 2019. № 4 (2). S. 99.
268. Sokół W. Kierunki i efekty polityczne zmian w systemach politycznych Polski i Ukrainy. *East of Europe*. 2018. Vol 4. № 2. P. 99-116.
269. Sokół W. Partie polityczne i system partyjny w III Rzeczypospolitej – elementy ciągłości i zmian. *Demokracja w Polsce po 2015 r.* / red. D. Plecka. Toruń: UMSC, 2018. P. 35–37.
270. Sokół W. Political parties and party systems in Poland during 1991–2001 Modern parties and party systems. *Issues of political theory and practice*. Lublin: The Election Commission, 2003. P. 19–198.
271. Solidarity. Polish organization. *Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/Solidarity>. (Last accessed: 03.06.2019).
272. Sommer T. Wyrzucić Korwina? Trzy drogi dla UPR. *NCZAS od 05.12. 2007*. URL: nczas.home.pl (Last accessed: 30.06.2018).

273. State Electoral Commission of Poland. *Bulletin of public information. District Court in Warsaw*. URL: <http://bip.warszawa.so.gov.pl> (Last accessed: 30.06.2018).

274. State Electoral Commission of Poland. List of parties included into the Register of Political Parties. *Państwowa komisja wyborcza*. URL: http://pkw.gov.pl/322_Wykaz_partii_politycznych (Last accessed 06.02.2018).

275. Stelmach A. Legalność zmiany władzy na Ukrainie. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*. 2015. № 4. S. 9–17.

276. Stepan A. *Arguing Comparative Politics*. Oxford: Oxford University Press, 2001. 384 p.

277. Stokes D. Parties and the nationalization of electoral forces. *The American Party Systems: Stages of Political Development* / eds. W. N. Chambers, W. D. Burnham. New York: Oxford University Press, 1967. p. 182-202.

278. Stosunek do instytucji państwa oraz partii politycznych po 25 latach, *Komunikat z badań CBOS*. 2014. № 68. URL: http://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/014/K_068_14.PDF (Last accessed: 12.05.2018).

279. Strategia zmiany. *Ruch Kukiza*. 2015. URL: <http://ruchkukiza.pl/klub-poselski/strategia--zmiany/> (Last accessed: 12.01.2020).

280. Suchocka H. Kształt sceny politycznej w Polsce w okresie transformacji ustrojowej. *Toruńskie Studia Polsko-Włoskie*. 2016. № 1. S. 9–24.

281. Szczepański D. Akcja Wyborcza Solidarność i ruch społeczny AWS w Rzeszowie. *Polityka i Społeczeństwo*. 2014. № 3 (12). S. 5–18.

282. Szczepański D. Geneza powstania partii politycznej na przykładzie kongresu liberalno-demokratycznego (1983–1990). *Polityka i Społeczeństwo*. 2009. № 6. S. 103–112.

283. Szymanik G. Partia Razem. Co zrobią z 14-milionową dotacją? *Gazeta Wyborcza od 05.11.2015*. URL: <https://wyborcza.pl/duzyformat/1,127290,19135894,partia-razem-co-zrobia-z-14-milionowa-dotacja.html?disableRedirects=true> (Last accessed: 16.12.2019)

284. Środowisko Gowina i PJN podpisały porozumienie o współpracy. *Onet.pl* od 04.10.2013. URL: <https://www.onet.pl> (Last accessed: 09.11.2020).
285. Taagepera R. Extension of the nagayama triangle for visualization of party strengths. *Party Politics*. 2004. Vol. 10. Issue 3. P. 301–306.
286. Taagepera R., Shugart M. S. Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems. New Haven: Yale University Press, 1989. 292 p.
287. Tavits M. The development of stable party support: electoral dynamics in post-communist Europe. *American Journal of Political Science*. 2005. № 49 (2). P. 283–298.
288. Tiemann G. The Nationalization of political parties and party systems in post-communist Eastern Europe. *Communist and Post-Communist Studies*. 2012. Vol. 45. Issues 1–2. P. 77–89.
289. Tomaszewicz J. Palikot, czyli populizm po polsku. *Nowe Peryferie* od 01.03.2013. URL: <https://nowe-peryferie.pl/index.php/2013/03/populizm-po-polsku/> (Last accessed: 01.03.2013).
290. Tomczak Ł. Sojusz Lewicy Demokratycznej – od koalicji do partii, od rządu do opozycji. *Partie i ugrupowania parlamentarne III RP* / red. K. Kowalczyk, J. Sielski. Toruń: Dom wydawniczy DUET, 2006. S. 58–95.
291. Tomczak, Ł. Polskie partie socjaldemokratyczne w latach 1990–1997. *Rozprawy i Studia*. Szczecin: Uniwersytet Szczeciński. 2003. T. 452. S. 160 – 181.
292. Tóka G. Political parties and democratic consolidation in East Central Europe. *Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde*. 1997. № 279. URL: http://www.personal.ceu.hu/staff/Gabor_Toka/Papers/Toka97Consolidation.pdf (Last accessed: 05.11.2019).
293. Tsebelis G. Veto Players. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 2002. 344 p.
294. Turchyn Ya., Sukhorolskyi P., Sukhorolska I. Marking time on the way to democracy in Ukraine: a causal layered analysis. *New Perspectives*. 2020. Vol. 28. Issue. 2. P. 150–178.

295. Tyrała M. Koalicje wyborcze w wyborach parlamentarnych w Polsce w latach 2005 i 2007. *Geopolitika. net* od 23.09.2013. URL: https://geopolityka.net/koalicje-wyborcze-w-wyborach-parlamentarnych-w-polsce-w-latach-2005-i-2007-czesc-i/#_ftnref7 (Last accessed: 09.09.2019).
296. Unia Demokratyczna zarejestrowana. *Gazeta Wyborcza*. Wydanie z dnia 22.12.1990. № 465. S. 2. URL: http://www.archiwum.wyborcza.pl/Archiwum/1,0,6046030,19901222RP-DGW,Unia_Demokratyczna_zarejestrowana,.html (Last accessed: 09.09.2019).
297. Unia Polityki Realnej – Wolność i Praworządność” – nowa partia zgłoszona do rejestracji. *Ruch wolności* od 05.12.2010. URL: <https://www.ruchwolnosci.org> (Last accessed: 15.09.2019).
298. Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 r. o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych (Dz.U. z 2018 r. poz. 130). *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20180000130>. (Last accessed: 19.09.2019).
299. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych. *ISAP – Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19970980604>. (Last accessed: 11.09.2019).
300. Ware A. Political Parties and Party Systems. Oxford: Oxford University Press. Handbook, 1996. 456 p.
301. Weghorst, K., Bernhard M. From formlessness to Structure? The institutionalization of competitive party systems in Africa. *Comparative Political Studies*. 2014. № 47 (12). P. 1707–1737.
302. Winławska M. Unia Wolności: partia polityczna w okresie transformacji. Warszawa: Wyd-wo Naukowe Scholar. 2010. 274 s.
303. Wolinetz S. B. Party Systems and Party System Types. *Handbook of Party Politics* / eds. R. S. Katz, W. Crotty. London: Sage Publications, 2006. P. 53.
304. Wybory parlamentarne 2015: program partii KORWiN. *Polskieradio* od 23.10.2015. URL: <https://polskieradio.pl> (Last accessed: 18.03.2019).

305. Wykaz komitetów wyborczych. *PKW*. URL: <https://www.pkw.gov.pl> (Last accessed: 19.09.2018).

306. Wyniki prognoz wyborczych przygotowanych przez Ipsos dla TVN 24, Polsatu i TVP / *IPSOS*. URL: <https://www.ipsos.com/pl-pl> (Last accessed: 13.10.2019).

307. Yardımcı-Geyikçi Ş. Party institutionalization and democratic consolidation: Turkey and Southern Europe in comparative perspective. *Party Politics*. 2013. Vol. 21 (4). P. 527–538.

308. Zakrzewski M. Strategia niepodległości. Zarys myśli politycznej Leszka Moczulskiego w latach 1979–1989. *Konfederacja Polski Niepodległej na drodze do wolności*. IPN. Kraków, 2011. S. 58–59.

309. Załęski P. Czy Solidarność była społeczeństwem obywatelskim? Jak został zapomniany neorepublikański projekt samorządnej Rzeczypospolitej. *Kultura i Społeczeństwo*. 2010. T. LIV. № 4. S. 141–152.

310. Załuska W. Federacja to pułapka. Rozmowa z Kazimierzem M. Ujazdowskim. *Gazeta Wyborcza*. 1997. № 269. P. 6.

311. Zbieranek J. Financing of Political Parties in Poland – are There Any Changes? *Stefan Batory Foundation*. 2015. URL: https://www.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/PolicyPaper_Finansowanie%20partii.pdf (Last accessed: 06.09.2018).

312. Zuba K. Polska scena polityczna: ciągłość i zmiana. Warszawa: Kancelaria Sejmu. Wyd-wo Sejmowe. 2012. 362 s.

313. 30 lat temu powstało Porozumienie Centrum. Jedna z najważniejszych partii politycznych w historii Polski po 1989 r. *W polityce*. URL: <https://wpolityce.pl/historia/499836-30-lat-temu-powstalo-porozumienie-centrum> (Last accessed: 12.05.2020).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Balashova O., Savchuk V. Electoral Participation and National Identity of Ukrainian Youth: Searching for Common Ground. *Youth Voice Journal. Special Issue "Young People in Education"*. 2021. Vol. 2. P. 21–33. (Особистий внесок Балашової Оксани Володимирівни – збір матеріалу, його опрацювання, формулювання висновків та рекомендацій; усього 50% тексту).
2. Balashova O. Political parties, nationalization of the electorate and challenges for the national security of Ukraine. *Zagrożenia bezpieczeństwa w procesach globalizacji. Zagrożenia polityczne* / red. H. Chałupczak, K. Marzęda–Młynarska, M. Pietraś, R. Suduł. Lublin; Zamość: Wyd-wo Officina Simonidis, 2020. P. 411–426.
3. Балашова О. Модель трикутника Нагаями як інструмент аналізу конкурентної конфігурації партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*. 2020. № 28. С. 98–110.
4. Балашова О. Електоральна волатильність як характеристика стабільності партійної системи України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Історія. Філософія. Політологія»*. 2020. № 19. С. 84–88.
5. Балашова О. Еволюція партійної системи України через призму показників націоналізації політичних партій. *Регіональні студії*. 2020. № 2. С. 12–21.
6. Балашова О. Політичні партії України: стабілізуючий чи дестабілізуючий чинник у забезпеченні національної безпеки держави? *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія: зб. наук. пр. / гол. ред. чл.-кор. НАПН України, д.політ.н., проф. К. В. Балабанов*, 2019. Вип. 25. С. 63–75.

7. Balashova O., Sydoruk T. State Financing of Political Parties as a Chance for Healing the Party System: Polish Experience and Ukrainian Realities. *Politologija*. 2018. № 91(3). P. 166–198. (*Особистий внесок Балашової Оксани Володимирівни – збір матеріалу, його опрацювання, формулювання висновків та рекомендацій; усього 50% тексту*).

8. Balashova O. Role of Political Parties in Sustainable Democracy in Ukraine. *Variability of Perceptions of Sustainable Development: selected items*. Ostrowiec Świętokrzyski, Poland: University of Business and Entrepreneurship, 2018. P. 130–141.

9. Балашова О. Дослідження партійної системи через призму кількісної методології. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 5–14.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10. Балашова О. В. Націоналізація партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами четвертої Міжнародної наук. конф. (пам'яті Ю.Р. Шведа) (м. Львів, 9 листоп. 2019 р). / за ред. А. Романюка, В. Литвина. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 308–316.

11. Балашова О.В. Політичні партії та національна безпека України: Синергія чи дисбаланс? *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку*: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 25-річчю відродження та 450-річчю утвор. Нац. ун-ту «Острозька академія» (м. Острог, 14 черв. 2019 р.) / упоряд. С. О. Дорогих, І. М. Доронін. Київ: НДШП НАПрНУ, 2019. С. 110–113.

12. Балашова О. В. Націоналізація партійної системи: теоретичні концепції та методологія визначення. *Актуальні проблеми дослідження різноманітних соціальних процесів сучасного суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13–14 верес. 2019 р.). Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем сучасності», 2019. С. 83–89.

13. Balashova O. Financing of Political Parties from the State Budget: Ukraine and Poland. *Cultural Heritage of Borderlands: materials of scientific conference*. (Gorzów, May 15, 2018). Gorzów Wielkopolski, Poland: Academy of Jakub from Paradyż, 2018. P. 37–49.

14. Балашова О.В. Вибори до органів місцевого самоврядування в Польщі або над чим задуматись українському електорату? *Підвищення компетентності молоді у сфері журналістики як платформа для розвитку співпраці України та Республіки Польща*: зб. наук. тез підсум. виклад.-наук. конф. (м. Острог; Люблін, 13 листоп. 2018 р.) / упоряд. Е. М. Балашов. Острог, 2018. С.12–21.

15. Балашова О. В. Впровадження державного фінансування політичних партій як перший крок до оздоровлення партійної системи України. *Наукові записки НаУ «Острозька академія», Серія «Міжнародні відносини»*. Острог, 2017. Вип. 1. С. 53 – 67.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. XX наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» в НаУОА, Острог, 11–15 травня 2020 р. (тема доповіді: «Еволюція партійної системи України через призму кількісних індикаторів», онлайн формат).

2. IV міжнародна наукова конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Ю. Р. Шведа), Львівський національний університет імені Івана Франка, 9 листопада 2019 року (тема доповіді – «Націоналізація партійної системи України: вимірювання, динаміка і тренди», заочна форма участі).

3. XVIV наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» в НаУОА, Острог, 13–17 травня 2019 р. (тема доповіді: «Особливості становлення багатопартійності в Республіці Польща», очна форма участі).

4. X International Conference «Protection of Human Rights in the Time of Crisis of Liberal Democracy», Warsaw (Poland), April 15–16, 2019 (topic: «The electoral rights in the era of populism», очна форма участі).

5. International Conference «Threats to Security in the Processes of Globalization. Political Threats Zagrożenia bezpieczeństwa w procesach globalizacji Zagrożenia polityczne». State Professional University named after S.Szymonowic, Zamosc, Poland, May 16–17, 2019 (topic: «Political parties, nationalization of the electorate and challenges for the national security of Ukraine», очна форма участі).

6. III міжнародна науково-практична конференція присвячена 25-річчю відродження та 450-річчю утворення НаУ «Острозька академія», Острог, 14 червня 2019 р. (тема доповіді: «Політичні партії та національна безпека України: Синергія чи дисбаланс?», очна форма участі).

7. VIII Kongres Inicjatyw Europy Wschodniej, Lublin-Rada Miasta, 23–24 września 2019 r. (очна форма участі).

8. IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Гуманітарні, природничі та точні науки як фундамент суспільного розвитку», Харків, 26–27 січня 2018 року (тема доповіді та тез: «Історія сучасних політичних партій», заочна форма участі).

9. Międzynarodową Konferencję Naukową Dziedzictwo Kulturowe Pogranicza, 15–16 maja 2017 r. w Akademii im. Jakuba z Paradyża w Gorzowie Wielkopolskim, Gorzów Wielkopolski (topic: «Finansowanie partii politycznych w Polsce i na Ukrainie», очна форма участі).

10. IX International Conference «System of protection of human rights in Europe», Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, 24–25 April 2017, Warszawa (topic: «Right to freedom association among political parties: the Ukrainian realities», очна форма участі).

11. XXII наукова викладацько-студентська конференція «Дні науки» у НаУ «Острозька академія», Острог, 27–30 березня 2017 р. (тема доповіді: «Конфігурація партійної системи сучасної Польщі», очна форма участі).

12. Region, wspólnota, obywatel. Funkcjonowanie społeczeństwa obywatelskiego w Europie Środkowej i Wschodniej, Uniwersytet Łódzki, 27–28 października 2016, Lodz (topic: «Partie polityczne jako element społeczeństwa obywatelskiego: realia ukraińskie», очна форма участі).

Порівняльна таблиця особливостей партійних систем України та Польщі

Критерії порівняння	Україна	Польща
Виборча система ¹⁷ та партійне законодавство	Змішана виборча система Виборчий кодекс прийнято 2020 року, який запроваджує пропорційну систему із регіональними списками	Пропорційна виборча система Виборчий кодекс прийнято 2011 року
Кількість політичних партій	349 (виключно зростаюча динаміка)	86 (двостороння динаміка)
Ефективність діяльності, тривалість існування партії та кількість парламентських каденцій	24% українських партій – перманентно діючі (2019 рік); 11% політичних партій взяли участь в останніх парламентських виборах (2019 рік); середня тривалість каденцій ¹⁸ найбільш впливових політичних партій 4,5 (із 7)	72% – активnodіючі партії (2018 рік); 35% політичних партій взяли участь в останніх парламентських виборах (2019 рік); середня тривалість каденцій найбільш впливових політичних партій 7 (із 8)
Фінансування політичних партій	Державне фінансування із 2016 року; 5% поріг	Державне фінансування із 2001 року; 3% поріг
Важливість ідеології у структуруванні партійної системи	Визначальна роль ідеології (у спектрі «праві-ліви») на початковому етапі формування багатопартійності, із збереженням своєї помірної значущості і до сьогодні (у спектрі «ліберали-консерватори»)	Важлива роль ідеології (у спектрі «комуністи-демократи») на початковому етапі формування багатопартійності, проте із повною втратою її значущості надалі
Значення лідера/ персоніфікація партії	2002 рік – поява феномену персоніфікації партії; 7 % партії – іменні	2005 рік – поява феномену персоніфікації партії; 4 % партії – іменні
Націоналізація партійної системи та основних політичних партій	ІНПС= 0,49–0,69; ІНПП (12 найбільш популярних партій)=0,76–0,89	ІНПС= 0,68–0,84; ІНПП (12 найбільш популярних партій)=0,86–0,95
Особливості показників електоральної волатильності	Коливається в межах 5,5–58,4	Коливається в межах 10–44,7
Формат партійної конкуренції	Перманентне коливання між зонами конкурентності та невизначеності	Розміщення в зоні конкурентності, із періодичними відхиленнями до формату невизначеності або двопартійності

Джерело: складено автором на основі результатів власного дослідження

¹⁷ В контексті парламентських виборів. У випадку РП, розглядаємо лише вибори до Сейму.

¹⁸ Враховано щодо чотирьох «найстабільніших» політичних партій для України та Польщі за період 1989–2019 років